

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ
УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ
Институт за стратегијска истраживања

Ј(Н)А И ИЗАЗОВИ ВОЈНОГ ПРОФЕСИОНАЛИЗМА 1945–1992.

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

За издавача

др Драган Станар

Главни и одговорни уредник

др Татјана Милошевић

Редакцијски одбор:

др Драган Богетић

др Милан Игрутиновић

др Горан Латиновић (Босна и Херцеговина)

др Вељко Благојевић

др Милић Милићевић

Рецензенти

пуковник др Срђан Старчевић

пуковник др Слободан Ђукић

др Дмитар Тасић

Лектура и коректура

Добрила Милетић

Техничко уређење

Драган Капор

ISBN 978-86-81121-39-9

Предња корица:

Дефиле поводом 40 година од оснивања Војне академије
21. новембра 1984. године. (Спомен соба Војне академије)

© Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2024.

© Аутори

**РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ
УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ
Институт за стратегијска истраживања**

Ј(Н)А И ИЗАЗОВИ ВОЈНОГ ПРОФЕСИОНАЛИЗМА 1945–1992.

ИСИ
Београд, 2024. године

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
-----------------	---

КАДРОВИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ 11

Ивана Лукнар ВОЈНИ ПОЗИВ КАО ПРОФЕСИЈА.....	13
---	----

Милан Терзић ИЗМЕЂУ ВОЈСКЕ И ПОЛИТИКЕ-ПРИЛОГ ПИТАЊУ КАДРОВАЊА У ПАРТИЗАНСКОМ ПОКРЕТУ ТОКОМ И НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА.....	35
--	----

Марко Милетић О ОДАБИРАЊУ И ШКОЛОВАЊУ ОФИЦИРСКОГ КАДРА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ У ПРВИМ ПОСЛЕРАТНИМ ГОДИНАМА.....	53
---	----

Бојан Димитријевић ШКОЛОВАЊЕ КАДРА И ПОПУНА ЉУДСТВОМ ОКЛОПНО-МЕХАНИЗОВАНИХ ЈЕДИНИЦА ЈНА 1945–1992.....	79
---	----

РАЗВОЈ ВОЈНОГ ШКОЛСТВА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ 107

Александар Животић

ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ-ЈА/ЈНА И РАТНА ИСКУСТВА
ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ (1948–1959)..... 109

Татјана Милошевић

СОВЈЕТСКИ УТИЦАЈ НА ПОЧЕТКЕ РАЗВОЈА ВОЈНОГ
ШКОЛСТВА У ЈА / ЈНА 1945–1950. 133

Далибор Денда

ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПРОФЕСИЈЕ-РАТНА ШКОЛА-ШКОЛА
(ОПШТЕ) НАРОДНЕ ОДБРАНЕ (1955–1990) 153

НОРМАТИВНА КОМПОНЕНТА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ 169

Ненад Петровић

ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА СУДСКОГ ВЕЋА И ПРАВА НА
ОДБРАНУ У ВОЈСКАМА СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ
У 19. И 20. ВЕКУ 171

Миљан Милкић

НОРМАТИВНО РЕГУЛИСАЊЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКЕ
ДЕЛАТНОСТИ У ЈНА 187

Миле Бјелајац

ИСКУШЕЊА ВОЈНО-ЦИВИЛНИХ ОДНОСА
И ПОСЛЕДИЦЕ ПО ОРУЖАНЕ СНАГЕ 205

ПРЕДГОВОР

Тематски зборник радова *J(H)A и изазови војног професионализма 1945–1992.* настао је као резултат пројекта „Развој професионалне војне организације у Србији 1804–1990: искуства и поуке“, одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања. С обзиром на то да војни професионализам представља једну од кључних вредност на којима почивају све ефикасне оружане снаге, управо поштовање његових основних принципа сведочи о нивоу професионалне изграђености оружаних снага једне земље. Под тим принципима подразумевамо захтеве за општим и специјалним образовањем за пријем у официрски кор, постојање испита као облика провере степена компетенције за унапређење у више чинове, изграђене и заокружене институције за више војно образовање, напредовање на основу заслуга и постигнућа, постојање детаљног и ефикасног система штабова, осећаја заједништва и одговорности и признавање граница професионалне компетенције. Због тога је у овом зборнику највећа пажња посвећена поштовању баш ових принципа војног професионализма у Југословенској (народној) армији, као војној формацији израслој из Народноослободилачког рата и револуције у периоду од 1945. до 1992. године. Кроз публиковане радове на страницама Зборника покушали смо да укажемо на различите ограничавајуће факторе који су утицали на развој војног професионализма, али истовремено и на модалитете њиховог превазилажења путем којих је армија настојала да се приближи професионалним захтевима.

У оквиру тематског зборника радова објављена су истраживања 10 историчара из еминентних институција Републике Србије. Ра-

дови су груписани у три тематске целине: *Кадрови у ЈА/ЈНА*, *Развој војног школства у ЈА/ЈНА* и *Нормативна компонента у ЈА/ЈНА*. Груписањем радова настојали смо да истраживачки обухватимо најзначајније теме које се односе на ЈНА и изазове војног професионализма у периоду од 1945. до 1992. године. Прва тематска целина, под називом *Кадрови у ЈА/ЈНА*, обухвата чланке (*„Између војске и политике – Прилог питању кадровања у партизанском покрету током и након Другог светског рата”* др Милана Терзића, затим *„О одабирању и школовању официрског кадра југословенске армије у првим послератним годинама”* др Марка Б. Милетића, као и рад аутора др Бојана Б. Димитријевића на тему *„Школовање кадра и попуна људством рода оклопно-механизованих јединица ЈНА 1945–1992”*), који се односе на школовање и васпитавање кадра у партизанском покрету и јединицама ЈА/ЈНА након завршетка Другог светског рата. У оквиру поменуте целине анализиран је и социолошки оквир војног позива (рад др Иване Лукнар *„Војни позив као професија”*), као једне од најзначајнијих професија у друштву чији је задатак очување мира и безбедности. Истовремено је указано и на чињеницу да се у непосредном послератном периоду инсистирало на оданости и политичкој подобности кандидата, као основном принципу одабира кадра за војне школе и училишта, што се негативно одразило на поштовање професионалних захтева.

Друга тематска целина под називом *Развој војног школства у ЈА/ЈНА* посвећена је развоју војног школства. Чине је укупно три рада (рад проф. др Александра Животића *„Између старог и новог – ЈА/ЈНА и ратна искуства војске Краљевине Србије (1948–1959)”*, потом рад др Татјане Милошевић *„Совјетски утицај на почетке развоја војног школства у ЈА/ЈНА (1945–1950)”*, као и рад пуковника проф. др Далибора Денде *„Између идеологије и професије – Ратна школа/Школа (опште) народне одбране (1955–1990)”*). У овој тематској целини указано је на начине коришћења српског ратног и мирнодопског искуства у области изградње војних научних институција и система војног школства. Истовремено је апострофирано и некритичко преузимање совјетских образаца у формирању стратегијских и оперативних групација који нису били компатибилни са војним капацитетима ЈНА. Указано је да је такво стање трајало све до 1948. године када је дошло до великих промена у оквиру нове геополитичке реалности. Наглашено је да је тек са изградњом новог концепта одбране, у

складу са прокламованом политиком несврставања, дошло до успона војног професионализма у ЈНА. Међутим, већ средином седамдесетих година постаје приметно урушавање елементарних принципа професионализма, пре свега код највишег облика војног усавршавања (Школа народне одбране), што резултира јачањем идеолошке индоктринације и инсистирањем на задовољењу „националног кључа” на штету војностручних знања.

Трећа и последња тематска целина, уједно и најмања, под називом *Нормативна компонента у ЈА/ЈНА* обухвата два рада која се баве нормативном регулативом у оквиру Војске Србије и Југославије (рад др Ненада Ж. Петровића *„Професионализација судског већа и права на одбрану у војскама Србије и Југославије у 19. и 20. веку”* и пуковника др Миљана Милкића *„Нормативно регулисање научноистраживачке делатности у ЈНА”*).

Рад др Милета Бјелајца *„Искушења војно-цивилних односа и последице по оружане снаге”* представља засебну целину и бави се проблематиком војног професионализма, односно трајним изазовом који се поставља пред војне професионалце услед превођења мирнодопске војне формације на ратну. Истовремено, третира и проблематику креативног коришћења туђих искуства у одсуству властитих.

У овом тематском зборнику радова аутори су изнели нове чињенице и нова тумачења која могу бити од велике користи најпре систему одбране Републике Србије, а потом и академској заједници и широј јавности. Указано је да је професионализам, као главна тековина савремене војне организације, запао у потпуну кризу стварањем револуционарне армије првих година након окончања Другог светског рата с обзиром на чињеницу да њен официрски и подофицирски кадар, у огромном проценту, није задовољавао ни минималан ниво потребних професионалних компетенција. Публикованим радовима на страницама Зборника покушали смо да одговоримо на питања до ког нивоа је остварена професионализација оружаних снага социјалистичке Југославије, да укажемо на њене ограничавајуће елементе, многобројне неправилности, али истовремено и позитивне резултате које је тај процес донео, као и драгоцене, искуствене поуке које би могле наћи примену у усавршавању војне организације и борбене готовости савремене Војске Србије.

Уредник др Татјана Милошевић

КАДРОВИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ

Ивана **Лукнар**

ВОЈНИ ПОЗИВ КАО ПРОФЕСИЈА

Милан **Терзић**

ИЗМЕЂУ ВОЈСКЕ И ПОЛИТИКЕ-ПРИЛОГ ПИТАЊУ КАДРОВАЊА
У ПАРТИЗАНСКОМ ПОКРЕТУ ТОКОМ И НАКОН ДРУГОГ
СВЕТСКОГ РАТА

Марко **Милетић**

О ОДАБИРАЊУ И ШКОЛОВАЊУ ОФИЦИРСКОГ КАДРА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ У ПРВИМ ПОСЛЕРАТНИМ ГОДИНАМА

Бојан **Димитријевић**

ШКОЛОВАЊЕ КАДРА И ПОПУНА ЉУДСТВОМ
ОКЛОПНО-МЕХАНИЗОВАНИХ ЈЕДИНИЦА ЈНА 1945-1992.

Доцент др Ивана Лукнар, научни сарадник
Институт за политичке студије
Београд, Република Србија
E-mail: ivanaluknar@gmail.com

ВОЈНИ ПОЗИВ КАО ПРОФЕСИЈА

АПСТРАКТ: У раду је приказана војна професија на основу њених основних елемената. Пре образложења овог специфичног типа професије, неопходно је разумети сам појам. Отуда је први део рада посвећен дефинисању појма професија. Затим, следи други део рада у којем су представљени основни елементи војне професије. Познато је да је професија саставни део друштва, односно да функционише у друштвено-политичком контексту који је обликује, мења, чини актуелном или застарелом. Отуда је, у трећем делу рада, образложен актуелан друштвено-политички контекст у којем војна професија делује. Имајући у виду суштински задатак оружаних снага, тема рада је актуелна за разматрање и друштвено корисна. Сврха рада је да прикаже војну професију у савременом друштву и подстакне дебату која може да допринесе даљем развоју њених основних елемената и војне професије уопштено.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: професија, војна професија, оружане снаге, војна култура, војни морал, професионални војник.

ШТА ЈЕ ПРОФЕСИЈА

Професија је друштвени феномен који је тесно повезан са начином на који функционише савремено друштво. Поменути концепт постаје актуелан за разматрање још од првобитне поделе рада на умни и физички рад. Парсонс је писао о професионалном структурирању модерног друштва. Он указује да су професије настале услед рационализације и развијања функционалне компетентности у неком специфичном пољу деловања, односно настају као резултат специјализације за вршење одређене делатности.¹ Појмови професија и занимање су тесно повезани, али међу њима постоје разлике (табела 1). Парсонс професију види као антитрадиционалну делатност која је иновативна и рационално утемељена и базирана на примењивом знању. Иако професију види као једну од суштинских компоненти економског система у модерном друштву, он прави разлику између бизниса и професије. Премда, одређена професија може да достигне висок ниво развоја и успешности у модерном друштву, оно што чини дистинкцију између бизниса и професије је балансирање између егоистичких и алтруистичких мотива. Бизнис је преваходно у тесној вези са сопственим интересом.² Професија је значајан друштвени конструкт који произилази из двојаког друштвеног односа: појединца према колективу (друштвеној групи, заједници, генерално друштву), али и односа колектива према индивиуи која је носилац одређене професије.

Табела 1 – Разлике између занимања и професије по димензијама³

Димензија	Занимање	Професија
Тип знања, значај теорије	теоријско знање одсутно	теоријско знање присутно
Тип образовања	кратко неспецијалистичко баратање „стварима”	дуго специјалистичко баратање „знаковима”
Мотивација	властити добици	добробит „клијената”

¹ Talcott Parsons, „The Professions and Social Structure”, *Social Forces*, 17, no. 4 (1939), 457–467.

² Talcott Parsons, „The Professions...”, 458.

³ Veljko Rus, Vladimir Arzenšek, *Rad kao sudbina i kao sloboda* (Zagreb: Liber, 1984), 80–81.

Димензија	Занимање	Професија
Аутономија	одсутна, небитна	присутна, битна у раду
Идентификација са занимањем	краткорочна	дугорочна
Смисао за заједништво у раду	низак	висок
Етички кодекс	неразвијен	развијен
Значај друштвених вредности	безначајан	значајан

Упоредо са усложњавањем друштвеног система расла је и потреба за специјализованим знањима и вештинама. Настајање професија у тесној је вези са развојем знања, одвајањем световне од духовне власти и институционализацијом дисциплина. Носиоци одређених знања и вештина диференцирали су се у нове социјалне групе тзв. професије. Професију често повезујемо са занимањем; међутим, она представља „посебну врсту занимања”⁴ које се ускостручно одвојило/специјализовало за обављање одређене делатности која је препозната као интерес друштвене заједнице.

То је социјална групација коју, поред стручности за обављање заједничког занимања, одликује и висок степен одговорности и друштвене кохезије. Професионална етика, пословна правила, вредносни систем, професионална окупљања и дружења имају кохезиони потенцијал да држе социјалну групу на окупу и смањују општу аномију. Професионално обављање делатности је друштвено уређено формално помоћу закона и неопходног образовања које квалификује појединца за обављање одређене професије, али и неформално помоћу друштвеног санкционисања. Гринвуд је указао на основне елементе сваке професије: „1) системски заокружена теорија, 2) стручни ауторитет, 3) друштвене санкције, 4) етички кодекс, 5) професионална супкултура”⁵. Професије се међусобно разликују по степену свог развоја и актуелности коју диктирају трендови на тржишту рада. Технолошки развој доводи до настанка нових занимања и професија и истовремено представља изазов за постојеће профе-

⁴ Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa* (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2004), 10.

⁵ Ernest Greenwood, „Attributes of Profession”, *Social Work* 2, no.3 (1957), 45.

сије да прилагоде своја досадашња специјализована знања у складу са новим захтевима.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОЈНЕ ПРОФЕСИЈЕ

Војну професију одликује специфичност, не само по природи знања које носиоци ове професије поседују, него и по основним карактеристикама које ову професију одређују: „затвореност, принцип хијерархије, потпуно ангажовање појединца, везаност појединца за војну организацију и висок степен психофизичког напрезања”⁶. Неке од поменутих карактеристика су се измениле у складу са актуелним друштвено-политичким условима. Војска јесте једним својим делом затворен систем. Међутим, услед претходно поменутих промена које су на планетарном нивоу промениле свет, војска се у одређеној мери отворила ка друштву, локалној и међународној заједници. То се може видети кроз промовисање рада војне професије путем оглашавања у различитим медијима, али и промовисање војних снага кроз разне манифестације.

Један од елемената по којем се војна професија разликује од других је војна униформа. Она „има двоструку симболичко-вредносну функцију”⁷. Дакле, поред практичне функције, војна униформа одашиље и снажну симболичку поруку, јер истовремено представља привилегију, али и намеће одређене одговорности/дужности носиоцу униформе. „Тако особа која носи униформу Војске Србије није само под притиском симболичке репрезентације целокупне *садашње* институције оружаних снага у Републици Србији, већ уопштено историјско-идентитетске идеје и идеала *српског војника*.”⁸ Иако војна униформа представља неизоставни део идентитета оружаних снага, она је постала стандард тек средином XVII века.⁹ Препознатљивост припадника оружаних снага намеће се као нужност, не само да би се симболично и на сликовит начин одвојили саборци од небораца и непријатељских трупа, него и ојачао колективни идентитет. Приступајући различитим групама, појединци постају део динамичне цели-

⁶ Desimir Pajević u: Dejan Vučinić, „Dimenzije porodičnog funkcionisanja i izbor vojne profesije”, *Vojno дело*, br.1 (2015), 187.

⁷ Драган Станар, „Морална димензија војне униформе”, *Војно дело*, бр. 2 (2023), 1.

⁸ Д. Станар, „Морална димензија...”, 9.

⁹ Србољуб Николић, Срђан Старчевић, Миљојко Јаношевић, „Војна униформа – развој, значај и значење”, *Војно дело*, бр. 5 (2017), 281.

не која их социјализује и у односу према којој се идентификују. Припадност одређеном колективу омогућава појединцу да задржи свој лични идентитет, односно да се разликује по својим особеностима, али и да истовремено припада колективу. Друштвено делање никада није једносмерно. Оно има двосмерни карактер, јер у исто време појединац својим припадањем одређеном колективу делује на тај колектив. Дакле, стварање колективног идентитета је динамичан процес који настаје као резултат међусобног укрштања или комплементарности личног и групног идентитета. Друштвена група функционише као окидач индивидуалне идентификације. Она не угрожава идентитет на којем се темељи личност појединца већ га обогаћује.

Идентификовање са војном професијом потпомаже и војна култура. Култура уопштено представља „збир различитих норми понашања, веровања, начина општења/комуникације, система вредности”¹⁰ Поменути компоненте садржи и професионална субкултура. Њу одликује специфичан карактер који произилази из професионалне делатности, у овом случају војне професије. Вредности на којима се одређена професионална култура заснива одређују начин понашања, дефинишу смисао професионалне делатности и одређују традицију одређене професије, односно у којој мери она тежи прогресу и сталној промени. На професионалне вредности се надограђују стандарди, који затим даље уређују пожељно/непожељно понашање у нормативном смислу. Такође, вредности су оријентире које индивиди усвајају током живота самостално, али и кроз процес интеграције/дезинтеграције најпре са породицом, вршњацима, кроз образовање, затим и као део неке друге друштвене групе као што су: професија, спорт, хоби и др. Хомогенизација и усклађивање радних вредности постало је изазов у савременом друштву услед утицаја различитих садржаја на интернету и телевизији (филмова, музике и др.). Током историје издвојиле су се основне вредности које су традиционално неговане у војсци, а које су приказане у табели 2.

¹⁰ Ранко Бугарски, Језик и култура (Београд: Библиотека XX век, 2005), 15.

Табела 2 – Вредности које везујемо за војну професију¹¹

1. Патриотизам	21. Тимски дух
2. Здрав живот	22. Издржљивост
3. Авантуризам	23. Солидарност
4. Униформисаност	24. Озбиљност
5. Сигуран посао	25. Строгоћа
6. Перспективност	26. Снага
7. Понос	27. Другарство
8. Самоконтрола	28. Умешност
9. Физичка спремност	29. Животна оспособљеност
10. Ментална стабилност	30. Ред
11. Колегијалност	31. Хијерархијска устројеност
12. Самопоуздање	32. Организованост
13. Дисциплинованост	33. Обученост
14. Друштвени углед	34. Емоционална стабилност
15. Уредност	35. Амбициозност
16. Истрајност	36. Спремност на сарадњу и помоћ
17. Акција	37. Брига о другима
18. Узбуђење	38. Част
19. Прецизност	39. Храброст
20. Тачност	40. Једнакост

Проблематика подстицања и мотивисања кандидата за одабир војног позива је комплексна. Генерације младих одрастају уз савремене технологије. Отуда се војска служи средствима масовног комуницирања да би креирала свој имиџ у јавности и правовремено заинтересовала и информисала младе, као циљну групу, за обављање војног позива. У истраживању, спроведеном 2015. године, издвојила су се два основна фактора привлачности војне професије код младих. Први фактор је „авантуризам” – „везан за атрибуте као што су: узбуђења, авантуризам, физичка спремност, акција и слично”¹². Други фактор назван је „војна организација”, јер произилази из кључних

¹¹ Горан Ненадовић, Милица Костић-Станковић, Дејан Вучинић, „Интегрисане комуникације у функцији промоције војне професије”, *Војно дело*, бр. 7 (2016), 341.

¹² Горан Ненадовић, Милица Костић-Станковић, Дејан Вучинић, „Интегрисане комуникације у функцији промоције војне професије”, *Војно дело*, бр. 7 (2016), 344.

карактеристика војне професије као што су: „ред, организованост, хијерархијска устројеност и дисциплинованост”¹³.

Војни професионализам представља једну од кључних претпоставки за достизање боље ефикасности оружаних снага. Хантингтон је указао на показатеље који одређују ниво професионалне изграђености оружаних снага у некој земљи: ниво поштовања основних принципа војног професионализма, какви захтеви су утврђени за пријем у официрски и подофицирски кор, постојање испита и какав је испит као облик провере неопходних компетенција за напредовање у више чинове, у коликој мери су заокружене и изграђене институције за више војно образовање, каква је могућност напредовања на основу заслуга и постигнућа, постојање детаљног система штабова и његова ефикасност, развијеност осећаја заједништва и одговорности, као и признавање граница професионалних компетенција.¹⁴

Војну професију стога карактерише комплексан и уређен систем који се састоји од различитих организационих јединица. Војна култура је „комплексна друштвена творевина”¹⁵. Мареј је сматра једним од најзначајнијих питања које је неоправдано запостављено као споредно питање. Међутим, војна култура је у директној вези са ефикасношћу војске и одређује њен однос према иновацијама.¹⁶ Отуда војној култури и њеном развоју треба посветити посебну пажњу. Бурк је навео основне елементе војне културе:

1. церемоније – ритуали и обележавање одређених датума који су у складу са војном културом, али и унутар одређене војне јединице;
2. кохезија–емоционална веза, колективни идентитет, осећај припадништва војној јединици и пријатељство који се изграђују кроз социјалну интеракцију унутар војне јединице (примарна хоризонтална групна интеграција);

¹³ Ненадовић, Костић-Станковић, Вучинић, „Интегрисане комуникације..”, 344.

¹⁴ О томе видети више: Semjuel P. Hantington, *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, 34–41.

¹⁵ Don M. Snider, „Uniformed Debate on Military Culture”, in: *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, ed. John, H. Lehman, Harvey Sicherman (Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1999), 120.

¹⁶ Williamson Murray, „Does Military Culture Matter?”, in: *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, eds. John Lehman, Harvey Sicherman (Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1999), 134.

3. борбени дух трупа – посвећеност и понос при ефикасном извршавању задатака (секундарна, односно вертикална групна интеграција);

4. етикета – нормативне прескрипције помоћу којих се регулишу међуљудски односи, нарочито између војних лица која су различито рангирана;

5. војна дисциплина – понашање војних лица, како индивидуално, тако и групно, у борби и гарнизону, које се одвија према утврђеним правилима за успешно обављање задатака, извршавање наређења или приликом одређене вежбе;

6. професионални етос–нормативно уређење корпоративног идентитета, установљени кодекс понашања, као и друштвено вредновање службеног корпуса¹⁷. Професионални етос оружаних снага је „временски и просторно неодређен утолико колико све професионалне војске имају нешто заједничко, као што и војске свих времена имају нешто заједничко”¹⁸. Он се заснива на широко прихваћеним општедруштвеним вредностима, које су темељ морала у готово свим традиционалним друштвима.

Национална култура у којој војна култура егзистира значајно је обликује и утиче на њен развој. У обликовању колективног идентитета припадника војске значајно утичу национални симболи, који имају значајну улогу у очувању историје и културе једног народа, као и у изградњи националног идентитета. Војна култура је заснована преваходно на грбу, застави, химни и заклетви, који пројектују вредносни систем једне државе.

Војска је државна институција која поседује бирократску природу и организационо је структурирана у неколико основних организационих јединица у којима „постоји искључиво вертикално потчињавање, одоздо према горе, и хијерархија положаја и чинова одозго према доле”¹⁹

Хантингтон указује да војну професију карактеришу: стручност (без обзира на карактерне и интелектуалне способности појединца за обављање војне функције потребна је одређена обука и искуство), друштвена одговорност и корпоративни карактер. Међутим,

¹⁷ James Burk, „Military Culture”, in: *Encyclopedia of Violence Peace and Conflict*, Vol. 1, ed. Lester R. Kurtz (Oxford: Academic Press, 2008), 447.

¹⁸ Борислав Гроздић, „Професионални војни етос и војна професија”, *Војно дело*, бр. 4, (2010), 279.

¹⁹ Радослав Гађиновић, „Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе”, *Војно дело*, LXVI, бр. 2 (2014), 131.

сматра да је војска утемељена на рецидивима прошлости у којима колективни дух има предност над индивидуалним духом. Либерална мисао даје приоритет правима појединца и „непријатељски је настројена према војним институцијама и војним функцијама.”²⁰ Јер, војне институције захтевају послушност која ограничава и спутава слободу мисли и деловања. Дакле, према Хантингтону, војник нема слободу да својевољно делује. У складу с тим, војничка етика је „песимистичка, колективистичка, склона историји, склона сили, националистичка, милитаристичка, пацифистичка, инструментална у својим виђењима војне професије.”²¹ Хантингтон је навео „пет различитих идеалних типова цивилно-војних односа”²² (табела 3) који се у друштвеној реалности комбинују.

Табела 3 – Пет различитих идеалних типова цивилно-војних односа

Идеални тип цивилно-војних односа	Ниво политичке војне моћи	Ниво војног професионализма
1. антивојна идеологија	висок	низак или заостао
2. антивојна идеологија	низак	низак
3. антивојна идеологија	низак	висок
4. провојна идеологија	висок	висок
5. провојна идеологија	низак	висок

Савремене државе ослањају своју безбедност на функционисање оружаних снага, њихову опремљеност техничким и људским ресурсима, као и на знању и војним вештинама. Војна спремност на реговање умногоне зависи од степена развоја и професионализације оружаних снага. „Међутим, у многим западним друштвима је током друге половине 20. века дошло до опадања спремности грађана да за потребе државне политике сnose ризик смрти на бојном пољу, а потом и до опадања спремности за служење војног рока.”²³ Индивидуализација и промовисање људских права, међу којима је и основно право на живот, довели су у питање легитимност војног жртвовања. Таква ситуација довела је до настанка професионалних војника, који

²⁰ S. P. Huntington, *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*... 152.

²¹ S. P. Huntington, *Vojnik i država*... 87.

²² S. P. Huntington, *Vojnik i država*... 105–106.

²³ Срђан Старчевић, Срђан Благојевић, „Служење војног рока као део друштвеног идеала у Србији”, *Српска политичка мисао*, 80, бр. 2 (2023), 37.

својевољно, уз одређену најамнину, обављају војну обавезу. Професионална војска је гаранција безбедности једне државе у савремено доба. „Професионални војник у односу на рочног војника има мотивацију која потиче првенствено из љубави према војном умећу и вештини, поседује велику стручност, одговорност и кооперативност и свака његова активност усмерена је ка јавном интересу и несебичном служењу својој држави и народу.”²⁴ Отуда је од посебног државног интереса да се континуирано, систематски и предано ради и улаже на јачање и развој свих елемената војне професије. Савремена држава може активно да утиче на формулисање и промовисање вредности које цени и на тај начин привуче и окупи одређени број грађана који препознају те вредности и лако се уклапају у одговарајуће разумевање стварности. Државни подстицаји могу да дају „одличне резултате у реафирмацији војне обавезе као дела друштвеног идеала.”²⁵ На тај начин војни капацитети се могу максимизирати и учинити конкурентним.

АКТУЕЛАН ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ

Војска је једна од најзначајнијих друштвених институција чија актуелност и деловање умногоме зависе од актуелног друштвено-политичког контекста. Анализа овог друштвеног феномена је комплексан задатак, с обзиром на то да корени војне професије сежу у далеку прошлост. Војска се временом развијала и структурирала у складу са друштвеним приликама.

Војна професија је једна од најзначајнијих професија, будући да је њена примарна улога очување безбедности једне државе, њене независности, суверености и очување територијалног интегритета. Током историјског развоја људске цивилизације, водиле су се бројне борбе за освајање територије, ресурса, ширење културе, језика итд.

Војна сила је током историје била један од најзначајнијих фактора безбедности. Од средине XX века низале су се значајне промене које су промениле ток развоја цивилизације и допринеле настанку савременог друштва какво данас познајемо. Те промене су:

1. глобализација,

²⁴ Светлана Станаревић, Вања Роквић, „Разумевање концепт војне културе”, *Теме*, XXXVII, бр. 4, (2013), 1973–1974.

²⁵ С. Старчевић, С. Благојевић. „Служење војног рока...”, 35.

2. трећа и четврта индустријска револуција,
3. вишеструка криза.

УТИЦАЈ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ВОЈНУ ПРОФЕСИЈУ

Глобализација је термин којим се обележава сложен друштвени феномен – процес бројних промена које су се десиле широм света у економији, политици, привреди, образовању, култури и готово свим осталим пољима друштвеног делања. Отуда је глобализација добила епитет „свепржимајућег процеса”²⁶ који је допринео настанку „умреженог друштва”²⁷, тј. међународном повезивању у до тада невиђеним размерама. Процес глобализације је противречан²⁸, односно изнедрио је двоструке ефекте. Као предности глобализације истичу се: пораст међународне трговине, развој међународног права и политике, мултикултуралност, стимулисање развоја и примене информационо-комуникационих технологија и др, док су негативне последице глобализације: сиромаштво, илегалне миграције, продубљивање јаза између богатих и сиромашних, тероризам, јачање организованог криминала, дискрепанција између међународног права и националне регулативе, слабљење националног идентитета, асимилација култура и др. Отуда је мишљење јавности о глобализацији подвојено, па се говори о глобалистима и антиглобалистима. Глобализација је изнедрила повезивање света у целину кроз међународну сарадњу и глобалне стандарде, што се одразило и на војно повезивање и стварање одређених међународних тела и стандарда по узору на западне парадигме. Поред тога, поставила је задатак пред војну професију за стратешко деловање у кратком року и флексибилност у новим условима пословања и управљања људским капиталом. Да би задржали конкурентност у измењеним глобалним условима, војни организациони системи пословања усвојили су кадровску политику која предност даје људском потенцијалу, нарочито у области развоја квалитета и управљања људским капиталом. „На тај начин пројектује се и имплементира модел професионалних оружаних снага, у којем

²⁶ Anthony Giddens, *Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote* (Beograd: Stubovi kulture, 2005).

²⁷ Manuel Castells, *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*. Knj. 1, *Usporičeno društvo* (Zagreb: Golden marketing, 2000).

²⁸ Joseph E. Stiglitz, *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri* (Beograd: Miba Books, 2018).

пресудну улогу имају људи потпуно интегрисани у систем који ради на принципима ефикасности и ефективности.”²⁹ Такође, у условима међународне међузависности, војска није самодовољан стожер безбедности који може да одговори на све безбедносне ризике. У савременим условима војна одбрана је перципирана као само један од одговора у „спектру могућих претњи безбедносним интересима.”³⁰

Трансформација привреде и тржишта рада на глобалном нивоу створили су нов друштвени контекст. Померање тежишта привреде са производног процеса на потрошњу имало је значајне друштвене последице у западним друштвима. Процес глобализације изнедрио је међународне организације које, на основу међународног капитала, уживају извесну моћ. Такође, традиционална улога државе се трансформише, слаби њена економска и политичка моћ, што има за последицу слабљење националног идентитета и опадање заинтересованости и спремности грађана да служе војни рок. Војна професија је изгубила привлачност коју је имала. Модерне државе су прешле на добровољно служење војног рока с намером да се бројчана инфериорност надомести високим квалитетом.³¹ Истовремено, глобализација је омогућила једноставнију и бржу флукуацију радне снаге. Стога се војна професија ослобађа друштвене затворености и, у одређеној мери, отвара ка међународној сарадњи, односно сарадњи са војскама у другим државама. У актуелном друштвено-политичком контексту сасвим је оправдано очекивати да ће питање јачања војних снага уживати велику пажњу.

ТРЕЋА И ЧЕТВРТА ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА

Трећу индустријску револуцију обележио је процес дигитализације који је отпочео средином XX века. Овај процес још увек није у потпуности завршен, нарочито у економско-технолошки слабије развијеним земљама. Четврта индустријска револуција, односно „Индустрија 4.0”³², уследила је након изума паметних технологија

²⁹ Срђан Миленковић, Саша Веселиновић, Анкица Милојевић, „Проблеми и перспективе војне професије”, *Војно дело*, бр. 2 (2023), 187.

³⁰ Станислав Стојановић, „Пројекција бројне величине и структуре ВС и пројекција развоја политичке ситуације у земљи и окружењу”, у: Научно-стручни скуп *Војна професија у Србији: стање и перспективе*: зборник радова Београд, 30. и 31. март 2009, ур. Славица Ђерић-Магазиновић, Горан Јањић (Београд: Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност: Војноиздавачки завод, 2010), 275.

³¹ Старчевић, Благојевић, „Служење војног рока ...”, 39.

³² Thomas Philbeck, Nicholas Davis, „The Fourth Industrial Revolution”, *The Journal of International Affairs*, 72, бр.1 (Fall 2018/Winter 2019), 17-22.

и интернета ствари (*Internet of Things*), који имају могућност међусобног умрежавања и комуницирања. Развијене технологије обједињују дигитални, физички и биолошки свет, јер омогућавају везу машина са људима у тзв. „сајбер-физичким системима (*Cyber-Physical Systems*).”³³ Различите технологије су обележиле четврту индустријску револуцију: роботика, аутономна возила, примена вештачке интелигенције, 3D штампачи, паметни материјали, интернет ствари, Big data, Clouding computing и др (табела 4). Технологија се развија таквом брзином да неки термини још увек нису добили свој устаљени превод на српски језик. Отуда су у табели наведени називи и на енглеском језику. Највеће изазове представљају синтетичка технологија, нанотехнологија и биотехнологија.

Табела 4 – Актуелни технолошки трендови 2023. године³⁴

Вештачка интелигенција и машинско учење (Artificial Intelligence –AI and Machine Learning -ML)
Роботска аутоматизација процеса (Robotic Process Automation- RPA)
Edge Computing
Квантум рачунарство (Quantum Computing)
Виртуелна реалност (VR) и Проширена/појачана стварност Augmented Reality (AR)
Block chain
Интернет ствари (Internet of Things - IoT)
5G
Сајбер безбедност (Cybersecurity)
Фул стак развој (Full Stack Development)
Моћ рачунарства (Computing Power)
Датафикација (Datafication)
Дигитално поверење (Digital Trust)
Интернет понашања (Internet of Behaviors)
Предиктивна аналитика (Predictive analytics)
Девопс (DevOps)

³³ Antonella Petrillo, Fabio De Felice, Raffaele Cioffi, and Federico Zomparelli, „Fourth Industrial Revolution: Current Practices, Challenges, and Opportunities”, in *Digital Transformation in Smart Manufacturing.*, editors Antonella Petrillo, Raffaele Cioffi and Fabio De Felice (Italy: Intech Open, 2018), 4.

³⁴ Archer Charles, „Top 19 New Technology Trends Emerging in 2023”, <https://www.koenig-solutions.com/blog/top-new-technology-trends> (accessed October 2023).

3D штампа (3D Printing)
AI-као сервисна услуга (AI-as-a-Service)
Геномика (Genomics)

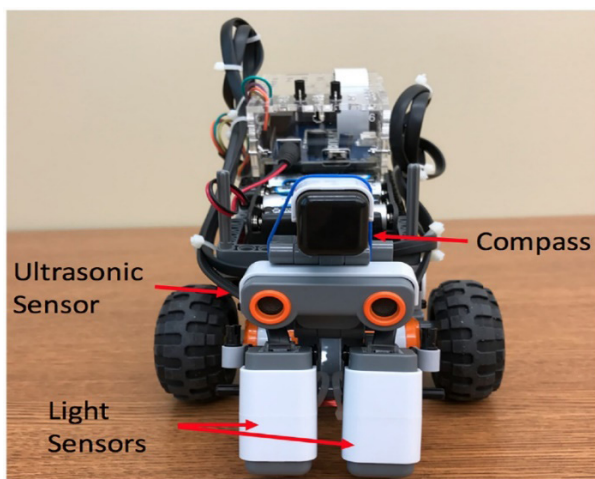
Четврта индустријска револуција поседује енормни потенцијал у генерисању нових знања, који настаје услед стварања нових међусобних веза између савремених технологија. На тај начин расту могућности даље прогресије и повезивања савремених технологија на глобалном нивоу.³⁵ Роботика је нашла широку примену не само у медицини, хирургији, војној индустрији, сектору услуга, већ и у кућној употреби. Међутим, четврта индустријска револуција не може се ограничити само на технолошки развој, јер подразумева серију значајних промена, како економских, тако и политичких и социјалних.

Услед технолошког развоја тежиште државне моћи се измешта са традиционалних извора моћи, као што су величина територије и популације, географска позиција и војна сила, на развијеност технологије и тржишта, људске капацитете/потенцијале, образовање и др. Технолошки развој значајно утиче на ток развоја војне професије. У савременом друштву војне снаге одмеравају се технолошком опремљеношћу и људством које, поред осталих потенцијала, поседује и најсавременија знања и вештине.

Дакле, технолошка опремљеност и знање су високо позиционирани у савременом одмеравању војних снага. У војној професији се примењују најсавременије технологије ради оптимизације одбрамбених операција и достизање веће ефикасности. Такође, примењују се комплексни роботски системи, а не само они који су једноставно дизајнирани да обављају секвенцијалне задатке у статичком окружењу. Поред осталог, у војсци се примењују аутономна возила која се у свом раду ослањају на сложене алгоритме машинског учења који усмеравају понашање возила у складу са захтевима динамичког окружења (слика 1).³⁶

³⁵ Florin Bonciu, „Evaluation of the Impact of the 4th Industrial Revolution on the Labor Market”, *Romanian Economic and Business Review*, 12, No. 2 (2017), 7-16.

³⁶ George W. Clark, Todd R. Andel, Todd J. McDonald, Tom Johnsten, Tom Thomas, „Detection and defense of cyberattacks on the machine learning control of robotic systems”, *The Journal of Defense Modeling and Simulation*, 0(0), (2021). doi:10.1177/15485129211043874

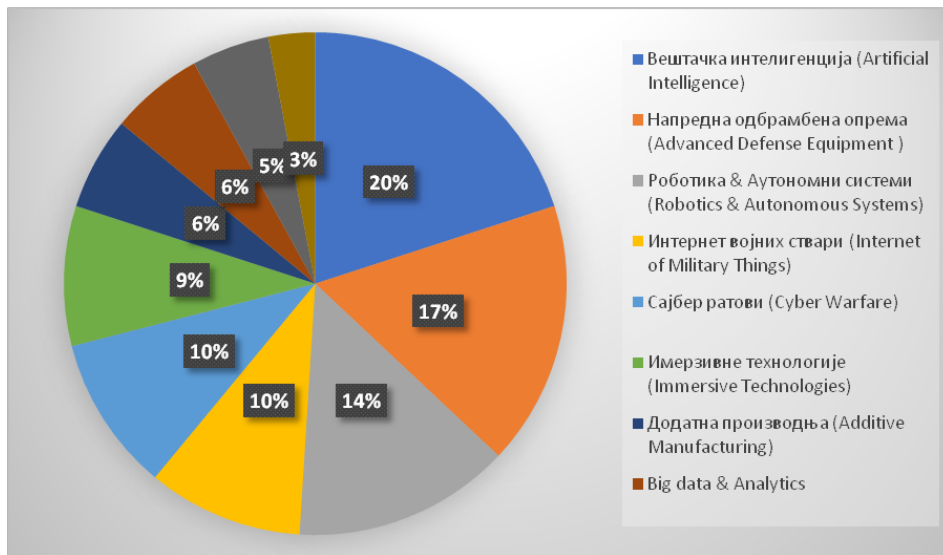

Слика 1 – Аутономно возило „јагуар“ (JAB), предња страна.
(Преузето од George W. Clark и др., „Detection and defense...“).

Војске света се утркују да своју технолошку опремљеност и технолошка знања подигну на највиши ниво. Праћење технолошких иновација један је од примарних услова за развој војне професије у данашње време. Војни информациони и комуникациони системи су често рањиви на сајбер нападе који потенцијално могу да доведу до губитка поверљивих војних информација и саботаже војних операција. Током протеклих неколико година, учесталост и озбиљност сајбер напада су се стално повећавали. Отуда је сајбер простор постао полигон за различите врсте сајбер напада, сајбер ратовање и сајбер одбрану. Прескриптивна безбедносна технологија представља спој сајбер безбедности, вештачке интелигенције и аутоматизације како би се откриле потенцијалне претње и зауставиле на време, односно пре него што причине штету одбрани у сајбер простору. Такође, напредак у технологији ракета, оружја и беспилотних летелица на бојном пољу пружа већу ефикасност, али истовремено повећава и смртност. Постоји забринутост међународне заједнице да се технолошки развој отргне контроли у толикој мери да може да штети здрављу људи и животној средини. Доводи се у питање чак и опстанак човечанства какво познајемо, нарочито са појавом биоинжењеринга, вештачке интелигенције и нано-технологије. Отуда је потребно да међународна заједница најпре на глобалном нивоу регулише етичке стандарде и примену најсавременијих технологија, како у војсци,

тако и у свим осталим секторима друштвеног делања. Слика 2 илуструје топ 10 технологија које су препознате као трендови у војној индустрији у предстојећој 2024. години.

Слика 2 – Удео топ 10 војних технологија, трендови и иновације³⁷

ВИШЕСТРУКА КРИЗА

Савремено друштво карактерише променљивост/турбулентност која настаје као резултат: вишеструких криза (економска, енергетска криза, здравствена ковид криза, рат у Украјини и климатске промене)³⁸, технолошког развоја и изазова који настају услед имплементације бројних технолошких иновација. У условима великих тензија на међународном плану, државе последично подижу своју војну приправност и конкурентност. У таквим друштвено-политичким условима изазов је ићи у корак са свим променама и испратити све новине и трендове како би се осигурала актуелност и одржала

³⁷ Start Us insights, „Top 10 Military Technology Trends & Innovations for 2024”, <https://www.startus-insights.com/innovators-guide/top-10-military-technology-trends-2022/> accessed October 2023.

³⁸ Ivana Luknar, „International and National Cybersecurity Standards”, in Thematic Conference *Proceedings Protection of Human Rights and Freedoms in Light of International and National Standards*, ed. Dragan Blagić (Faculty of Law: University of Priština-Kosovska Mitrovica, 2022), 117.

конкурентност војних капацитета. Претходно поменути процеси довели су до значајних промена у војној организацији, функционисању и промоцији војне организације, као и у војном школству.

Унапређивање и развој војне професије подразумева, поред осталог, разумевање и критичко сагледавање друштвено-политичког контекста у којем војна професија делује. Поред континуираног активног праћења дешавања на међународној сцени, рефлексивност се, такође, намеће као нужан услов за развој војне професије у савременом друштву. Концепт професионалног развоја војника, поред оног базичног дела, садржи део знања који се стално мења, реструктурира или валоризује у складу са актуелним тенденцијама и захтевима на међународном нивоу. Дакле, савремена војска треба да поседује брзу прилагодљивост уз очување својих примарних професионалних циљева.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ

Упркос развоју људског друштва и бројним променама, војска се развија и одолева времену. Војна професија је засигурно једна од темељних професија у друштвено-економском систему. Због природе своје делатности, војна професија је у посебној спрези са актуелним друштвено-политичким контекстом. Савремено друштво, као никада до сада, карактерише динамичност, флуидност и велика брзина промена које ланчано узрокују остале промене. У таквим условима је потребно да војна професија сачува своје суштинске одреднице, које произилазе из њене примарне делатности и циљева, али и да се истовремено прилагоди актуелним захтевима. Отуда се јавља потреба за сталном надоградњом и разменом војних знања.

С тим у вези, потребно је активно одржавање војне међународне сарадње и едукације како би се размениле најбоље војне праксе. Да би војна професија остала конкурентна у савременом динамичном окружењу, неопходна је константна евалуација и критичко сагледавање војних метода и испитивање њихове одрживости. С друге стране, не сме се занемарити ни социјални аспект, односно неговање колективног духа и идентитета код припадника војне професије. Јер, на тај начин се јача и унапређује идентификација унутар војске, као и воља за постизање заједничких циљева. Такође, у заједничким ак-

тивностима постиже се већа ефикасност и степен задовољства приликом обављања војне професије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Литература

Bonciu, Florin. „Evaluation of the Impact of the 4th Industrial Revolution on the Labor Market”, *Romanian Economic and Business Review*, 12, no. 2 (2017), 7–16

Burk, James. „Military Culture”. In *Encyclopedia of Violence Peace and Conflict*, Vol. 2, ed. Lester R. Kurtz, 447. Oxford: Academic Press, 2008.

Castells, Manuel. *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*. Knj.1, *Uspón umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Charles Archer, „Top 19 New Technology Trends Emerging in 2023”, <https://www.koenig-solutions.com/blog/top-new-technology-trends> (accessed October 2023).

Clark W. George, Andel R. Todd, McDonald J Todd, Johnsten Tom, Thomas Tom. „Detection and defense of cyber attacks on the machine learning control of robotic systems”. *The Journal of Defense Modeling and Simulation*, 0(0), (2021). doi:10.1177/15485129211043874

Giddens, Anthony. *Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture, 2005.

Greenwood, Ernest. „Attributes of Profession”, *Social Work* 2, no.3 (1957), 45–55.

Hantington, Semjuel P. *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2004.

Luknar, Ivana. „International and National Cyber security Standards”. In: *Thematic Conference Proceedings Protection of Human Rights and Freedoms in Light of International and National Standards*, ed. Dragan Blagić, 117–133. Faculty of Law: University of Priština-Kosovska Mitrovica, 2022.

Murray, Williamson. „Does Military Culture Matter?”. In: *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, eds. John Lehman, Harvey Sicherman, 134–151, Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1999.

Pajević, Desimir u: Vučinić, Dejan. „Dimenzije porodičnog funkcionisanja i izbor vojne pprofesije”, *Vojno delo*, br .1 (2015), 181–199.

Parsons, Talcott. „The Professions and Social Structure”, *Social Forces*, 17, no. 4 (1939), 457–467.

Petrillo, Antonella, De Felice, Fabio, Cioffi, Raffaele and Zomparelli, Federico. „Fourth Industrial Revolution: Current Practices, Challenges, and Opportunities”. In: *Digital Transformation in Smart Manufacturing*, editors Antonella Petrillo, Raffaele Cioffi and Fabio De Felice, 1–2. Italy: IntechOpen.

Philbeck, Thomas, Davis Nicholas, „The Fourth Industrial Revolution”, *The Journal of International Affairs* 72, no. 1 (Fall 2018/Winter 2019), 17–22.

Ruano, Žan-Klod, Ruano- Borbalan, „Izgradnja identiteta”, u: *Identitet (i), Pojedinac, grupa, društvo, priredili*: Katrin Halpern i Žan-Klod Borbalan, 9, Beograd: Clio, 2009.

Rus, Veljko, Arzenšek, Vladimir. *Rad kao sudbina i kao Sloboda*. Zagreb: Liber, 1984.

Snider, M. Don. “Uniformed Debate on Military Culture”. In: *America the Vulnerable: Our Military Problems And How To Fix Them*, ed. John, H. Lehman, Harvey Sicherman, 115–133. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1999.

Start Us insights, „Top 10 Military Technology Trends & Innovations for 2024”, <https://www.startus-insights.com/innovators-guide/top-10-military-technology-trends-2022/> accessed October 2023.

Stiglitz, Joseph, E. *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri*. Beograd: Miba Books, 2018.

Subošić, Dane, Krstić, Slaviša, Luknar, Ivana. „Police subculture and potential stress risks”. In: *Security concepts and policies - new generation of risks and threats*, ed. Marjan Gjurovski, Vol. 2, 146–154. Skopje; Ohrid: Faculty of security.

Бугарски, Ранко. *Језик и култура*. Београд: Библиотека XX век. 2005.

Вулић, Ана. „Утицај глобализације на образовање у војсци”, *Војно дело*, бр. 6 (2016), 136–163.

Гађинових Радослав. „Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе”, *Војно дело* LXVI, бр.2 (2014), 129–144.

Гроздић, Борислав. „Професионални војни етос и војна професија”, *Војно дело* бр. 4, (2010), 275–291.

Миленковић, Срђан, Веселиновић, Саша, Милојевић, Анкица, „Проблеми и перспективе војне професије”, *Војно дело*, бр. 2, (2023), 186–203.

Ненадовић, Горан, Костић-Станковић, Милица, Вучинић, Дејан. „Интегрисане комуникације у функцији промоције војне професије”, *Војно дело*, бр. 7 (2016), 330–349.

Николић, Србољуб, Старчевић Срђан, Јаношевић Миљојко. „Војна униформа – развој, значај и значење”, *Војно дело*, бр. 5, (2017), 279–289.

Станар, Драган. „Морална димензија војне униформе”, *Војно дело*, бр. 2 (2023), 1–13.

Станаревић, Светлана, Роквић, Вања, „Разумевање концепт војне културе”, *Теме*, XXXVII, бр. 4, (2013), 1959–1976.

Старчевић, Срђан, Благојевић, Срђан. „Служење војног рока као део друштвеног идеала у Србији”, *Српска политичка мисао*, 80, бр. 2 (2023), 33–51.

Стојановић, Станислав. „Пројекција бројне величине и структуре ВС и пројекција развоја политичке ситуације у земљи и окружењу”, 272–283. У: Научно-стручни скуп *Војна професија у Србији: стање и перспективе*: зборник радова Београд, 30. и 31. март 2009. Ур. Славица Ђерић-Магазиновић, Горан Јањић, 247–258. Београд: Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност: Војноиздавачки завод, 2010.

Dr. Ivana Luknar, Research Associate
Institute for Political Studies
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: ivanaluknar@gmail.com

MILITARY VOCATION AS A PROFESSION

(Summary)

The paper presents a military profession through its basic elements. Before explaining this specific type of the profession, it is necessary to understand the meaning of the term profession. That's why the first

part of the paper deals with concept of profession in general. The second part of the paper deals with the basic elements of military profession. Each profession is integral part of the society. Apropos, professions function in a socio-political context which shapes and changes them, and also makes the professions current or outdated. In the third part of the paper is presented current socio-political context in which contemporary military profession operates. On behalf of the mainly task of the armed forces, topic of this paper is current and socially useful to examine. The purpose of the paper is to discuss military profession in nowadays and to encourage a debate that can further contribute to development of military profession in general or eventual to contribute to development of its basic elements.

KEY WORDS: *profession, military profession, armed forces, military culture, military moral, professional soldier*

355.21(497.1)
321.74:929 Тито
COBISS.SR-ID 160161801

Др Милан Терзић, научни саветник
Архив Југославије
Београд, Република Србија
E-mail: mvterzic@yahoo.com

ИЗМЕЂУ ВОЈСКЕ И ПОЛИТИКЕ (Прилог питању кадровања у партизанском покрету током и након Другог светског рата)

АПСТРАКТ: У раду се говори о кадровској политици партизанског покрета, његовог вође Ј.Б. Тита у војсци (НОВ и ПОЈ – Народно-ослободилачка војска и партизански одреди Југославије, ВЈ – Војска Југославије и ЈНА – Југословенска народна армија) током и након Другог светског рата. Указује се на преламање политике и идеологије на војску. Писан је на основу архивске грађе и литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: политика, војници, генерали, рат, кадрови, унапређења.

ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ ОКВИРИ ТИТОВОГ УСПОНА

Улога војске на трусним балканским просторима током 20. века, које карактеришу чести сукоби и ломови, значила је и њено често присуство на друштвеној сцени. Војно-политички центри моћи имали су снажну укореееност, а политика премоћ над свим сегментима друштва. Политичари су неретко доводили војнике на највише положаје, унапређивали, смењивали и одузимаи чинове официрима, или их поново враћали на положаје и унапређивали. Такође, војска је имала значају улогу водећи ратове, смењујући династије и заводећи диктатуре, стварала је и губила државе итд.

Други светски рат Југославији је донео окупацију, распад, а затим и устанак. Највећи отпор окупацији пружио је партизански покрет предвођен Јосипом Брозом Титом који се уједно борио и за освајање власти. Променом британске политике према Југославији (одбацивање генерала Драже Михаиловића), у први план избија партизански покрет. Уз сугестије СССР-а и разумевањем међународне ситуације, Тито је прихватио политику компромиса, свестан да је међународни капитал легитимности у рукама Југословенске краљевске владе. На тада међународно непризнатој скупштини (АВНОЈ), суспендовао је монархију и, у оквиру борбе за међународно признање, ушао у компромис са краљевском владом (споразум Тито–Шубашић).

Јосип Броз Тито је, мада непознат уочи рата (сем у најужим круговима јер се налазио на челу партије –КПЈ) постао вођа антифашистичког ослободилачког покрета. У ратном периоду нараста његов ауторитет и стварају су основе за његов култ личности. На Другом заседању АВНОЈ-а тај ауторитет је уздигнут војним институционализовањем. Добијањем чина маршала издвојио се у војној номенклатури, обједињујући најзначајније функције. Начелник Врховног штаба генерал Арсо Јовановић упутио је, 4. децембра 1943, телеграм свим јединицама, обавештавајући их да је Тито добио чин маршала:¹ „Начелник Штаба Арсо. За све јединице. По свим јединицама организујемо свечане манифестације поводом именовања Тита за Маршала и шаљите честитке свих јединица”.² Затим је, 22. децембра 1943, следио Титов телеграм: „Чин маршала Југославије добио је Тито, а Арсо је послао депешу у којој то јавља и ставио је свој потпис.

¹ Војни Архив, Фонд НОВЈ, к. 2213, ф. 1, рег. бр. 11

² Војни Архив, Фонд НОВЈ, к. 2213, ф. 1, рег. бр. 24

Поздравни телеграм Херцеговачке дивизије Арси је незгодна ствар, исправите то. Тито (подвукао М.Т.)”³ Сутрадан је Арсо Јовановић писао Другом корпусу: „У телеграму 12. моје име означава само потписника званичног телеграма о унапређењу Тита за Маршала (подвукао М.Т.)”⁴ Овим телеграмима дало се до знања ко је врховни ауторитет у партизанском покрету и његовој војсци.

Тито ће и касније држати све битне функције везане за партију, војску и међународне односе, али је партија значајно допринела јачању његовог ауторитета. Титови најближи сарадници, Едвард Кардељ, Александар Ранковић и Милован Ђилас, писали су регионалним и покрајинским руководствомима да славе Тита као војсковођу и државника. А народ, далеко од центра власти, знао је у песмама додељивати највеће чинове и положаје. У Црној Гори се знало запеваати: „И да ћемо главе дати, Пеко ће се маршал звати” или: „Црна Гора стално пита кад ће Ђилас место Тита”. Титова харизма давала му је легитимност код народа, развијајући представе о његовој изузетној улози у ослободилачкој борби. Из таквог уверења произилазила је обавеза извршавања његове воље, односно воље партије, која је била на челу покрета и коју је, изграђивањем култа, све више персонификовао.⁵

Посебан вид Титовог политичког успона представљају његови сусрети са двојцом вођа велике савезничке коалиције. Тито је, 27. децембра 1943. године, куртоазним писмом отпочео преписку са Винстоном Черчилом. Политичка игра је отворена Черчиловим одговором, 8. јануара 1944. године, када му је послао техранску фотографију „велике тројице” са својим потписом и уједно наговестио промену британске политике у Југославији.⁶ Из преписке која је настављена и током 1944. године, и коју Владимир Велебит карактерише као „писмени двобој”,⁷ могуће је пратити нијансе политике компромиса око судбине југословенске монархије и краља. За Тита је од огромног значаја био сусрет са Винстоном Черчилом у Италији,

³ Војни Архив, Фонд НОВЈ, к. 2213, ф. 1, пер. бр. 2

⁴ Војни Архив, Фонд НОВЈ, к. 2213, ф. 4, пер. бр. 48.

⁵ Milan Terzić, *O stvaranju Titovog kulta 1943–1953, Istoričar i savremena epoha (Zbornik radova sa okruglog stola povodom knjige Branka Petranovića „Istoričar i savremena epoha”)*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore 1997), 141–155. У даљем тексту: М. Terzić, *O stvaranju Titovog kulta...*, n.d.

⁶ *Tito Churchill strogo-tajno*, priredio Dušan Biber, (Zagreb: Globus, 1981).

⁷ „Углађене и биране речи које су биле нанизане у њиховим узајамним писмима нису скривале прави смисао тог писменог двобоја”, Vladimir Velebit, *Sećanje*, (Zagreb: Globus, 1983), 172. У даљем тексту: V. Velebit, n.d.

августа 1944. године,⁸ мада се по накнадном сећању једног од присутних – Владимира Велебита, Черчил разочарао у Титову личност.⁹ О овом сусрету су касније, у функцији даље изградње Титовог култа, поједини писци (Владимир Дедијер) извештавали да је Тито „преварио”, „забљеснуо” Черчила. Међутим, касније су неки саборци (Владимир Велебит) много рационалније сагледавали тај ратни период: „Можемо, у сваком, у сваком случају, бити поносни што смо Југословени, Срби и Хрвати, али центар света нисмо никад били, а тешко је претпоставити и да ћемо скоро бити. У великој светској катаклизми, у којој су се сукобили и највећи гиганти Немачка, Јапан, Совјетски Савез, САД, Велика Британија, изгледа да се све вртело око нас” и, по Владимиру Велебиту – Други светски рат није добијен на Балкану.¹⁰

Када су у питању односи Тита и Черчила, на њих се може гледати у временском луку од првог Титовог куртоазног писма Черчилу, децембра 1943. године, до Титове посете Великој Британији и Черчилу, марта 1953. године, која је остварена непосредно након Стаљинове смрти.¹¹

Даљи Титов успон на међународној политичкој сцени представља његов сусрет са Стаљином, 1944. године у Москви.¹² До њега

⁸ „Нема сумње да је Тито већ осетио да је на путу да од полицијски прогањеног илегалца пре рата, од организатора устанка у југословенским брдима прелази у политичара и државника... Тако рећи преко ноћи ушао је у друштво великана који су управљали судбином света. Није чудо да је Тито са развијеним политичким инстинктом, врло брзо осетио да његов сусрет са Черчилом представља преломницу у његовој политичкој каријери која му је отвара ла врата према самом врху политичког Олимпа”, *Исто*, 267–295.

⁹ „Черчил је имао симпатије према Титу: 'Ево то је један романтичан човек који је из народа изникао, из масе, који је својом умешношћу, својом храброшћу, створио једну незанемарљиву војну снагу', и сада према Черчилу како ја предпостављам, он је требао да клекне пред краља и да каже: 'Величанство ево народ Вас поздравља, ми смо за Вас борили, ево Вам престо, изволите се вратити на наше одушевљење и аплаузе'. Међутим, Тито је био убеђен болшевик. Он уопште није ни помишљао на то да би краља вратио у земљу и то је било прво разочарење Черчила. Друго, Тито је имао, ако хоћете, неке ситне провинцијске навике, а Черчил велики аристократа, велики господин, једна од најугледнијих фамилија - разумете. Он је видео ту сад једног провинцијског занатлију, да тако кажем, који се шепурио у тој униформи. Њему је то било смешно. Када је Тито увео у собу за разговоре два телохранитеља са машинама Черчил није могао доћи к себи: 'Ви сте међу нама, то је енглеско-британска војска, шта ће Вам ти смешни телохранитељи'. Дакле то је све њега одбијало и смањило, ако хоћете, у Черчиловим очима Титов лик”, *Интервју Милана Терзића са Владимиром Велебитом*, Београд, 1992; Милан Терзић, *Моћ и утицај војне дипломатије: (мисије Владимира Велебита 1943–1945)*, (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 222. У даљем тексту: М. Терзић, *Моћ и утицај војне дипломатије...*, н.д.

¹⁰ *Vladimir Velebit - Daleko je centar sveta*; Milomir Marić, *Deca komunizma* (Београд: Младост, 1987), 178.

¹¹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Београд: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 757. У даљем тексту: B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, n. d.

¹² „Тито је био тек на почетку свог политичког успона. Као дисциплиновани комуниста

је дошло након Титовог тајног одласка са Виса, у ноћи 18/19. септембра, што је изазвало јаку британску љутњу. Визу за пријем код Стаљина Тито је добио налазећи се на челу покрета који су водили комунисти и који се развијао под окриљем Стаљиновог планетарног комунистичког култа. Њему је ратног 21. децембра 1941. године у Рудом, као рођенданску честитку, „поклонио” оснивање Прве пролетерске бригаде. Међутим, то му касније неће сметати да, након сукоба са Стаљином, тај датум помери за један дан – када је извршена прва борбена акција, 22. децембра (Дан Армије).

Сусрети са Черчилом и Стаљином на међународном плану, Титу су помогли да од вође војног покрета израсте у крупну политичку фигуру. С друге стране, јачала је његова харизма у унутрашњим оквирима, јер се на то гледало као на „вишу” политику. Међутим, како каже социолог Тодор Куљић, није све и у вођи: „Сваки вођа је појединачни одговор на колективну потражњу”.

Политички планови у вези са стварањем Балканске федерације представљају посебан вид Титовог политичког успона, па је дошло до преливања његовог култа из југословенских у регионалне окви-ре. Њих је тешко разумети без Стаљинових планова да створи светско комунистичко царство и да рехабилитује Бугарску која је била савезник Немачке. Сем компоненте комунистичког интернационализма, треба узети у обзир и Титове амбиције, јер као да му је било „уско” у југословенским оквирима. Он је посматрао федерацију са становишта свога интереса и амбиције да буде на челу једне велике балканске творевине, имајући пред собом концепцију о водећој улози Југославије на Балкану.¹³

Након завршетка рата, Комунистичка партија Југославије остваривала је пуну контролу друштвене и политичке акције, давала смер развоју и конкретно одлучивала преко система директива, мреже партијских руководстава друштвених организација, законодавних тела итд.¹⁴ Власт је била у функцији глорификације Титове личности. Култ није био само Титово дело, већ и политичка акција и располо-

био је пун поштовања и дивљења за Стаљина кога је у извесном смислу сматрао својим ’учитељом’ предводником, док је Стаљин био на врхунцу своје славе и моћи и стајао пред највећим тријумфом свог живота, пред победом над Хитлером”, V. Velebit, *n.d.*, 305-311.

¹³ Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948* (Šabac: Zaslon 1990), 9.

¹⁴ Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti za vreme obnove* (Beograd: Institut za savremenu istoriju 1969), 452.

жење у народу. Из његовог култа „проистицао је култ његових најближих сарадника, репродукујући се до дна партијске пирамиде”.¹⁵

У Совјетском Савезу, сем Стаљина, чин маршала имало је неколико високих совјетских официра. Президијум Врховног Совјета Совјетског Савеза је, 26. јуна 1945. године, донео одлуку о установљењу највећег чина – генералисимуса, који је, разуме се, додељен Јосифу Висарионовичу Стаљину. Тито није пропустио прилику да омах, 29. јуна 1945. године, Стаљину упути срдчане честике.¹⁶ С друге стране, Тито у Југославији није имао потребе за таквим потезом, јер је једини поседовао војнички чин маршала, који га је издвајао и давао му место у врху војне пирамиде.¹⁷ У овом периоду он се окреће СССР-у, долазећи у сукоб са Западом (Тршћанска криза, грађански рат у Грчкој итд.), па је јачање његовог култа имало политичко-интегративну улогу. У унутрашњим оквирима Титов култ досеже велике размере; припадала му је војска, партија, држава, народ итд. Најобавезнији је био у партији и Војсци.¹⁸ Из записника са седница Политбироа, главног партијског руководећег тела, иако су непотпуни и сазнајно штури, види се Титов неприкосновени ауторитет.¹⁹ Све то је било увод за 1948. годину и Титов сукоб са Стаљином, који је представљао прекретницу у осамостаљењу његовог култа.

У току сукоба са Стаљином, те 1948. године, из најужег руководства одлазе двојица Титових сарадника који су му и генерацијски блиски – Хебранг и Жујовић. По Миловану Ђиласу, Тито је тада нудио оставку на дужност председника Владе, али неискрено: „Тито је тада искушавао како ће ко реаговати. Узгред да кажем: сви су искрено жагорили против таквог корака - једино је Жујовић, на кога се сумњало, значајно ћутао”.²⁰

Тито је о двојници својих великих савременика, са којима се први пут сусрео у рату, Черчилу и Стаљину, умео, не без ироније, да понешто каже. Тако је Черчилу, на предизборном збору Народног фронта у Београду, 3. новембра 1946. године, пребацио да има „ме-

¹⁵ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije* (Šabac: Zaslون 1991), 196.

¹⁶ Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије, V-2a/2.

¹⁷ M. Terzić, *O stvaranju Titovog kulta...*, n.d., 141–155.

¹⁸ Todor Kuljić, „Tito (nacrt sociološko-istorijska istraživanja)”, *Srpska politička misao*, br.1, (1995), 49–90.

¹⁹ *Politburo CK KPJ 1945–1948*, priredio Branko Petranović, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1993).

²⁰ Milovan Đilas, *Druženje s Titom* (Beograd: Svedočanstva, 1990), 130–131.

кано срце” када је у питању југословенски краљ Петар II Карађорђевић: „Господин Черчил необично воли краљеве. Он је заљубљен у Перицу”.²¹ О Стаљину је приликом прославе Дана устанка, 13. јула 1951. године у Титограду (не баш случајно у Црној Гори имајући у виду велики број чланова партије који се изјаснио за Резолуцију Информационог бироа), рекао: „Стаљина читав свијет зна по његовим брцима, а не по мудрости”.²² У оба случаја налазио се на супротној страни, а имао је подршку једне стране, која му је давала такво самопоуздање. Тито је руководио духом времена, нашао излаз у биполарном свету и пружио отпора Стаљину. Уз подршку Запада његов култ је досегао невиђене размере. Томе је много допринео Владимир Дедијер, објављујући Титову биографију, која је из прагматично-политичких разлога преведена на многе језике света.²³ Након уставног увођења функције председника Републике 1953. године, извршено је институционално уобличавање Титове власти. У хладноратовском разрачунавању Великих сила, Тито је ишао путем између два сукобљена блока кроз покрет несврставања, што је још више ојачало његов политички углед у земљи и савету. Све то га је одвајало од сложене унутрашње ситуације која није решавана већ потискивана. Будућа истраживања даће одговор на питање: колико је Јосип Броз Тито Југославију подредио себи?

КАДРОВСКА ПОЛИТИКА У ВОЈСЦИ

Подизањем устанка и војним организовањем, у недостатку војностручног кадра, партизански покрет и његов вођа Ј. Б. Тито, на највише положаје постављају краљевске официре који су пришли Народноослободилачкој војсци Југославије (НОВЈ). Реч је о прагматизму у настојању да се надомести недостатак конкретних стручних војних знања преко потребних у ратним условима. За начелника Врховног штаба постављен је капетан I класе Арсо Јовановић (рођен 1907, чин генерала му је додељен 1943, у 36. години).²⁴ За његовог

²¹ Josip Broz Tito, *Govori i članci* (Zagreb: Naprijed, 1959), knj. II, 404–414.

²² Josip Broz Tito, *Govori i članci* (Zagreb: Naprijed, 1959), knj. VI, 47.

²³ Milan Terzić, *Prilog pitanju stvaranja Titovog kulta* (Dedijerovi „Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita”), *Istorijski zapisi*, br. 1, (1995), 88–96.

²⁴ Арсо Јовановић рођен у Пиперима код Подгорице 1907, генерал-пуковник ЈА, убијен 1948. године; *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1972), (друго издање), knjiga br. 4, 75.

заменика постављен је такође капетан I класе – Велимир Терзић (рођен 1908, чин генерала добио је 1943. у 35. години).²⁵

Од осталих официра и подофицира Југословенске краљевске војске који су пришли НОП-у наводимо само неке:

- Саво Оровић, пуковник 1941. (Лијева Ријека, 30. јануар 1888, Београд, 22. јун 1974), учесник Првог и Другог светског рата и генерал-пуковник ЈНА. Први начелник Војне академије након рата од 1944. до 1947);²⁶
- Перо Ћетковић, капетан I класе, погинуо код Невесиња 1943;²⁷
- Љубо Вучковић, поручник (Љуботињ, код Цетиња, 22. јануар 1915 – Београд, 7. јул 1976. Генерал-пуковник ЈНА и народни херој Југославије. У периоду 29. април 1955 – 16. јун 1961. био начелник Генералштаба ЈНА);²⁸
- Раде Хамовић, потпоручник (Рогами, код Стоца, 13. фебруар 1916 - Љубљана 19. мај 2009. Генерал-пуковник ЈНА и народни херој Југославије. У периоду 16. јун 1961 – 15. јун 1967. био начелник Генералштаба ЈНА);²⁹
- Милоје Милојевић, подофицир војске Краљевине Југославије;³⁰
- Коста Нађ, подофицир војске Краљевине Југославије.³¹

Први војници у Југословенској народној армији (начелници Генералштаба) након рата била су двојица шпанских бораца – Коча Поповић и Пеко Дапчевић, иако овај други кратко, имајући у виду Ђиласов случај 1954. године.³² Након Стаљинове смрти и смањења могуће ратне опасности у времену стабилног положаја југословенске државе, на та места долазе поручник и потпоручник Војске Краљевине

²⁵ Велимир Терзић, рођен у Голубовцима код Подгорице 1908, генерал-пуковник ЈНА; *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1975), (друго издање), књига бр. 9, 755.

²⁶ *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод 1973), (друго издање), књига бр. 6, 446.

²⁷ Перо Ћетковић рођен је у Љуботињу код Цетиња 1907, погинуо код Невесиња 1943. Народни херој; *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), (друго издање), књига бр. 2, 297.

²⁸ *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1975), (друго издање), књига бр. 10, 626.

²⁹ *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1972), (друго издање), књига бр. 3, 389-390.

³⁰ Милоје Милојевић, рођен у Урсулама код Јагодине 1912, генерал-пуковник ЈНА; *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1973), (друго издање), књига бр. 5, 465-466.

³¹ Коста Нађ, рођен у Петроварадину 1911; *Војна енциклопедија*, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1973), (друго издање), књига бр. 5, 677.

³² Милан Терзић, „Ништа није радио већ седио и писао”: (случај Милована Ђиласа у ЈНА 1954), *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2010), 40-59.

Југославије из 1941, Љубо Вучковић (29. април 1955 – 16. јун 1961) и Раде Хамовић (16. јун 1961 – 15. јун 1967).

Чињеница је да крајем рата, стварањем 4. армије НОВЈ, на највишим местима команданата армија нема краљевских официра, већ на њих долазе шпански борци:

- Коча Поповић (рођен у Београду 1908, чин генерала добио 1943. у 35. години). Генерал-пуковник ЈНА. У периоду 1945–1953. обављао је функцију начелника Генералштаба ЈНА;³³
- Пеко Дапчевић (рођен 1913. у Љуботињу код Цетиња, чин генерала добио 1943. у 30. години). Генерал-пуковник ЈНА. У периоду 1953–1955. обављао је функцију начелника Генералштаба ЈНА;³⁴
- Коста Нађ (подофицир краљевске војске, рођен 1911, чин генерала добио 1943. у 33. години);³⁵
- Петар Драпшин (рођен у Турији код Бечеја 1914, чин генерала добио 1943. у 30. години).³⁶

Дакле, највеће чинове добијали су официри у тридесетим годинама, а најмлађи генерал био је Славко Родић, рођен 1918, који је чин генерала добио 1943. у 25. години.³⁷

На којим положајима су били и каква је била кадровска конбинаторика, речито говори стање током 1944, када је истакнут значај Србије у оквиру политике компромиса, у настојању да се укаже да је она пронационална и за Дражу Михаиловића. Неуспели су били покушаји упада јединица НОВЈ у Србију у пролеће 1944. године, што ће им успети тек током лета и јесени, када је, у садејству са Црвеном армијом, ослобођен Београд, октобра 1944. године.³⁸ Када је реч о Србији, треба указати да су се током рата елитне јединице НОВЈ налазиле под командом Ј. Б. Тита. Њему су се, 9. маја 1944, у два одвојена писма обратили Арсо Јовановић и Сретен Жујовић, тражећи да им

³³ *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1974), (друго издање), књига бр. 7, 169.

³⁴ *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), (друго издање), књига бр. 2, 340.

³⁵ *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1973), (друго издање), књига бр. 5, 677.

³⁶ Петар Драпшин, шпанаки борац, погинуо новембра 1945, генераллајтнант Југословенске армије; *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), (друго издање), књига бр. 2, 532.

³⁷ Славко Родић рођен је код Приједора 1918, генерал-потпуковник ЈА, преминуо у Београду 1949. године; *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1974), (друго издање), књига бр. 8, 200.

³⁸ Branko Petranović, „Politika kompromisa i Srbija 1944”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, (1988).

додели команду над трупима које упадају у Србију.³⁹ Међутим, Тито је те војне дужности поверио другим официрима, јер је битка за Србију текла у знаку продора Првог пролетерског корпуса Пека Дапчевића и Мијалка Тодоровића и доласка трупа Црвене армије на југословенско-румунску границу, док се на челу Главног штаба Србије налазио Коча Поповић.⁴⁰ Чињеница је и то да су се Арсо Јовановић и Сретен Жујовић 1948. изјаснили за Резолуцију ИБ-а; први је страдао, а други био политички изолован.

Високом официру Војске Краљевине Југославије генералу Душану Симовићу (Крагујевац, 28. октобар 1882 – Београд, 26. август 1962. Армијски генерал Војске Краљевине Југославије, начелник Главног генералштаба и председник владе након 27-мартовског преврата) посредно је током рата понуђена функција команданта над трупима које су упадале у Србију. Након избеглиштва, Симовића је на месту председника Југословенске краљевске владе сменио Слободан Јовановић. Симовић је остао у Лондону, где је маја 1944. боравио партизански дипломата Владимир Велебит, који је Тита известио о сусрету са њим: „Разговор са генералом Симовићем водио се око информације о положају у земљи. Он је покушао да говори о нужности мирења, најзад изјавио да се даје у потпуно расположење Маршалу Титу”.⁴¹ Симовић је био незадовољан својим смењивањем, осећајући се увређеним и одбаченим, па је тражио контакт са представницима НОП-а. У свом писму Титу, 22. маја 1944, говори о поруци која му је упућена: „Велику борбу за народно ослобођење, коју Ви водите са толико самопожртвовања, храбрости и вештине топло поздрављам. Поруку упућену ми по ђенералу Велебиту, примио сам са великим задовољством (подвукао М. Т.)”.⁴² Владимир Велебит у мемоарима⁴³ не говори ни о каквој поруци или позиву, али се касније, неодређено, сетио Титовог позива упућеног генералу Симовићу.⁴⁴ Симовић није успео да пошаље одговор Титу по Владимиру Велебиту, већ је то учи-

³⁹ Војни архив, Фонд НОВЈ, кутија 2215, фасцикла 4, документ бр. 8. и 9.

⁴⁰ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, n. d., 624.

⁴¹ Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-3-6/959.

⁴² Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-9-6/21.

⁴³ V. Velebit, n. d.

⁴⁴ „Ја сам са Симовићем, колико се сећам, имао два састанка у Лондону. Он је једна од ретких који се изјаснио у прилог НОП-а и због тога је Тито имао неке, ако хоћете симпатије према њему и сматрао је да се може искористити за наше циљеве. Шта сам детаљно са њим разговарао ја се не сећам. Ја мислим да сам му предао писмо, али да ли је то било писмо или усмена порука, ја то не знам”; *Интервју Милана Терзића са Владимиром Велебитом*, Београд 1992; М. Терзић, *Моћ и утицај војне дипломатије...*, н.д., 221.

нио 3. јула, преко Черчиловог сина Рандолфа, како је записано на пољеђини писма.⁴⁵ Евидентно је да се Тито обратио генералу Симовићу, али ако му је нудио „команду над трупима у Србији”⁴⁶, како Симовић пише у својим мемоарима, у питању је био политички маневар за његово придобијање. Титово обраћање Симовићу стављамо у контекст прагматичности вође НОП-а у циљу његовог придобијања.

Комунистичка партија је након рата један број највиших официра војске Краљевине Југославије, у недостатку кадра, укључила у Југословенску армију. Реч је о генералима санитетске, геодетске и инжињеријске струке (неки су били и официри аустроугарске војске). Већина су били професори на Војној академији, а највећи број је пензионисан 1946, сем двојице из Војноисторијског института (1952. и 1955):

- Динић Драгољуб (Крагујевац 1881 – Београд 1966),⁴⁷
- Ђорђевић Јосиф (Врање 1880 – Београд 1953),⁴⁸
- Милан Зеленика (Приједор 1885 – Београд 1969) аустроугарски официр, официр југословенске краљевске војске, генерал ЈНА, историчар,⁴⁹
- Хаџи-Поповић Љубиша (Прокупље 1884 – Београд 1949),⁵⁰
- Јелинек др Вацлав (Чехословачка 1883 – Београд 1961),⁵¹
- Ђорђе Јовановић (Панчево 1890 – Београд 1964) аустроугарски официр, официр југословенске краљевске војске, генерал ЈА,⁵²
- Крагујевић Милан (Земун 1884 – Београд 1966),⁵³

⁴⁵ „Због наглог одласка ђенерала Велебита нисам био у могућности да Вам пошаљем ово писмо. Стога користећи се љубазношћу мајора Черчила, шаљем вам исто тек сад. Д. Симовић”, Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-9-6/21.

⁴⁶ Војни архив, *Мемоари Душана Т. Симовића*, пописник 16, кутија 8, 552.

⁴⁷ Пешадијски-бригадни генерал, у периоду 1945-1946 наставник на Војној академији ЈА у чину генерал-мајора; Mile Bjelajac, *Admirali i generali Krljevine Jugoslavije 1918-1941*. (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije 2004), 143-144. У даљем тексту: М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d.

⁴⁸ Геодетски-бригадни генерал, у НОВЈ од 15. новембра 1944. до 15. јуна 1945. као начелник Војногеографског института; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 148-149.

⁴⁹ Генералштабни бригадни генерал, у ЈНА у чину генерал-лајтнанта, настаник на Војној академији и начелник Војноисторијског института, пензионисан 1955; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 309-310. *Војна енциклопедија*, (Београд, 1975), (друго издање), књига бр. 10, 693.

⁵⁰ Инжењерски бригадни генерал, у ЈНА 1945-1947. у чину генерал-мајора и генерал-лајтнанта на дужности начелника одељења у Генералштабу; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d. 158-159.

⁵¹ Санитетски бригадни генерал, у НОР-у од 1944, после рата у ЈНА до пензионисања 1946; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 167.

⁵² Ваздухопловно-технички бригадни генерал, после рата генерал-мајор ЈНА, начелник одељења у Војноисторијским институту ЈНА до 1952.; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d., 172.

⁵³ Пешадијски бригадни генерал, после рата 1945-1946. у ЈНА; М. Bjelajac, *Admirali i*

- Лепетић Вуко (Херцег Нови 1881 – Београд 1971),⁵⁴
- Миленковић Добросав (Деспотовац 1874 – Београд 1973),⁵⁵
- Милосављевић Милосав (Пожаревац 1887 – Београд 1962),⁵⁶
- Обрадовић Милош (Краљево 1881 – Београд 1972),⁵⁷
- Франце Пирц (Кочовје 1899 – Љубљана 1954), аустроугарски официр, официр југословенске краљевске војске, у домобранима, генерал ЈНА и први командант Југословенског ратног ваздухопловства,⁵⁸
- Томац Петар (Сушак 1899 – Београд 1973), официр југословенске краљевске војске, у домобранима, генерал ЈНА, историчар и писац књиге *Косовска битка*.⁵⁹

У Другом светском рату међународни репрезент државе била је Југословенска краљевска влада, а партизански покрет је, пружајући отпор окупацији, истакао своју представничку улогу. Свесни све сложености преламања међународних односа у оквиру политике компромиса и уз сугестије из СССР-а, НОП је ушао у компромис са краљевском владом. На Другом заседању антифашистичке скупштине (АВНОЈ) у Јајцу, новембра 1943, југословенском краљу је суспендован, али не и забрањен повратак у земљу, али је одлучено да се то питање реши након завршетка рата.

Захтеви партизанског покрета да репрезентује државу у међународним односима кретали су се од војних преговора и померани на политичко поље деловања преко мисија које су слате код западних савезника и у СССР. Децембра 1943, а затим 1944. и 1945. године мисије на Запад предводио је партизански дипломата Владимир Велебит. Он је био син генерала војске Краљевине Југославије Љуба Велебита, дипломате који је говорио више језика. Иако је имао чин

generali..., n.d, 187.

⁵⁴ Артиљеријски бригадни генерал, после рата генерал-мајор ЈНА на дужности команданта Артиљеријске официрске школе 1945-1947; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 195.

⁵⁵ Дивизијски генерал, у ЈА преведен у чин генерал-потпуковника; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 210.

⁵⁶ Санитетски бригадни генерал, у јесен 1944. у НОВЈ управник армијске покретне болнице. Служба у ЈНА му је престала 1946; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 216.

⁵⁷ Артиљеријски технички генерал, у НОВЈ од децембра 1944, професор на Војној академији до пензионисања 1946; М. Bjelajac, *Admirali i generali...*, n.d, 232.

⁵⁸ *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1973), (друго издање), књига бр. 6, 689.

⁵⁹ *Vojna enciklopedija*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1975), (друго издање), књига бр. 10, 15.

генерала, код западних представника није представљао тврду идеолошку линију партизанског покрета. На другој страни, на Исток, у СССР је упућена војна мисија у којој су били Милован Ђилас и генерал Велимир Терзић. Пошто се радило о војној мисији, на њеном челу је био генерал Терзић, али је стварни шеф био Милован Ђилас који је тражио међународно признање НОП-а. Међутим, Стаљин га је упутио на компромис са Југословенском краљевском владом, што је резултирало Вишким споразумом Тито–Шубашић, 16. јуна 1944.

Име генерала Велимира Терзића, заменика начелника Врховног штаба НОВЈ и ПОЈ, који је због одласка Арса Јовановић у Словенију,⁶⁰ за време битака на Неретви и Сутјесци обављао дужност начелника Врховног штаба, везује се за епизоду „мартовских преговора” 1943. године. О тим преговорима прво је писано у иностранству (САД), што је чинила и југословенска политичка емиграција.⁶¹ У Југославији је први о овим преговорима проговорио Тито приликом прославе 35-годишњице битке на Неретви, 1978. године, не улазећи у појединости. Партизански преговарачи, најистакнутији људи партизанског покрета (Милован Ђилас – члан Политбироа, Коча Поповић – командант Прве пролетерске дивизије и Владимир Велебит – партизански дипломата и човек од највећег Титовог поверења), преговарали су не само о размени заробљеника већ и о обустављању операција, изјављујући да ће се сукобити са Енглезима уколико се искрцају на југословенску обалу. Преговори су, како каже Бранко Петрановић, били врхунац класног радикализма; Тито их је инспирисао, није потписао овлашћење, али је био критикован у Москви.⁶² Члановима делегација Врховног штаба написана је пуномоћ за преговоре, оверена печатом Врховног штаба и потписом заменика начелника Врховног

⁶⁰ Иван Матовић, *Арсо Јовановић Војсковођа са ореолом мученика* (Београд: Војноисторијски институт, 2001).

⁶¹ Valter Roberts, *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945* (Београд: Ћигоја, 2014), (наслов оригинала: Roberts Walter, *Tito, Mihailović and the Allies 1941–1945*, New Brunswick, 1973). Након појављивања овог дела следно је протест југословенског Секретаријата за спољне послове. Приликом објављивања књиге Јоже Томашевића, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945* (Zagreb: Liber, 1979), која је претходно објављена у иностранству, изостављен је део који говори о партизанским преговорима са Немцима марта 1943. године.

⁶² Односи Југославије и Русије (СССР): 1941–1945: документи и материјали / приређивачи Бранко Петрановић ...ет ал./, (Београд: Савезно министарство за иностране послове и Војноисторијски институт, 1996). У Југославији објављена књига Миша Лековића, *Martovski pregovori 1943* (Београд: Narodna knjiga, 1983). У даљем тексту: Миша Лековића, *Martovski pregovori.. n.d.* О преговорима пише и Милован Ђилас у мемоарима: *Revolucionarni rat* (Београд: Književne novine, 1990) i *Razgovori sa Staljinom* (Београд: Književne novine, 1990). Видети: Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu, n.d.

штаба, капетана Велимира Терзића. Мишо Лековић пише да је сачувано само Поповићево пуномоћје, али су и остала два – Ђиласово, на име Милоша Марковића, и Велебитово, на име Владимира Петровића – била истоветна са Поповићевим. Заглавље пуномоћја је, са једне стране, носило назив „Штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије”. Текст пуномоћја је гласио: „ПУНОМОЋ која се даје другу КОЧИ ПОПОВИЋУ, команданту I П.(ролетерске) У(ударне) дивизије са тиме да у име овог Штаба као делегат преговора са немачком војном Командом у Бугојну по следећим питањима: 1. О размени заробљеника, 2. О питању примене међународних ратних правила у односу према Народно-Ослободилачкој Војсци Југославије са стране њемачких војних власти, 3. Освим осталим питањима која ће поставити ова делегација а о којима је већ било речи са г. капетаном Хејсом приликом последње размене заробљеника у Ливну 17. новембра 1942. г”.⁶³ Мартовски преговори имали су и своју „употребу” приликом Титове кандидатуре за Нобелову награду 1973. године, у негативном сагледавању те номинације.⁶⁴

Као што се види, потписник пуномоћја за војну делегацију није Тито, већ Велимир Терзић, чиме се отвара могућност за југословенског вођу да, ако нешто у преговорима не крене по добру у војном и политичком смислу, консеквенце може сносити потписник овлашћења.

Јосип Броз Тито био је неоспоран ауторитет у партизанском покрету током и након Другог светског рата. Објединио је све значајне функције у војсци и политици, нарочито љубоморно чувајући међународне односе у својим рукама. Прагматично је користио војна знања официра Војске Краљевине Југославије који су пришли партизанском порету. Крајем рата на највиша места (команданти армија) долазе проверени идеолошки кадрови – шпански борци. Поновила се и стара прича да се у рату најлакше и најбрже долази до навећих војних чинова и положаја. Показало се да политика са својим честим менама није наклоњена војницима, већ настоји да их инструментализује или, ако треба, жртвује за своје интересе и циљеве. Каријерно везивање официра за центре политичке моћи био је мач са две оштрице: доносио је брзо напредовање, али неретко и са политичким „искакањем” и „ороченим роком трајања”. У историји остају забележени они који су остали верни послу који су одабрали – позиву официра и тако остали достојни себе и свог професионалног опредељења.

⁶³ Mišo Leković, *Martovski pregovori 1943* (Beograd: Narodna knjiga, 1983), 70.

⁶⁴ Milan Terzić, *Tito i Nobelova nagrada za mir* (Podgorica: Pobjeda, 2006), 172-173.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије.
Војни Архив, Фонд НОВЈ.
Војни Архив, *Мемоари Душана Т. Симовића*, пописник 16.
Односи Југославије и Русије (СССР): 1941–1945: документи и материјали /приређивачи Бранко Петрановић... ет ал./, Београд: Савезно министарство за иностране послове и Војноисторијски институт, 1996.
Politbiro CK KPJ 1945–1948, priredio Branko Petranović, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1993.
Tito Churchill strogo-tajno, preredio Dušan Biber, Zagreb: Globus, 1981.
Josip Broz Tito, *Govori i članci*, Zagreb: Naprijed, 1951 i 1959, knj. II i VI.
Vojna enciklopedija, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975. (drugo izdanje), knjiga br. 1–10.
Бјелајац, Миле. *Армирани и генерали Краљевине Југославије 1918–1941*. Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004
Velebit, Vladimir. *Sećanje*, Zagreb: Globus 1983.
Đilas, Milovan. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.
Đilas, Milovan. *Razgovori sa Staljinom*. Beograd: Književne novine, 1990.
Đilas, Milovan. *Druženje s Titom*. Beograd: Svedočanstva, 1990.
Kuljić, Todor. *Tito* (nacrt sociološko-istorijska istraživanja), *Srpska politička misao*, 1995, br. 1.
Leković, Mišo. *Martovski pregovori 1943*. Beograd: Narodna knjiga 1983.
Marić, Milomir. *Deca komunizma (Vladimir Velebit - Daleko je centar sveta)*. Beograd: Mladost, 1987.
Матовић, Иван. *Арсо Јовановић Војсковођа са ореолом мученика*. Војноисторијски институт Београд: 2001.
Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
Petranović, Branko. *Balkanska federacija 1943–1948*. Šabac: Zaslون, 1990.
Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti za vreme obnove*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1969.

Petranović, Branko. Momčilo, Zečević. *Agonija dve Jugoslavije*. Šabac: Zaslou, 1991.

Petranović, Branko. „Politika kompromisa i Srbija 1944.” *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, (1988).

Roberts, Valter. *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945*. Beograd: Čigoja, 2014. Наслов оригинала: Roberts Walter, *Tito, Mihailović and the Allies 1941–1945*. New Brunswick, 1973.

Terzić, Milan. *O stvaranju Titovog kulta 1943–1953*, Istoričar i savremena epoha (Zbornik radova sa okruglog stola povodom knjige Branka Petranovića „Istoričar i savremena epoha”), Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 1997.

Терзић, Милан. *Моћ и утицај војне дипломатије: (мисије Владимира Велебита 1943–1945)*, Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.

Terzić, Milan. „Prilog pitanju stvaranja Titovog kulta”. (Dedijerovi „Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita”), *Istorijski zapisi*, br. 1.(1995).

Терзић, Милан. „Ништа није радио већ седио и писао”: (случај Милована Ђиласа у ЈНА 1954), *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2010).

Terzić, Milan. *Tito i Nobelova nagrada za mir*. Podgorica: Pobjeda, 2006.

Tomašević, Jozo. *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*. Zagreb: Liber, 1979.

Dr. Milan Terzić, Principal Research Fellow
Archive of Yugoslavia
Belgrade, Republic of Serbia
e-mail: mvterzic@yahoo.com

BETWEEN THE ARMY AND POLITICS

(Summary)

Josip Broz Tito was undisputed authority in Partisan's movement during and after the Second World War. He combined all important and significant functions both in the Army and in politics, especially jealously keeping in his hands Foreign Policy. He was pragmatic using the knowledge of the officers of the Kingdom Yugoslavia Army who had joined the Partisan

movement. By the end of the war on proven ideological human resources those who had fight in Spanish Civil War was appointed highest ranks (Army Commanders). There is an old story that had repeated in this case that it is the easiest and fastest way to get to the rank of general in war already at the age of 30 (there was an example at the age of 25). However, it turned that the politics with its frequent changes was not favorable for career soldier because of instrumentalization efforts or even to sacrifice them for interests and goals of that politics. Linking military career with centers of political power was often double edged it brought fast advancement but not rarely with limited timeframe. History remembers those who are loyal to their work which they have choose in this case officer duty staying dignified to themselves and their's profession.

KEY WORDS: *politics, soldiers, generals, war, personnel, advancement.*

Др Марко Б. Милетић, научни сарадник
Институт за савремену историју
Београд, Република Србија
E-mail: marko.miletic1990@gmail.com

О ОДАБИРАЊУ И ШКОЛОВАЊУ ОФИЦИРСКОГ КАДРА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ У ПРВИМ ПОСЛЕРАТНИМ ГОДИНАМА

АПСТРАКТ: На основу архивских извора и досадашње стручне литературе у раду је најпре скициран колективни портрет партизанског официра по завршетку Другог светског рата. Одговара се на низ питања: какво је било његово војно и опште образовање, као и национално порекло, ратни стаж и полна и старосна структура. Главни део рада посвећен је процесу одабирања и школовања официрског кадра. С тим у вези, понуђен је одговор на питање који су били основни критеријуми за одабир официра, а затим је приказан систем њиховог школовања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југословенска армија, кадровска политика, школовање, Комунистичка партија Југославије.

У условима Народноослободилачког рата и револуције није било могуће организовати и остварити чврсто и централизовано руковођење кадровском политиком и, с тим у вези, спровести јединствен план у васпитавању и стручном оспособљавању старешинског кадра. Основни критеријуми приликом одабирања кадрова у ратном периоду били су „бескрајна оданост дијелу Партије и народно-ослободилачком покрету, одлучност, смијелост и хероизам у борбама, те показана самоиницијатива.”¹ Уз то, у току рата није било могуће ни стварање војних школа и академија, из којих би Народноослободилачка војска Југославије добијала командни кадар.² Због тога се старешински кадар будуће Југословенске армије „школовао” кроз борбе, користећи сопствено и искуство појединаца који су се раније борили у Шпанском грађанском рату у редовима Интернационалних бригада. У том смислу, значајно је било и искуство официра Војске Краљевине Југославије, који су се придружили партизанском покрету, нарочито у погледу штапских послова. Осим тога, најосновнија теоријска војна знања партизански официри су стицали на кратким курсевима и у „официрским школама” које су биле организоване у току ратних година.³ Због тога се питање кадровске политике, тј. одабирања и школовања старешинског кадра по завршетку рата појавило као једно од најважнијих, с обзиром на чињеницу да је то био један од кључних услова за изградњу армије модерног типа.

¹ Архив Југославије (АЈ), фонд 507/XX, Централни комитет Савеза Комуниста Југославије – Повереништво ЦК СКЈ за организацију СКЈ у ЈНА, кутија 1, документ 23 (даље: АЈ, 507/XX-1-23), Извештај о стању у Југословенској армији и раду политичке управе (1945).

² Josip Broz Tito, *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita* (Sarajevo: Svjetlost, 1980), 201.

³ Стварање првих већих јединица у оквиру партизанског покрета условило је и оснивање првих „војних школа” у којима су се „школовали” официри и подофицири. Врховни штаб НОВ и ПОЈ је прву „војну школу” основао 4. новембра 1942, али је она престала са радом после непуна три месеца – 28. јануара 1943. године. За то време кроз њу је прошло 186 слушаалаца на нижем и вишем курсу. После великих битака, у пролеће и лето 1943, Врховни штаб је, 1. септембра те године, поново формирао своју „Официрску школу”. Овога пута она је радила нешто дуже – до 25. маја 1944. године, и кроз њу је прошло 498 старешина, и то 395 на општевојном и 103 на интендантском смеру. Осим Врховног штаба, различите „официрске школе” организовали су и Главни штаб Хрватске, Главни штаб Словеније, Главни штаб Војводине, Штаб 2. ударног корпуса, као и штабови 1, 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15. и 16. корпуса. Првих месеци 1945. године, „официрске школе” организоване су и у Македонији и на Косову. Милија Станишић, *Стратегијске вертикале народноослободилачког рата Југославије 1941–1945* (Београд: Институт за савремену историју, 1999), 231–232.

КОЛЕКТИВНИ ПОРТРЕТ ОФИЦИРА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ НА КРАЈУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

По завршетку рата, јасно се уочавало неколико група унутар официрског састава ЈА. Најбројнију од њих чинили су партизански официри, поникли у рату. По бројности су их следили они који су служили у, за партизански покрет, непријатељским војним формацијама, као што су припадници немачке, италијанске, бугарске и албанске војске, усташке војнице и домобранства, Југословенске војске у отаџбини и др. Најмање је било официра Југословенске војске, како оних који су избегли заробљавање у априлу 1941. године, тако и оних који су се из њега вратили после слома нацистичке Немачке.

Таква структура официрског кадра утицала је на то да је свега око 15% њих прошло кроз неки вид војног школовања, рачунајући и официрске курсеве реализоване у току рата. Ни у погледу општег образовања слика није била много повољнија. Крајем 1945. године, 83,38% официра завршило је највише четири разреда гимназије (еквивалент томе је данашња основна школа), с тим да је у тај број урачунато и око 5% потпуно неписмених старешина. Овакво стање било је карактеристично за све положаје, од водника до команданата бригада. Једино је код команданата дивизија ситуација била боља, с обзиром на то да је 85% њих имало завршену средњу школу или факултет. Најалармантније стање било је код нижих официра, тј. код оних на чијим плећима је лежао основ војне обуке. Треба имати у виду чињеницу да је од 4119 командира чета ЈА 353 било неписмено, док их је 3106 имало само четири разреда основне школе. Њихово војно образовање било је минимално и готово никакво, јер их је само 988 у току рата похађало краће официрске курсеве. Код водних официра, који су непосредно спроводили обуку са војницима, стање је било још поразније. Од њих 23.548, 1505 је било неписмено, 15.865 имало је завршено само четири разреда основне школе, а свега их је 615 или 3% прошло кроз краће официрске курсеве где су стекли најминималније теоријско војно знање.⁴

Како је армија била једна од најважнијих институција новог југословенског друштва, партија се од самих почетака залагала, бар декларативно, да у старешинском кадру буду што сразмерније

⁴ АЈ, 507/XX-1-23, Извештај о стању у Југословенској армији и раду политичке управе (1945).

заступљени сви „народи и народности”. Међутим, ратне околности у којима је армија настала, на самом почетку њеног мирнодопског деловања то нису омогућавале. Према доступним подацима, крајем 1945. године у официрском саставу ЈА највише је било Срба – 50,97% (од броја становника Југославије Срби су чинили 42,27%), затим Хрвата – 22,72% (29,69%), Словенца – 9,71% (8,58%), Црногораца – 9,2% (2%), Македонаца – 3,58% (5,01%) и осталих – 3,82% (12,45%).⁵

У периоду постојања социјалистичке Југославије најчешће је постављано питање ратног стажа официра ЈА. Према подацима из Историјата персоналне службе, на крају 1945. године у активној војној служби био је 56.391 официр. Од тог броја у редове партизанског покрета 1941. године ступило је 7625 (13,52%), 1942 – 8161 (14,47%), 1943 – 16.674 (29,57%), 1944 – 21.534 (38,19%) и 1945 – 2397 (4,25%) официра.⁶ Као што се види, преко две петине официра ЈА придружило се покрету у последњих годину и по дана борбе, па се мора поставити питање: колико је тај кадар заиста поседовао „огромна” ратна искуства, како је то често истицано у послератним јавним иступима југословенских званичника.

У партизанском покрету учествовало је и око 100.000 жена, од којих је више од 2000 добило официрски чин.⁷ После демобилизације, спроведене у другој половини 1945. године, у ЈА је остало укупно 10.230 жена, од којих су 1468 биле официри, што значи да су чиниле око 2,6% укупног официрског кадра.⁸

Пошто је велики број припадника партизанског покрета долазио из редова омладине, војни и војно-политички руководиоци у Армији били веома млади људи. Југословенска армија је по завршетку Другог светског рата била једна од најмлађих војски у свету. О њеној младости најбоље сведочи чињеница да је просечна старост генерала 1945. године износила 38,5 година. Генерали који су командовали Првом, Другом, Трећом и Четвртом армијом на крају рата били су и млађи од тог просека. Петар Драпшин је имао 31, Пеко Дапчевић 32, Коста Нађ 34, а Коча Поповић 37 година.⁹

⁵ Milija Stanišić, *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije*, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973), 409.

⁶ Drago Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 41.

⁷ Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke: Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011), 35–36.

⁸ D. Nikolić, n. d., 40.

⁹ Isto, 42.

Као што се види, официрски састав Југословенске армије на крају Другог светског рата био је веома хетероген. Он се разликовао по војном и општем образовању, националном пореклу, ратном стажу, полној и старосној структури, учешћу у различитим војним формацијама у току рата итд. Највећи број официра поседовао је скромно и готово никакво војно образовање. Скоро половина официра била је српске националности и већином потицала из редова сељака, радника и интелектуалаца. Углавном се радило о мушкарцима и у преко 80% члановима КПЈ. Посебно треба нагласити чињеницу да се преко 40% официрског кадра прикључило партизанском покрету тек 1944. и 1945. године.

ОДАБИРАЊЕ СТАРЕШИНСКОГ КАДРА

Имајући све наведено у виду, по завршетку рата се пред југословенским војним руководством појавила дилема да ли треба извршити замену постојећег кадра официрима који би били школовани у војним школама или постојећи кадар школовати и осавременили. Младост и ратно искуство ишло је у прилог решењу да постојећи кадар треба задржати, али је његова изузетно лоша образовна структура, како војна тако и општа, говорила да би требало размислити и о његовој замени. О томе је у својим мемоарима писао и генерал Светозар Вукмановић Темпо, начелник Политичке управе ЈА у првим послератним годинама: „Од партизанске војске требало је створити модерну армију. У остваривању тог задатка пошло смо од тога да огромна већина официрског кадра нема потпуно основно образовање. Чак је било и неписмених. Све су то били сељаци или радници који су постали добри команданти у условима партизанског ратовања. Захваљујући њима, ми смо и побиједили у рату. Суочили смо се са дилемом: или извршити замјену постојећег партизанског кадра официрима који излазе из војних школа или постојећи командни кадар школовати и оспособити га за вођење рата у савременим условима.”¹⁰

Таква дилема је ипак брзо превладана и то на изричит захтев Комунистичке партије Југославије. Руководећи се мотивима очувања карактера Армије, насталог у току Другог светског рата, али и потребом да се бране тековине Народноослободилачке борбе и следи

¹⁰ Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, knjiga III (Zagreb: Globus, 1982), 312–313.

политика КПЈ, државни, партијски и војни врх се определио да се из кадра који је израстао у току рата конституише војна професија. У том смислу, партија је изашла са јасним ставом „да се у попуни руководећих дужности оријентишемо на оне другове који су дуже у Армији, који су се у њеним редовима кроз рат васпитавали и прекаљивали, *макар и не били у прво време довољно способни за конкретну дужност!*”¹¹ (истакао М. М.). Или, како је то објаснио генерал Иван Гошњак: „да одани радничко-сељачки кадар долази за официре, да се ствар класно постави, да Армију не води несигуран елемент, већ сигурни радници и сељаци који ће се уздизати”.¹²

Упркос томе, одабир официра од којих је требало конституисати војну професију није текао ни брзо ни лако. Према оценама Политичке управе ЈА, у току процеса одабирања спровођена је код многих штабова и команди родова оружја, а нарочито у артиљерији, ваздухопловству и команди позадине, а великим делом и у Генералштабу, „погрешна оријентација”, која је мање или више стављала тежиште на „праве”, „стручне” официре, тј. на оне који су имали завршену Војну академију Краљевине Југославије.¹³ Међутим, тај кадар је у очима партије био несигуран, па је она и даље инсистирала на примени наведених критеријума. „И поред тога што се принципијелно стало на становишту да се углавном требало оријентисати на преквалификацију и усавршавање већ постојећег војног кадра, који је у већини случајева само са основном школом, још увек се у расписима за поједине родове и струке тражи кадар са по неколико разреда гимназије. Разумљиво је да овакав став иде на штету квалитета и оданости кадра и да ми не можемо обезбедити истовремено и школовање и добар кадар за школе и училишта. *Мишљење је Политичке управе да треба инсистирати у правом реду на оданости и проверености кадра и да то треба да буде основни принцип, којим се треба руководити у одабирању кадрова за школе и училишта* (истакнуто у оригиналу, М. М.).” Као меру за спровођење у дело те своје идеје, Политичка управа је тада приступила претходном прегледу партијских документа за све слушаоце који су позивани у војне школе, надајући

¹¹ АЈ, 507/XX-1-23, Извештај о стању у Југословенској армији и раду политичке управе (1945).

¹² Цитирано према: Drago Nikolić, *n. d.*, 33.

¹³ АЈ, 507/XX-1-23, Извештај о стању у Југословенској армији и раду политичке управе (1945).

се да ће на тај начин обезбедити пуну контролу над кадровском политиком армије.¹⁴

Пошто је одлучено да се у изградњи старешинског састава ослони на ратни кадар, други циклус одабира официра за наставак службе ишао је у правцу одстрањивања оних који су се током рата у очима партије компромитовали учешћем у за њу непријатељским војним формацијама. За то је у највећој мери искоришћено неколико циклуса демобилизације, спроведених у другој половини 1945. и током 1946. године. С тим у вези, број таквих официра пао је са око 10.000, колико их је било средином 1945, на око 3.500 колико је остало почетком 1947. године.¹⁵ Највећи број отпуштених официра из ове групе старешина био је из пешадије, јединица КНОЈ-а, инжињерије и везе. Официри артиљерије, оклопних јединица, ваздухопловства и морнарице били су неопходни Армији и без обзира на њихову прошлост није их било могуће брзо заменити, иако је партија истичала да је то „била нужна потреба”.¹⁶

ОПШТЕ ОБРАЗОВАЊЕ СТАРЕШИНСКОГ КАДРА

Школовање официра спровођено је паралелно у два правца, кроз општеобразовно и војностручно усавршавање. С тим у вези, изванредан значај имали су течајеви средњошколског образовања, чији је циљ био да сви официри ЈА добију диплому средње школе. На почетку је рад у тим течајевима имао знатан број недостатака, како у организационом погледу, тако и по квалитету. Један од главних проблема био је неозбиљан однос официра према општем образовању. О томе најбоље сведочи чињеница да, упркос томе што су средњошколски течајеви били обавезни, приличан број официра их није похађао, јер је то сматрао за непотребно.¹⁷

Због тога је Политичка управа, током 1946. године, као најважнији део културно-просветног рада у армији означила подизање нивоа општег образовања официра. Школовање је било подељено на нижи (до 3. разреда) и виши течај (од 4. до 6. разреда). Почетком септембра 1946. године средњошколским течајевима било је обух-

¹⁴ АЈ, 507/XX-1-45, Кадровски извештај рађен новембра месеца 1946. године.

¹⁵ О процесу демобилизације више у: Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014).

¹⁶ АЈ, 507/XX-1-45, Кадровски извештај рађен новембра месеца 1946. године.

¹⁷ АЈ, 507/XX-1-24, Извештај Политичке управе за период јануар – април 1946. године.

ваћено 28.742 официра. Од тог броја 21.083 редовно је похађало наставу, док их је 7659 то чинило ванредно, пошто су добијали потребне скрипте. Наведеним укупним бројем официра нису обухваћени они који су се налазили у различитим војним школама у земљи и иностранству, а нису имали завршену средњу школу.¹⁸

Табела 1 – Официри у средњошколским течајевима на дан 1. септембар 1946. године

Јединица	Редовно посећују течајеве		Ванредно се школују
	Нижи течај	Виши течај	
1. армија	2.366	344	559
2. армија	2.616	213	197
3. армија	2.082	235	496
4. армија	3.546	144	1.964
5. армија	2.290	344	529
6. армија	1.203	457	731
Морнарица	733	108	431
КНОЈ	2.514	327	2.539
Ваздухопловство	875	324	60
Београдски гарнизон	323	39	153
УКУПНО	18.548	2.535	7.659

Рад на општем образовању настављен је и у наредним годинама. На Петом конгресу КПЈ, одржаном у лето 1948. године, Партијска организација ЈА је преузела обавезу да сви официри положи нижи течајни испит до 1950. године. Међутим, када је у априлу 1949. извршена анализа стања општег образовања старешина ЈА, утврђено је да је, на дан 1. јануара те године, још увек било 225 официра (од тога 7 виших) без школе и 4.262 официра (од тога 105 виших) са основном школом. Највећи проценат официра без школе или само са основном школом био је у КНОЈ-у. Наиме, 21 официр КНОЈ-а није имао никакво формално образовање, док их је 760 имало само основну школу.¹⁹ Иако су резултати на подизању општег образовања официра били видљиви, они нису остваривани оном брзином којом су то

¹⁸ АЈ, 507/XX-1-46, Извештај о идеолошко-политичком васпитању у Армији, агитационо-пропагандном и културно-просветном раду од 13. 12. 1946. године.

¹⁹ АЈ, 507/XX-2-15, Акт Опумоћства ЦК КПЈ за ЈА, 5. 4. 1949. године.

желели надлежни војни руководиоци, па је током педесетих година и даље било официра без завршене средње школе.

ОФИЦИРСКЕ ШКОЛЕ

Низак војностручни ниво знања југословенских официра налагао је да се одмах и без одлагања започне и са процесом њиховог војног школовања. И пре него што је рат завршен, а месец дана по ослобођењу Београда, 21. новембра 1944. године, основна је Војна академија ДФЈ. Први питомци су, углавном, били учесници НОР-а, и то пре свега водни официри. Око 2.200 питомаца прве класе се за школовање јавило добровољно или су изабрани као најбољи у својим јединицама. С обзиром на то да је само око 100 њих имало положену велику матуру, наставни план и програм је велику пажњу поклањао општем образовању, па су питомци око 25% укупног времена проводили учећи општу историју и историју југословенских народа, затим српско-хрватски језик и књижевност, математику, физику, хемију, нацртну геометрију и друге предмете. Осим тога, у току јануара 1945. формирана је у Београду и Официрска школа Врховног штаба НОВЈ, која је током марта исте године реорганизована, па је рад наставила као Команда пешадијских школа Генералштаба ЈА. У оквиру школе била су организована два курса/течаја: 1) Курс команданата бригада и батаљона са 260 слушалаца и 2) Курс командира чета и водова са 1.132 слушаоца. Циљ рада оба курса био је да се за што креће време официрима пружи основно војностручно образовање ради попуне пешадијских јединица кадром способним за вођење борби у, за партизански покрет, новим условима фронталног рата. У мају 1945. године, пред сам завршетак рата, основана је у Задру и Друга пешадијска официрска школа, која је убрзо премештена у Загреб. Она је имала исти ниво, структуру, услове и метод рада као и школа у Београду. Био је то увод у стварање војношколског система у социјалистичкој Југославији.²⁰

Завршетак рата омогућио је надлежнима да овом питању приступе на систематски начин. С тим у вези, појавило се неколико предлога. У наставном одељењу Генералштаба ЈА владало је мишљење да је основни задатак у образовању официрског кадра био „обезбе-

²⁰ Марко Б. Милетић, *Политика одбране Југославије (1945–1959)* (Београд: Институт за савремену историју, МЦ Одбрана, 2022), 334–335.

дिति што бољи квалитет школовања” (истакао М. М.). Такав став је подразумевао да школовање траје дуже, да питомци имају нешто виши ниво општег образовања, итд., што није било лако изводљиво у постојећим условима. Њихов предлог је био да школовање траје између две и три и по године, у зависности од рода, службе и вида оружаних снага.²¹ С друге стране, генерал Михаило Апостолски, који је добио задатак да изради пројекат војнообразовног система, предложио је да у почетној фази школовање траје свега четири до шест месеци, како би кроз официрске школе прошао што већи број слушалаца.²² Политичка управа ЈА била је ближа предлогу генерала М. Апостолског, сматрајући да је основни задатак био *„што бржа преквалификација и усавршавање већ постојећег официрског кадра”* (истакнуто у оригиналу, М. М.). Њен предлог је подразумевао да се водни официри и командири чета упућују на кратке десетомесечне курсеве, где је требало да добију најосновнија и неопходно потребна војнотеоријска знања.²³

Пошто су изнета различита мишљења, наређење о формирању официрских школа у којима је требало да се образују официри ЈА поникли у рату издато је 16. јула 1945. године. Све дотадашње школе и курсеве требало је расформирати, а њихове слушаоце, који су могли да буду командири и команданти јединица до ранга батаљона и бригада, укључити у састав новооснованих официрских школа. Школе су биле подређене командама родова војске, изузев пешадијске, којом је директно руководио Генералштаб ЈА. С тим у вези, команде родова су добиле рок од две недеље, од дана издавања поменутог наређења, да утврде организацију, формацију, капацитете, трајање, дислокацију, наставне планове и програме и др. Почетак рада официрских школа требало је да уследи 1. новембра 1945. године.²⁴

Као што је и било предвиђено, две недеље касније, 31. јула 1945. године, министар народне одбране Јосип Броз Тито издао је наређење о организацији официрских школа. Њиме је предвиђено оснивање пет официрских школа, и то: Пешадијске официрске школе (ПОШ) у Сарајеву, Артиљеријске официрске школе (АОШ) у Загребу, Инжињеријске официрске школе (ИОШ) у Шапцу, Ваздухопловне официрске

²¹ АЈ, 507/XX-1-45, Кадровски извештај рађен новембра месеца 1946. године.

²² Војни архив (ВА), фонд ЈНА, кутија 3, фасцикла 3, документ 5 (даље: ВА, ЈНА, 3-3-5), Генерал Михаило Апостолски о проблему војних школа.

²³ АЈ, 507/XX-1-45, Кадровски извештај из новембра 1946. године.

²⁴ Đorđe Stanić, *Војно školstvo JNA* (Београд: Војноиздavaчки и научни центар, 1986), 55.

школе (ВОШ) у Панчеву и Офицерске школе за везу (ОШВ) у Београду. У њему је, осим тога, било назначено да школовање не би требало да траје дужи од 11 месеци.²⁵ На тај начин, завршена је расправа о дужини трајања школовања. Као и приликом процеса одабирања официра и овога пута је усвојен став Политичке управе, иако је он ишао науштрб квалитета образовања.

До почетка наставне године, тј. до 1. новембра 1945, било је основано укупно десет официрских школа. Упркос поменутом наређењу, ВОШ није била формирана, али је, поред наведених, основано још шест других школа, и то: Аутомобилска официрска школа (АМОШ), Официрска школа КНОЈ-а (ОШ КНОЈ) и Санитетска официрска школа (СОШ) у Београду, Противавионска артиљеријска школа (ПАОШ) у Загребу, Тенковска официрска школа (ТОШ) у Белој Цркви и Коњичка официрска школа (КОШ) у Земуну.²⁶

Као што је било и предвиђено, настава у официрским школама почела је 1. новембра 1945. године. Изузетак су биле ТОШ, КОШ и СОШ које, иако су формално биле основане, нису организовале наставу. Једино је АМОШ успела да у току 1945. године прими на школовање две класе слушаца. Слушаоци у школама били су највећим делом официри са одговарајућим чином (74,91%), затим активни подофицири (14,60%) и на крају борци који су се налазили на официрским дужностима, али нису имали чин (10,49%). Од укупно 2487 слушаца који су током 1945. године започели своје школовање, највише их је било у ПОШ-у – 903 (36,31%), а најмање у ПАОШ-у – свега 68 (2,73%).²⁷

²⁵ ВА, ЈНА, 49-4-17, Наређење о организацији официрских школа, пов. бр. 362 од 31. јула 1945. године.

²⁶ Ђ. Stanić, *n. d.*, 56.

²⁷ Isto, 57.

Табела 2 – Преглед броја слушалаца у официрским школама у току 1945. године

Класа школе	Слушаоци – официри	Слушаоци – подофицири	Слушаоци – борци на официрским дужностима без чина	Укупно
1. класа ПОШ	723	108	72	903
1. класа ОШ КНОЈ	286	80	45	412
1. класа АОШ	190	48	45	283
1. класа ПАОШ	60	5	3	68
1. класа ОШВ	130	48	32	210
1. класа ИОШ	208	57	42	307
1. и 2. класа АмОШ	266	17	21	304
УКУПНО:	1.863	363	261	2.487

У наредним годинама појавиле су се и нове официрске школе. Већ 1946. године основане су: Војнопоморска официрска школа (ВПОШ) у Дубровнику (од 1947. у Дивуљама), Официрска школа обалске артиљерије (ОШОА) у Мељинама и Интендантска официрска школа (Инт. ОШ) у Сомбору. Наредне 1947. године формиране су четири нове школе: Хемијска официрска школа (ХОШ) у Шапцу, Артиљеријско-техничка официрска школа (АТОШ) у Загребу, као и Фискултурна официрска школа (ФсОШ) и Војнополитичка официрска школа (ВПоОШ) у Београду. У години у којој је почео сукоб Београда и Москве (1948), организоване су и Финансијска официрска школа (ФОШ) у Сомбору и Ваздухопловна официрска школа (ВОШ) у Ковину. Страх од могућег напада са Истока, условио је да током 1949. не буде формирана ниједна нова школа, да би већ наредне године биле основане: Војнопоморска стројарска официрска школа (ВПСОШ) у Дивуљама и Виша авио-техничка официрска школа (ВАТОШ) у Земуну. Напослетку, 1953. године формирана је Геодетска (картографска) официрска школа у Београду, а наредне 1954. и Виша техничка официрска школа (ВиТОШ).²⁸ Тако су у првој послератној деценији основане укупно 23 официрске школе.

²⁸ М. Милетић, *н. д.*, 340–341.

Табела 3 – Преглед официрских школа у Југославији 1945–1954. године

Официрска школа	Година оснивања	Место	Дужина трајања школовања
1. АмОШ	1945.	Београд	5–6 месеци
2. ПОШ	1945.	Сарајево	10 месеци
3. ОШ КНОЈ-а	1945.	Београд	12 месеци
4. АОШ	1945.	Загреб	14 месеци
5. ПАОШ	1945.	Загреб	13 месеци
6. ОШВ	1945.	Београд	13 месеци
7. ТОШ	1945.	Бела Црква	11 месеци
8. ИОШ	1945.	Шабац	11 месеци
9. КОШ	1945.	Земун	4,5 месеци
10. СОШ	1945.	Београд	-
11. ВПОШ	1946.	Дубровник (од 1947. Дивуље)	12–24 месеца
12. ОШОА	1946.	Мељине	9 месеци
13. Инт. ОШ	1946.	Сомбор	12 месеци
14. ХОШ	1947.	Шабац	10 месеци
15. АТОШ	1947.	Загреб	12–18 месеци
16. ФсОШ	1947.	Београд	12 месеци
17. ВПоОШ	1947.	Београд	5 месеци
18. ФОШ	1948.	Сомбор	10,5 месеци
19. ВОШ	1948.	Ковин	12 месеци
20. ВПСОШ	1950.	Дивуље	24 месеца
21. ВАТОШ	1950.	Земун	24 месеца
22. ФОШ	1953.	Београд	11 месеци
23. ВиТОШ	1954.		24 месеца

Због веома хетерогене структуре слушалаца, официрске школе биле су углавном принуђене да у оквиру свог рада организују и по неколико течајева/курсева, који су, у суштини, били намењени слушаоцима за поједине нивое дужности или посебне специјалности у оквирима вида, рода или службе војске. Осим тога, неке школе су имале и посебне течајеве за официре слабије физичке кондиције, за

које су и посебни планови и програми школовања. Тако је, на пример, у ПОШ-у 1. класа слушалаца имала пет течајева: 1) за командире водова; 2) за командире чета; 3) за команданте батаљона; 4) за команданте бригада; 5) за штабно особље. Слично је било и у Артиљеријској официрској школи која је, такође, формирала пет течајева: 1) за командире водова; 2) за командире батерија; 3) за команданте дивизиона; 4) за команданте пукова; 5) штабни течај.²⁹

Генералштаб ЈА, односно његово Наставно одељење имало је само начелни утицај на конципирање и израду првих наставних планова и програма официрских школа, с обзиром на то да су на том послу првенствено биле ангажоване команде видова, родова и служби, које су под совјетским утицајем преузимале структуру и садржај наставних планова одговарајућих школа из СССР-а. То је имало за последицу изражену ускогрудост наставних програма, који су занемаривали општеобразовне и општевојне предмете. Због тога су се наставни планови разликовали од школе до школе, али и од класе до класе у оквиру исте школе. Штавише, тешко је пронаћи две класе у једној школи које су завршиле школовање по истом програму, а било је примера да су једној генерацији слушалаца наставни планови мењани и по неколико пута.³⁰

Упркос таквој разноликости, наставни планови официрских школа имали су и одређене карактеристике, нарочито у погледу групе предмета који су у њима изучавани. Наиме, у свим школама су се изучавали: општеобразовни, општевојни и војностручни предмети, као и политичка настава. У зависности од школе коју су похађали, слушаоци су у првој групи предмета изучавали: српскохрватски, математику, физику, географију, руски или неки други страни језик, политичку економију, технику, историју, правну наставу и бонтон. Није било стандарда за све официрске школе, али се у свакој изводио бар по један предмет из општег образовања, а у неким чак и шест.³¹ Проценат утрошеног времена на опште образовање кретао се од 2,77% у

²⁹ Grupa autora, *Kopnena vojska JNA*, том3, knjiga 2, (Београд: Војноиздавачки и научни центар, 1988), 29, 276.

³⁰ Ђ. Stanić, *n. d.*, 59–60.

³¹ ВА, ЈНА, 1112-2-19, Наставни план 1. и 2. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1112-2-25, Наставни план 3. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1126-1-8, Наставни планови 1, 2, и 3. класе ПАОШ; ВА, ЈНА, 1133-2-8, Наставни план 4. и 5. класе ТОШ; ВА, ЈНА, 1136-2-1, Наставни план предмета са бројем часова 1. класе Инж. ОШ; ВА, ЈНА, 1164-2-18, Наставни план предмета и број часова 1. класе ФОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-8, Наставни план 1. класе ВПСОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-9, Наставни план 1. класе ВПОШ.

3. класи ПОШ-а до 17,4% у ВПОШ-у и ВПСОШ-у. У свим школама је за предмете из ове наставне групе просечно одвајано око 10% времена, што, с обзиром на низак ниво општег образовања слушалаца, није било довољно.³² Ипак, то је, на неки начин, допуњавано на средњошколским течајевима за официре и курсевима општег образовања у јединицама и установама.

Слично је било и са општевојним предметима. Мада нису постојали заједнички стандарди, највећи део општевојних предмета био је, мање или више, заступљен у свим школама. Без изузетка сви су изучавали: општу тактику, наставу гађања (стрелачку), топографију, стројеву обуку, фискултуру, војна правила, инжињеријску наставу, противхемијску заштиту и службу везе. Осим тога, у неким школама изучавани су и санитетска служба, историја ратова, војна географија и јахање.³³

Војностручни предмети били су основни у наставним плановима и програмима свих официрских школа. Готово по правилу у свим школама једино су они сматрани „правим“. Програмирање садржаја наставе у војностручним предметима било је на доста високом нивоу. За војностручне предмете било је резервисано највише наставног времена, од 50 до 80% у већини официрских школа.³⁴

У свим официрским школама значајан удео у наставном времену чинила је политичка настава, са просечним учешћем од око 15%. Било је и изузетака, па је у 3. класи ПОШ-а она узимала 22,03% времена намењеног за школовање слушалаца.³⁵ Углавном, већа пажња је посвећивана политичкој настави него општеобразовним и општевојним предметима, пре свега због тога што су војно-политички органи, у првим послератним месецима, добили задатак да васпитају

³² Ђ. Stanić, *n. d.*, 61.

³³ ВА, ЈНА, 1112-2-19, Наставни план 1. и 2. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1112-2-25, Наставни план 3. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1126-1-8, Наставни планови 1, 2, и 3. класе ПАОШ; ВА, ЈНА, 1133-2-8, Наставни план 4. и 5. класе ТОШ; ВА, ЈНА, 1136-2-1, Наставни план предмета са бројем часова 1. класе Инж. ОШ; ВА, ЈНА, 1164-2-18, Наставни план предмета и број часова 1. класе ФОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-8, Наставни план 1. класе ВПСОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-9, Наставни план 1. класе ВПОШ.

³⁴ Ђ. Stanić, *n. d.*, 61.

³⁵ ВА, ЈНА, 1112-2-19, Наставни план 1. и 2. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1112-2-25, Наставни план 3. класе ПОШ; ВА, ЈНА, 1126-1-8, Наставни планови 1, 2, и 3. класе ПАОШ; ВА, ЈНА, 1133-2-8, Наставни план 4. и 5. класе ТОШ; ВА, ЈНА, 1136-2-1, Наставни план предмета са бројем часова 1. класе Инж. ОШ; ВА, ЈНА, 1164-2-18, Наставни план предмета и број часова 1. класе ФОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-8, Наставни план 1. класе ВПСОШ; ВА, ЈНА, 1192-2-9, Наставни план 1. класе ВПОШ.

и преваспитају старешински кадар у духу марксизма-лењинизма. Члановима партије и СКОЈ-а, којих је у старешинском кадру било готово 90%, требало је, према том упутству, дати „што свестраније и темељитије марксистичко-лењинистичко васпитање као неопходан услов за њихово овладавање војном науком и усвајање марксистичког метода руковођења”.³⁶

С обзиром на то да је циљ официрских школа био војно образовање постојећег официрског кадра који је био у рату, оне су имале ограничен рок трајања. Другим речима, оне су опстајале све док сви нижи официри на дужностима нису завршили школовање и стекли најосновнија војнотеоријска знања. Официрске школе су, сходно томе, почеле да се гасе још 1948, али је највећи број престао са радом у периоду 1953–1956. године. Оне су одиграле веома значајну улогу у образовању официрског кадра социјалистичке Југославије. Кроз њих је прошло преко 35.000 официра, који су чинили кадровски темељ Армије у наредним деценијама. Сви они имали су ратно искуство, које су доградили војном теоријом и усвајањем опште-образовних знања. Такође, изнели су највећи терет у, како се тада говорило, „изградњи Армије”, а њихова главна карактеристика била је „оданост тековинама НОР-а и револуције”.³⁷ На тај начин испуњен је циљ Политичке управе да се школује одан и проверен кадар.

Табела 3 – Преглед престанка рада официрских школа и број класа које су завршиле школовање³⁸

Официрска школа	Последња класа	Завршетак школовања
Официрска школа КНОЈ	3. класа	15. 7. 1948.
Официрска школа обалске артиљерије	2. класа	1. 11. 1948.
Војно-политичка официрска школа	3. класа	1. 8. 1950.
Хемијска официрска школа	4. класа	31. 3. 1953.
Интендантска официрска школа	7. класа	1. 9. 1953.
Артиљеријско-техничка официрска школа	5. класа	31. 10. 1953.
Аутомобилска официрска школа	9. класа	1. 3. 1954.
Противавионска артиљеријска официрска школа	7. класа	1. 6. 1954.

³⁶ АЈ, 507/XX-2-8, Војнополитичко васпитање и задаци Партије у Армији.

³⁷ Ђ. Stanić, *n. d.*, 55, 87.

³⁸ *Isto*, 87–88.

Официрска школа	Последња класа	Завршетак школовања
Коњичка официрска школа	7. класа	30. 6. 1954.
Официрска школа за везу	6. класа	1. 11. 1954.
Финансијска официрска школа	7. класа	15. 8. 1955.
Фискултурна официрска школа	4. класа	20. 8. 1955.
Тенковска официрска школа	8. класа	1. 9. 1955.
Пешадијска официрска школа	11. класа	11. 9. 1955.
Ваздухопловна официрска школа	7. класа	1. 5. 1956.
Инжињеријска официрска школа	8. класа	5. 6. 1956.
Војнопоморска стројарска официрска школа	5. класа	30. 7. 1956.
Артиљеријска официрска школа	10. класа	31. 8. 1956.
Геодетска официрска школа	2. класа	31. 8. 1956.
Виша техничка официрска школа	3. класа	31. 7. 1957.
Војнопоморска официрска школа	12. класа	31. 5. 1958.
Виша авио-техничка официрска школа	8. класа	1. 9. 1960.

ВОЈНА УЧИЛИШТА

Иако је донета одлука да се у изградњи старешинског кадра ЈА ослони на проверени ратни кадар, од 1945. године почела су да раде и војна училишта, чији је првенствени задатак требало да буде школовање нових официра. Прописи су предвиђали могућност да су се на конкурс за упис могли пријавити кандидати из војске, али и из грађанства. Услови за пријем из грађанства су предвиђали да су кандидати морали да буду чланови Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије, да су поуздани, проверени и одани НОБ-у, на чему је посебно инсистирала Политичка управа. Уз то, кандидати који су се пријављивали за Војна училишта морали су да буду млађи од 22 године, да имају најмање шест разреда гимназије, као и да су потпуно здрави. Према упутствима партије, надлежни су приликом одабирања кадра за војна училишта требали у што већој мери да се ослоне на радничко-сељачки елемент, критикујући пријем младића који нису били тог социјалног порекла, као неправилан избор. Осим тога, већ у наређењу за формирање војних училишта било је јасно ис-

такнуто да је приликом пријема кандидата из грађанства предност требало да имају синови или браћа погинулих припадника ЈА и синови ратних војних инвалида.³⁹ Пошто се у првим годинама на пријем у училишта јављао веома мали број кандидата из грађанства, одлучено је да се у њих шаљу кандидати из војске, бирани од најбољих подофицира и војника. Због тога је услов о завршених шест разреда гимназије био ублажен, или у потпуности занемарен, па су на школовање примани и кандидати без иједног завршеног разреда.⁴⁰

У периоду до 1948. године основано је укупно 19 војних училишта: Пешадијско, Артиљеријско, Артиљеријско-техничко, Ваздухопловно, Противавионско артиљеријско, Инжињеријско, Тенковско, Геодетско, Војносанитетско, Поморско, Ваздухопловно-техничко, Војнопоморско-техничко, Финансијско, Војно-политичко, Ветеринарско, Интендантско, Војномузичко и за везу.

Табела 4 – Војна училишта у Југославији⁴¹

Војно училиште	Година оснивања	Место	Дужина трајања школовања
1. Војномузичко училиште (ВМУ)	1944.	Београд	
2. Пешадијско војно училиште (ПВУ)	1945.	Сарајево	24 месеца
3. Артиљеријско војно училиште (АВУ)	1945.	Загреб	14 месеци
4. Артиљеријско техничко војно училиште (АВТУ)	1945	Загреб	14 месеци
5. Војно училиште за везу (ВУВ)	1945.	Београд	14 месеци
6. Ваздухопловно војно училиште (ВВУ)	1945.	Панчево	24 месеца
7. Противавионско артиљеријско војно училиште (ПАВУ)	1945.	Загреб	18 месеци
8. Инжињеријско војно училиште (ИнжВУ)	1945.	Шабац	18 месеци
9. Тенковско војно училиште (ТВУ)	1945.	Београд	24 месеца

³⁹ ВА, ЈНА, 1113-1-19, Акт наставног одељења Генералштаба ЈА, пов. бр. 314 од 16. јула 1945. године.

⁴⁰ Ђ. Stanić, *n. d.*, 63–64.

⁴¹ У табели су наведена места у којима су школе осниване. Међутим, треба поменути да су њихове локације често мењане. То је било посебно изражено у току 1949. године, када су, због сукоба са Информбироом, све школе из Војводине биле предислоциране у унутрашњост земље. Током педесетих година, локације војних училишта често су мењане и због неодговарајућих услова за извођење наставе или због промене у начину организовања појединих родова. (В. Dimitrijević, *n. d.*, 225).

Војно училиште	Година оснивања	Место	Дужина трајања школовања
10. Геодетско војно училиште (ГВУ)	1945.	Земун	21 месец
11. Војносанитетско војно училиште (ВСУ)	1945.	Београд	24 месеца
12. Поморско војно училиште (ПоВУ)	1946.	Дубровник	36 месеци
13. Ваздухопловно-техничко војно училиште (ВТВУ)	1947.	Рајловац	12–18 месеци
14. Војнопоморско техничко училиште (ВПТУ)	1947.	Дивуље	36 месеци
15. Финансијско војно училиште (ФВУ)	1947.	Сремска Каменица	24 месеца
16. Војно-политичко училиште (ВПУ)	1947.	Београд	10 месеци
17. Ветеринарско војно училиште (ВтВУ)	1947.	Љубљана	24 месеца
18. Интендантско војно училиште (ИнтВУ)	1947.	Сомбор	24 месеца
19. Војнохемијско училиште (ВХУ)	1948.	Шабац	18 месеци

Наставни планови и програми за војна училишта били су у надлежности Генералштаба ЈА и команди родова. Генералштаб је израђивао план и програм за Пешадијско војно училиште, док су за остала училишта биле надлежне одговарајуће команде видова, родова и служби, које су израђивале планове и програме и непосредно руководиле својим училиштима у наставном и дисциплинском погледу.⁴²

Структура и нека важна обележја наставних планова и програма у војним училиштима имали су сличности и заједничке елементе са плановима и програмима официрских школа. И они су често мењани, имали су сличну структуру основних наставних подручја, тј. велику заступљеност практичне наставе и недовољно општеобразовних предмета. У првим класама војних училишта, када су се у њима у највећем броју школовали питомци из војске, било је више сличности, па су нека решења из одговарајућих официрских школа примењена и на војна училишта. Ипак, у следећим класама појављују се све веће разлике у начину и програмима рада, које су претежно биле квалитативне природе. У складу с тим да су се у војним училиштима стицала почетна војна знања, садржаји наставе били су, углавном, индуктивне природе, односно систематизовани по класичним еле-

⁴² ВА, ЈНА, 49-4-16, Наређење о организацији војних училишта, пов. бр. 363, од 31. јула 1945. године.

ментарним школским принципима. С друге стране, у официрским школама ти садржаји били су организовани проблемски, и то најчешће око тактичке обуке као заједничког језгра. Осим тога, чињеница да је школовање у училиштима трајало у просеку готово два пута дуже него у официрским школама, омогућавала је училиштима већу поступност и систематичност у планирању наставе и њеној реализацији.⁴³

Што се тиче општеобразовних предмета, у већини војних училишта изучавали су се: математика, физика, хемија, историја (општа и национална) и руски језик. Поред тога, у појединим училиштима предавани су и: педагогија, психологија, српскохрватски, немачки, енглески и латински језик, економско-политичка географија, механика, електротехника, биологија и зоологија, ботаника и културно уздизање. У различитим училиштима општеобразовни предмети имали су различит фонд часова од укупног наставног програма, просечно око 17%.⁴⁴

Општевојни предмети такође су имали место у наставним плановима и програмима у војним училиштима. Општа тактика, настава гађања пешадијским наоружањем, инжињеријска настава, топографија, служба везе, санитетска служба, физкултура, стројево правило, правила и администрација изучавани су у свим училиштима, а у појединим и други општевојни предмети: артиљерија, тенковске јединице, авијација, војна историја, војна географија, служба противхемијске заштите, јахање и пешадијско борбено правило. За општевојне предмете просечно је издвајано око 10 до 15% наставног времена, осим у училиштима техничког усмерења, где је тај проценат падао на 7 до 8%.⁴⁵

⁴³ Ђ. Stanić, *n. d.*, 66.

⁴⁴ ВА, ЈНА, 1113-1-51, Наставни план 1. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1113-1-65, Наставни план 2. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1124-1-14, Наставни план 1, 2. и 3. класе АВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-1, Наставни план 1. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-17, Наставни план 3. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1136-3-8, Наставни план 1. класе ИВУ; ВА, ЈНА, 1145-1-5, Наставни план 1. класе Инт. ВУ; ВА, ЈНА, 1154-1-3, Наставни план 1. класе Ветеринарског војног училишта; ВА, ЈНА, 1164-2-9, Наставни план 1. класе ФВУ; ВА, ЈНА, 1191-1-3, Наставни план 1. класе ВПУ.

⁴⁵ ВА, ЈНА, 1113-1-51, Наставни план 1. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1113-1-65, Наставни план 2. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1124-1-14, Наставни план 1, 2. и 3. класе АВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-1, Наставни план 1. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-17, Наставни план 3. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1136-3-8, Наставни план 1. класе ИВУ; ВА, ЈНА, 1145-1-5, Наставни план 1. класе Инт. ВУ; ВА, ЈНА, 1154-1-3, Наставни план 1. класе Ветеринарског војног училишта; ВА, ЈНА, 1164-2-9, Наставни план 1. класе ФВУ; ВА, ЈНА, 1191-1-3, Наставни план 1. класе ВПУ.

Политичка настава се такође реализовала у свим војним училиштима. У прве четири године изучаван је оквирни програм са око 100 тема из три области: НОР, развој ЈА и међународни односи. Од 1949. године донети су посебни програми за политичку наставу, па су се изучавали: основи марксизма-лењинизма, КПЈ у борби за нову Југославију, стварање и развој Армије, политичка економија, а од 1950. године и економика ФНРЈ.⁴⁶ Просечно је на политичку наставу трошено 15 до 20% наставног времена.⁴⁷ Војностручни предмети били су основни у свима наставним плановима и програмима војних училишта, па је преостало време предвиђено за реализацију наставе (50–60%) отпадало на њих.⁴⁸

Војна училишта су, 1950. године, преименована у школе за активне официре, да би у јануару 1951. године Наставно одељење Генералштаба ЈА започело процес њиховог преображаја у Војне академије.⁴⁹ У времену постојања Војних училишта, дакле између 1945. и 1950. године, у њих је примљено 9.627 питомаца или просечно 1.604 питомца годишње. Највећи број њих долазио је директно из Армије, из редова подофицира и војника.⁵⁰ Примера ради, од 2.779 питомаца уписаних у прве класе ПВУ, АВУ, ИнжВУ, ТВУ, ВУВ, ПАВУ и ВВУ, њих 91,7% долазило је из војске, а само 8,3% из грађанства.⁵¹

⁴⁶ Ђ. Stanić, *n. d.*, 67.

⁴⁷ ВА, ЈНА, 1113-1-51, Наставни план 1. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1113-1-65, Наставни план 2. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1124-1-14, Наставни план 1, 2. и 3. класе АВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-1, Наставни план 1. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-17, Наставни план 3. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1136-3-8, Наставни план 1. класе ИВУ; ВА, ЈНА, 1145-1-5, Наставни план 1. класе Инт. ВУ; ВА, ЈНА, 1154-1-3, Наставни план 1. класе Ветеринарског војног училишта; ВА, ЈНА, 1164-2-9, Наставни план 1. класе ФВУ; ВА, ЈНА, 1191-1-3, Наставни план 1. класе ВПУ.

⁴⁸ ВА, ЈНА, 1113-1-51, Наставни план 1. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1113-1-65, Наставни план 2. класе ПВУ; ВА, ЈНА, 1124-1-14, Наставни план 1, 2. и 3. класе АВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-1, Наставни план 1. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1133-1-17, Наставни план 3. класе ТВУ; ВА, ЈНА, 1136-3-8, Наставни план 1. класе ИВУ; ВА, ЈНА, 1145-1-5, Наставни план 1. класе Инт. ВУ; ВА, ЈНА, 1154-1-3, Наставни план 1. класе Ветеринарског војног училишта; ВА, ЈНА, 1164-2-9, Наставни план 1. класе ФВУ; ВА, ЈНА, 1191-1-3, Наставни план 1. класе ВПУ.

⁴⁹ Више о томе: М. Б. Милетић, *н. д.*, 351–352; Татјана Милошевић, „Развој високог војног школства ЈНА” (1951–1958), *Војноисторијски гласник*, LXXI, бр. 1 (2021), 207–218.

⁵⁰ ВА, ЈНА, 435-8-7, Реферат по питању школовања питомаца Војне академије, пов. бр. 361, од 21. фебруара 1956. године.

⁵¹ Ђ. Stanić, *n. d.*, 65.

ВОЈНА АКАДЕМИЈА ЈА

По завршетку Другог светског рата официри ЈА су се школовали и у Совјетском Савезу. У 62 школе (војне академије, училишта, официрске школе), у периоду од октобра 1945. до фебруара 1948. године, послато је 1897 југословенских официра. У тренутку отпочињања отвореног сукоба Београда и Москве и објављивања Резолуције Информбироа, на школовању у СССР-у се налазило 1424 југословенска официра, па је влада ФНРЈ одлучила да их позове да се врате у земљу. Према различитим подацима, у Совјетском Савезу тада је остало између 268 и 407 старешина ЈА. Они који су се вратили у земљу носили су перманентни печат сумње, а често су и хапшени и прогањани због наводног обавештајног рада за СССР. Неретко се дешавало да су само због година проведених на школовању у Совјетском Савезу били лишени положаја који су им по чину и способности припадали.⁵²

Пошто је сукоб са Информбироом онемогућио да виши официри наставе да се школују у СССР-у, у јулу 1948. године формирана је Војна академија ЈА, у оквиру које је организовано седам факултета: 1) Општевојни факултет; 2) Факултет артиљерије; 3) Факултет инжињерије; 4) Факултет везе; 5) Факултет позадине; 6) Факултет авијације; 7) Факултет обавештајне службе. Војна академије ЈА са својим факултетима била је задужена за усавршавање официра који су се налазили на највишим положајима. Школовање 1. класе започето је 1. октобра 1948, али само на Општевојном факултету, да би наредне 1949. године настава почела и на осталим факултетима. У 1. класу укупно је примљено 273 слушаоца. Иако је то био највиши степен војног образовања у Југославији, неки слушаоци нису имали завршен ниједан разред гимназије. Чак је њих 33 (12,09%) имало само основношколско образовање.⁵³

Прва класа Војне академије ЈА имала је јединствени план и програм, да би од наредне генерације био посебан за сваки факултет. Наиме, наставни планови су садржали идеолошко-политичке и општевојне предмете који су били исти за све факултете, док су се војностручни предмети разликовали. Осим тога, изучаван је и већи број предмета општег образовања.⁵⁴

⁵² М. Б. Милетић, *н. д.*, 377–390.

⁵³ Ђ. Stanić, *н. д.*, 70–72.

⁵⁴ *Isto*, 98.

* * *

Процеси одабирања и школовања официрског кадра у првим послератним годинама били су под строгим контролом Политичке управе, тј. Комунистичке партије Југославије. Сви њени ставови о одабиру и школовању старешинског кадра били су усвајани, упркос томе што у неким случајевима нису били одговарајући. С тим у вези, поштовање професионалних захтева било је од другоразредног значаја, а главну реч имали су партија и непрофесионални елементи.

У првим послератним годинама Југославија је успела да изгради војношколски систем у коме је школовала своје старешине од најнижих до највиших положаја, чиме је остварила почетни корак ка организацији армије модерног типа. Ипак, највећи број старешина прошао је кроз официрске школе где је стекао најосновнија војно-теоријска знања, што значи да није у потпуности био спреман за све изазове модерног ратовања.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Архив Југославије, фонд 507/XX Опунмоћство ЦК СКЈ за организацију СК у ЈНА

Војни архив, фонд ЈНА

Vukmanović, Svetozar Tempo. Revolucija koja teče, I–IV. Zagreb: Globus, 1982.

Литература

Grupa autora. Kopnena vojska JNA tom 3, knjiga 2. Beograd: Vojnoizdavački i naučni centar, 1988.

Dimitrijević, Bojan B. Jugoslovenska narodna armija 1945–1959. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.

Милетић, Марко Б. Политика одбране Југославије (1945–1959). Београд: Институт за савремену историју, МЦ Одбрана, 2022.

Милошевић, Татјана. „Развој високог војног школства ЈНА (1951–1958)”, Војноисторијски гласник, LXXI, бр. 1 (2021), 207–234.

Nikolić, Drago. Kadrovi i kadrovska politika. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Pantelić, Ivana. Partizanke kao građanke: Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011.

Stanić, Đorđe. Vojno školstvo JNA. Beograd: Vojnoizdavački i naučni centar, 1986.

Stanišić, Milija. KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973.

Станишић, Милија. Стратегијске вертикале народноослободилачког рата Југославије 1941–1945. Београд: Институт за савремену историју, 1999.

Tito, Josip Broz. Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita. Sarajevo: Svjetlost, 1980.

Dr. Marko B. Miletić, Research Associate
Institute for Contemporary History
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: marko.miletic1990@gmail.com

ON SELECTION AND EDUCATION OFFICERS OF THE YUGOSLAV ARMY IN THE FIRST POST-WAR YEARS

(Summary)

The processes of selection and education of the officer cadre in the first post-war years were under the strict control of the Political Administration, i.e. the Communist Party of Yugoslavia. All its views on the selection and education of the leadership personnel, were adopted, although in some cases they were not appropriate. In this respect, compliance with professional requirements was secondary, and the Party and non-professional elements took precedence.

In the early post-war years, Yugoslavia succeeded in building a military school system in which it trained its officers from the lowest to the highest positions, thus taking the first step toward organizing a modern-type army.

However, most of the non-commissioned officers went through the officer schools, where they acquired the most basic military theoretical knowledge, which meant that they were not fully prepared for all the challenges of modern warfare.

KEY WORDS: *Yugoslav Army, personnel policy, education, Communist Party of Yugoslavia.*

Др Бојан Димитријевић, научни саветник
Институт за савремену историју
Београд, Република Србија
E-mail: bojands1@gmail.com

ШКОЛОВАЊЕ КАДРА И ПОПУНА ЉУДСТВОМ ОКЛОПНО- МЕХАНИЗОВАНИХ ЈЕДИНИЦА ЈНА 1945–1992.

АПСТРАКТ: Рад анализира школовање старешинског кадра, као и обуку војника оклопно-механизованих јединица ЈНА у периоду од 1945. до 1991. године. Базиран на оригиналној архивској грађи Управе ОМЈ, Треће и Четврте управе Генералштаба ЈНА, рад говори о развоју кадрова за овај род, од школовања код Британца, затим у Совјетском Савезу, до стварања домаће школске базе за обуку овог рода. Сам развој кадрова пролазио је више различитих фаза, од којих су неке биле условљене војно-политичким околностима, неке генералним променама у школовању и начину обуке, а неке су биле последица увођења нове технике. Рад указује на хронолошке фазе у развоју кадрова и специфичности обуке у различитим деловима тадашње Југославије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Југословенска народна армија, оклопне јединице, кадрови, официри, подофицири, питомци, тенкови.

Развој кадрова рода оклопно-механизованих јединица Југословенске народне армије пролазио је више различитих фаза, од којих су неке биле условљене војно-политичким околностима, неке генералним променама у школовању и начину обуке, а неке су биле последица увођења нове технике.

Прву тенковску бригаду (тбр) формирали су Британци, јула 1944. године. Она је представљала основ оклопног рода у прво послератно време, јер су њени кадрови имали значајно борбено и техничко искуство потребно за формирање нових јединица и овладавање великом количином плена од пораженог противника.

С друге стране, Совјети су, од јесени 1944. године, омогућили југословенским партизанима да део бораца школују у њиховим училиштима. Од те групе формирана је 2. тенковска бригада. Током марта 1945, у СССР је послато неколико припадника ЈА за обуку у тенковским училиштима. После рата, неколико стотина припадника рода је прошло различите нивое школовања у СССР-у, до лета 1948. године, односно до резолуције Информбироа.¹

Осим бораца 1. и 2. тенковске бригаде, остало људство Прве тенковске армије, формиране одмах после завршетка Другог светског рата, било је мобилисано у партизанску војску крајем 1944. и у првој половини 1945. године. Не узимајући у обзир идеолошку страну, ово људство без дуже обуке није могло да преузме обавезе у технички развијеним тенковским јединицама. С друге стране, ТА је располагала „сасвим незнатним бројем официра који је прошао кроз извесну школу за руковођење тенковским и моторизованим јединицама, а исто тако је и мали број који имају ратно искуство са овим родом војске”. Руководство ТА се залагало за организовану кампању ради ступања у овај род војске. „У нашој армији не треба старих људи. Потребно је учинити нешто слично као када се изабира за авијацију”. Сазнање да постоји стручна заосталост официра и војника пратило је уверење да ће се то отклонити систематским радом који је већ био у току. У настави није било литературе на српскохрватском језику, па је проблем решаван превођењем или писањем инструкција у току саме обуке. Занимљива је, али и невероватна чињеница да, с обзиром на њен значај, од свих југословенских армија једино у ТА није било совјетских инструктора. Њен командант генерал Петар Драп-

¹ Детаљније у: Манојло Бабић, Мирослав Луштек, *Танкисти прекоморци*, (Нова Горица: 1969); Манојло Бабић, *Оклопне јединице у НОР-у*, (Београд: ВИЗ 1968); Вујо Видаковић, *Први тенковски батаљон*, (Београд: ВИЗ, 1988).

шин је инсистирао да се у што крећем року упути довољан број ових инструктора ради израде планова наставе и извођења обуке.²

Извештаји Одељења за заштиту народа (ОЗН-е) о стању у Тенковској армији у лето 1945, нису били оптимистичнији. Оцењено је да је војничко и политичко стање у армији „доста слабо”, да је официрски кадар из „тенковске бригаде из Италије”, да има доста кадра из бивше НДХ, као и да је способност војника „врло слаба”: „Шифтари су проблем. Неупућени су, не знају наш језик. Има много Истрана који до сад никад нису били војници”, а недостајали су и шофери.³

У 1. тенковској бригади већ је постојала школа за обуку возача тенкова и камиона која је наставила рад током целе 1946. године. Ауто-школа је кроз практични и теоретски течај обучила више стотина лица за возачке дужности. Радио-телеграфска школа је примала по 60 војника „који имају жељу и способности да прате наставу” и обучавала их за везисте у роду. „Недостатак правила и прописа у велико се и сада осјећа и кочи правилно унапређење наставе”.

Малобројан подофицирски кадар није био адекватно искоришћен, јер није било тачне формације, а део се налазио на дужностима где су тренутно били незаменљиви (код 1. тбр).⁴ Генералштаб је, 4. септембра, наредио да се образују подофицирски курсеви у оквиру тенковске армије, по већини тенковских грана те јединице: „за командире, радисте, возаче и артилерце тенка”. У Крању је организован курс у 1. тенковској дивизији (тд) за припаднике I, III тбр и Механизоване арт. бригаде. У 2. тд организован је курс у Сенти, код V тбр, за II, IV и V тбр.⁵ Подофицирски курс за мотострељачке јединице обе тенковске дивизије и десантне бригаде свих тбр организован је у Шкофјој Локи, аутомобилски подофицирски курс (Панчево), радио-телеграфски, стрељачки курс подофицира и други курсеви организовани су током јесени.⁶

Према сећању пуковника Манојла Бабића, наредба за формирање Тенковске официрске школе издата је почетком априла 1945, са идејом да рад отпочне после рата. У складу са наредбом Министарства народне одбране (МНО) из средине јула 1945, наређено је

² Војни архив (даље: ВА), фонд затворена грађа, свежањ (свж.) 601, (Штаб I ТА, ст. пов. 3/45, 13. јул 1945).

³ ВА, фонд Војно-безбедносне агенције (ВБА), к. 3, 6. 3. 03. 2. св. бр. 1, *Састанци, саветовања ОЗН-е за 1945. годину*, 11.

⁴ *Исто*, фонд затворена грађа, свж. 601, (Штаб I ТД, оп. пов. 151, 21. август 1945).

⁵ *Исто*, свж. 602, (Штаб I ТА, стр. пов. 17, 26. септембар 1945).

⁶ *Исто*, свж. 602, (Штаб I Тд, стр. пов. 35 и 36, 22. септембар 1945).

стварање Тенковске официрске школе (ТОШ) и Тенковског војног училишта (ТВУ). Официрска школа је требало да врши преквалификацију и дошколовавање кадра у трајању од шест месеци, а училиште са двогодишњим програмом да образује нове официре за тенковски род по совјетском моделу школовања.⁷

Доласком 2. тенковске бригаде у Југославију, марта 1945, у Београду су из њеног састава остале једна тенковска чета и техничка радионица. Од тог техничког језгра, октобра 1945, оформљено је Тенковско војно училиште, које ће у наредним деценијама бити основна армијска установа за школовање и усавршавање старешина оклопног рода. На дан 25. новембра 1945. на Бањици је постројена прва класа ТВУ. Наставна база је била импровизирана од средстава којима се располагало, а формирана је и Школска тенковска чета за обуку на бањичком пољу. Део наставника попуњен је официрима Краљеве војске који су се вратили из заробљеништва, док су руководећи кадрови у ТОШ-у били некадашњи партизани, па је у почетку било трзавица међу њима. Састав ове две школе био је различит: у училишту су били младићи тек стасали за војску, без искуства, а у ТОШ-у ратни ветерани, сви чланови партије, махом слабог или никаквог образовања, ненавикли на компромисе и нова учења. Иако се налазила на ободу града, Бањица није пружала много услова за вежбе, па се после неколико мањих инцидената појавила идеја да се училиште и школа преселе на погодније место.⁸

Од Тенковског војног училишта и Тенковске официрске школе, почетком 1946, створена је наставно-школска установа Тенковска официрска школа и училиште ЈА, која се, 20. септембра 1946, преселила у Белу Цркву. У новембру је у новим објектима започето школовање 2. класе ТВУ и 2. класе ТОШ-а.⁹

У овом периоду старешине тенковско-техничке службе школоване су у Тенковском војном училишту (96 питомаца у класама 1945–50), Тенковској официрској школи (184, 1946–52), Школи за резервне официре (ШРО, 395, 1947–52) и на Курсу за активне тенковске подофицире (34 у 2. класи курса 1952–53). Наставни планови и програми предвиђали су да тенковски старешина буде оспособљен

⁷ Манојло Бабић, *Школски центар оклопних и механизованих јединица 1945–1998, корени – стабло – плодови*, 1998. (рукопис), 116 и даље (даље: М. Бабић, ШЦОМЈ...).

⁸ Исто.

⁹ *Развој оружаних снага СФРЈ* (даље: *Развој ОС СФРЈ*) књ. 10, *Војно школство ЈНА*, (Београд, ВИЗ, 1986); М. Бабић, ШЦОМЈ... (рукопис).

да открије лакше кварове и замењује делове и мање склопове на борбеној техници, док су технички официри оспособљавани за дужности у тенковско-техничкој служби, од тенковске чете и самоходне батерије до бригаде.¹⁰

Потребно је напоменути да су се у овом периоду у југословенским војним училиштима школовали за тенкисте и Албанци. У Тенковском војном училишту биле су две групе од по 30 полазника које су се школовале у II и III класи.¹¹ Такође, једна класа бугарских резервних официра школована је за тенкисте у саставу прве класе ШРО. Бугари су послали слушаоце са завршеном средњом школом, који су имали више знања од већине југословенских питомаца у II класи ТВУ.¹²

Политички раскид са Совјетским Савезом, 1948. године, догодио се усред планиране формацијске реорганизације, као и пројектованог развоја Југословенске армије на основу совјетске технике. То је донело низ проблема Титовој армији, која је скоро у целости била технички зависна од совјетских испорука, пре свега због малих капацитета и неразвијености домаће војне индустрије. На најтежу пробу били су стављени ударни ешелони ЈА: оклопне јединице, артиљерија и ваздухопловство.

Војне школе и друге неборбене јединице и установе постепено су предислоциране из североисточних крајева (Војводине) у дубоку позадину. Такав случај је био и са Тенковским војним училиштем, које је у Белој Цркви имало тенкодром и паркове са возилима, на неколико стотина метара од румунске границе. Епизода са генералом Арсом Јовановићем и понеки пуцањ на граничаре на другим деловима границе утицали су на одлуку о хитној предислокацији ове установе у Бања Луку. Током септембра 1948, у осам војних возова, у Бања Луку су превезени сва техника, учила, људство и породице старешина. Тенковски школски центар је предислоциран у две старе касарне и три коњушнице у Бањалучком пољу.¹³

У даљем току изолације Југославије уочен је проблем обучености старешинског кадра рода, па је од 1951. почео са радом систем апликационих школа за додатну обуку старешина рода на командирским дужностима. Да би се решио проблем подофицирског – командир-

¹⁰ Леонид Јовановић, *Техничка служба КоВ ЈНА 1945–1985*, (Београд, ВИЗ, 1989), 41.

¹¹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, *Копнена војска* 161.

¹² М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

¹³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 164.

ског кадра, 1952. је донета одлука да се у Школу за активне тенковске подофицире примају младићи са завршена три разреда средње школе и тако подигне њихов образовни ниво.¹⁴ После реорганизације, 1951. године створен је Школски центар тенковских јединица „Петар Драпшин” (од октобра 1953, назив „тенковских” измењен је у „оклопних”), познат под скраћеницом ШЦОЈ, односно касније, увођењем механизованих јединица – ШЦОМЈ.

После почетних недоумица и колебања у вези са позадином и исходом сукоба Југославије и земаља народне демократије предвођених СССР-ом, на Западу је на прелазу 1950/51. године преовладало мишљење о корисности пружања војне помоћи Југославији, као о чину од директне важности за војностратешку ситуацију у хладноратовском односу снага. Техника добијена у оквиру програма америчке војне помоћи уведена је и у састав Тенковског школског центра.¹⁵

Раст рода, захваљујући испорукама кроз програм војне помоћи, подразумевао је повећане потребе у старешинском кадру у основним јединицама. Пошто је било неисплативо школовати велики број официра за дужности командира тенка, одлучено је да се на ту дужност уведу активни подофицири. Априла 1952. донета је одлука да се од јесени те године школују нови подофицирски кадрови, што је била пракса у оклопним јединицама Северноатлантског пакта (НАТО). Ради унапређења оспособљености и вођења кадрова на основу критеријума, од 1953. уведени су испити за чин мајора и потпуковника. Мајорски испит је био посебно обавезан за полагање пуковничког испита, па су га морали полагати сви капетани прве класе и мајори који су се затекли у том чину.¹⁶

Најкрупније промене у развоју оклопних јединица у овом раздобљу одвијале су се у домену обуке. Те квалитативне промене захтевале су стварање нове наставне и материјалне базе и друга организацијска решења. Простор кретања оклопних јединица приликом вежби ван гарнизона се постепено сужавао, јер су борбена и друга возила наносила штету путевима и пољопривредним културама. Излаз је нађен у стварању вежбалишта или стрелишта у гарнизонима. Започет је откуп земљишта за уређење сталних полигона оклопних јединица по армијским областима, посебно за ШЦОЈ, где је то била

¹⁴ М. Бабић, ШЦОМЈ... (рукопис).

¹⁵ Исто. Примљено је: 10 тенкова М4А3 „шерман”, седам оклопних аутомобила М8, три извиђачка аутомобила М3А1 и један тенк М-47 „патон”.

¹⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 173.

нужно за извођење обуке и наставе.¹⁷ Друга промена односила се на стварање кабинета за обуку ван ШЦОЈ-а. До тада се сматрало да су борбена возила најадекватнија за обуку и да су најбоља наставна средства. Увидело се, међутим, да је то најскупље решење, јер се на тај начин велики број возила налазио у експлоатацији.

У овом периоду војни рок је трајао две године. Војници су у оквиру батаљона били груписани на младе из прве године и старе из друге године војног рока, па је на тај начин организована и обука, што је оцењено неадекватним, јер све јединице нису имале одговарајућу базу за обуку. Стога је већ 1955. године, у Залужанима код Бања Луке, формиран Регрутни тенковски пук где је централизована основна обука за војнике тенкисте у трајању од шест месеци. Већ следеће године, овај пук је постао наставни центар за род ОЈ.¹⁸

Укидање рочних подофицира и увођење сложених средстава, као што је био тенк М-47, отворили су питање избора адекватно образованих војника за род. Критеријуми које је израдила Управа ОЈ Државног секретаријата за народну одбрану (ДСНО) прослеђени су надлежним органима који су вршили избор регрута. Иако је на тај начин проблем превазиђен, било је потребно изградити инфраструктуру за обуку у јединицама (за индивидуалну и посадну обуку, минијатурна стрелишта, љуљајуће платформе). Ови објекти почели су да се граде и уређују по узору на америчке, који нису испоручени због југословенског напуштања програма војне помоћи, али су касније уведена и многа оригинална решења.

У овом периоду започето је редовно специјалистичко школовање питомаца Војне академије (ВА) за оклопни род. У ШЦОЈ-у су побољшани услови обуке, као и за смештај и исхрану питомаца и других полазника. Формирана је Школа усавршавања са вишим и нижим течајем у трајању од девет месеци. На нижем курсу школовани су официри за командира тенковске чете, а на вишем за дужности команданта батаљона. То је уједно био највиши ниво који је ШЦОЈ могао да школује, јер су за више дужности припадници рода ишли на школовање у Вишу војну академију, али су ту обучавани као и остали полазници.¹⁹ У периоду од 1955. до 1958. године направљена је трогодишња генерацијска пауза у основном школовању официра

¹⁷ М. Бабић, *ШЦОМЛ...* (рукопис) После више дилема, донета је одлука да се на простору Мањаче уреди полигон за оклопне јединице за потребе ШЦОЈ-а.

¹⁸ М. Бабић, *ШЦОМЛ...* (рукопис).

¹⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3-2, 185-186.

ради нормализовања структуре кадра, прираштаја и напредовања у служби.²⁰

Следећа већа реорганизација ЈНА, а у оквиру ње и рода оклопних јединица, уследила је 1956. године.²¹ У склопу реорганизације формиран су наставни центри (нц) за обуку војника, па тако и војника-тенкиста. За потребе обуке у оклопном роду формиран је, 1956. године, 973. наставни центар оклопних јединица у Бања Луци.²² Током 1958. године ШЦОЈ и 973. НЦОЈ преформирани су у Школско-наставни центар оклопних јединица ШНЦОЈ, с тим да је наставни центар остао унутар формације ШНЦОЈ-а.²³ У оклопним јединицама смањен је активан старешински кадар за 20%, с тим што је било око 220 формацијских места (односно 234 официра је пензионисано). И поред смањења кадра, род је имао 98% активних официра и 50% подофицира. Смањивањем и укидањем неких јединица род се приближио доњој граници односа између кадровског и резервног састава.²⁴

Упоредо са овим променама, тежило се да у ратној попуни буду расположиве три посаде на један тенк: једна активна и две из резерве. У 1958. години просек је био 2,6 посада, али је остао проблем њиховог прихвата и профила допунских јединица: колико је у оквиру њих било могуће и потребно да се занове људски губици у случају рата. Ратна попуњеност старешинама износила је 50%, али 2/3 укупног броја резервних старешина из рода није имало ратни распоред.²⁵ Анализа нераспоређених тенковских посада у резервном саставу показивала је да је (већ тада!) постојала разлика у попуњености унутар дужности у тенку. Највише је било послужилаца и митраљезаца (2,7–2,8 по тенку), затим нишанџија (1,5), а најмање оних који су били најпотребнији – возача тенкова (1,1).²⁶

Увођење обуке за регруте у наставним центрима од 1956. године донело је нова искуства роду. Организационе промене у војсци имале су и добре стране, али и недостатке. После завршене обуке четири партије војника 1956–57. године, у извештају 973. НЦ наведена су од-

²⁰ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

²¹ Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за организацију (МО, СЈР, УО), Наредба ВКОС, пов. 50 и 51, 1. март 1956.

²² *Исто*, Наредба ВКОС, пов. 260, 18. јул 1956. Војници у самоходној артиљерији обучавали су се у 959. (самоходном) артиљеријском наставном центру формираном у Сремској Митровици, који је припадао роду артиљерије.

²³ *Исто*, Наредба III управе ГШ, стр. пов. 18, 12. јун 1958.

²⁴ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 8, 4/1.

²⁵ ВА, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957) 13, 14.

²⁶ *Исто*, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

ређена искуства. Квалитет регрута рода оцењен је добрим. Међу регрутима је било 65% занатлија и других „градских” занимања, а 35% сељака. Према данашњим стандардима, у току обуке опадао је мали број: за наведени период од 2.879 војника свега 19, али се то тада сматрало за „већи број”. У начину обуке код 973. НЦ регистровани су следећи проблеми: недовољно познавање војника који су кратко остајали у центру, тешко подешавање темпа обуке по групама, недостатак старих војника за делове наставе, мали број наставника у односу на велике војничке групе (у чети је понекад било до 300 војника на обуци, а свега десетак старешина). Како техничка снабдевеност чета није задовољавала, 1958. године додељено је још десет тенкова М-4 из резерве 329. оклопне бригаде ради побољшавања материјалне базе. Шеста партија регрута радила је по новом плану обуке, а 1. септембра 1957. донета је нова формација наставног центра.²⁷

Подмлађивање кадра постало је актуелније 1958. године, јер је међу командирима тенкова и водова било 68% учесника рата, што је значило да су у старосној доби од 30 до 40 година. Кадар командира чета био је 100% из рата и исте старости. То је био индиректан показатељ да је већина тих командира била на дужностима преко седам година, већ престарела за дужности у водовима и четама. Долазило је до аномалија: поједини капетани су били командири чета, а капетани I класе командири водова или чак тенкова. Будући да је релативно мали број официра рода ОЈ добио прилику да упише Вишу војну академију, 60% команданата оклопних бригада није било адекватно школовано. Из Војне академије раније су стигла само 24 официра, а од 1955. род оклопних јединица није попуњаван младим официрима.²⁸

Врх тенковског рода је упозоравао да место, улога и значај рода нису адекватно заступљени у наставним програмима војних школа. Значајни проблеми били су и неуједначени критеријуми у оцењивању обуке, недефинисање места за армијске полигоне за обуку оклопних јединица итд.²⁹ Проблеми обуке били су последица неиндиференциране концепције употребе и начина дејстава ОЈ у будућем рату, као и несавремености наставе. Недостатак јасније оријентације

²⁷ Исто, ф. 1, 1/2. Годишњи извештај 973. тнц, 30. јануар 1958.

²⁸ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај 1957. година).

²⁹ Исто, ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

у погледу главних врста дејстава оклопних јединица у будућем рату условио је преопширност наставних планова и програма.³⁰

После отказивања програма војне помоћи, крајем 1957. године, постепеног али свеобухватног помирења са СССР-ом и дипломатског окретања ка Африци и Азији, дошло је до заокрета у промишљању одбрамбене политике Југославије. У то време почело се сматрати да је независност за било који од два европска војна блока позитиван исход политичке и дипломатске борбе Југославије после 1945, али и позитиван модел понашања на међународној сцени. С тим у вези, започето је окретање ономе што се сматрало позитивним искуствима партизанске борбе у Другом светском рату. Ради даљег усавршавања одбране Југославије, 1958. године израђена је нова концепција одбране, познатија под називом Стратегија општеномодног рата. Током 1959. године, на основу ове концепције, започета је велика реорганизација ЈНА, познатија под називом *Дрвар*.³¹

Проблем који се јавио после ступања на снагу нове организације, односно формирања или премештања многих јединица, био је недостатак људства. Ради попуне активирао је велики проценат борбених возила, који је раније био у конзервацији. Будући да ове јединице нису постојале или су имале смањен број људи, искрсао је проблем дефицита људства за попуњу. Због тога је уведена ванредна партија од 2.000 регрута, која се обучавала у јединицама како би оне што пре заживеле и постигле пуну бојеву готовост.³²

Реализацијом плана *Дрвар* коренито је измењен начин извођења војничке обуке. Систем да се регрути свих специјалности рода позивају у Наставни центар ОЈ (НЦОЈ) и да у њему заврше шестомесечну обуку, а затим да се упућују у трупне јединице показао се мањкавим, јер је база за обуку била недовољна, па се обука војника морала наставити у јединицама. Последња партија војника свих специјалности завршила је обуку у јуну 1959, а затим су у НЦОЈ стизали само војници које је требало обучити за возаче. Одлучено је да се обука за све дужности рода, осим за возачке, поново врши у јединицама.

Нови планови обуке за војнике прилагођени су идеји вођења „савременог будућег ОНОР-а базираног на нашим условима и материјалним могућностима” и ступили су на снагу 1. јуна 1959. године.

³⁰ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

³¹ МО, СЉР, УО Наредба ВКОС стр. пов. 9, 27. јул 1959, односно наредба ГШ, III управа, стр. пов. 293, 5. август 1959.

³² ВА, А ЈНА, к. 438, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

Појачани су садржаји обуке везани за нуклеарни рат. Од септембра те године у НЦОЈ су стизале две партије војника за обуку за возаче борбених возила. После пет месеци обуке и испита (испита и за „Б” и „Ц” категорију моторних возила), упућивани су у јединице где су по партијама чинили трећину возачког састава. Трупне јединице су, такође, два пута примале војнике и обучавале их за остале дужности. Сваки контингент чинио је $\frac{1}{4}$ бројног стања тог састава. Ово људство груписано је у посебне водове или чете у времену обуке. Обука је трајала 12 месеци (5 месеци опште обуке, 5 месеци обуке у оквиру посаде и 2 месеца на полигону). Поделом обуке на периоде уведена је поступност прелажења наставног плана и програма. Сваки период чинио је целину која се надовезивала на следећи период у којем је оствариван већи степен обучености појединаца и јединице у целини. На логоровањима су организована бојева гађања и вежбе у оквиру тенковског вода, чете и батаљона. У првих годину дана нове организације одржано је више вежби које су извеле ОЈ из састава V и VII армијске области (Загреб, Сарајево). По завршетку обавезне обуке било је предвиђено да се она настави према могућностима сваке јединице, с тим да сеседмично обавезно одрже два часа војностручне обуке, пет часова морално-политичког васпитања, два часа телесног васпитања и један дан генералног чишћења наоружања, технике и опреме.³³

У овом периоду попуњеност оклопног рода кадром била је задовољавајућа у категорији официра, а лошија код подофицира. Попуна официрима била је 95,4% (910 од 954 официра). Око 80% официра имало је између 30 и 49 година и сви су били учесници Другог светског рата. У случају подофицира попуна је била 48,5% (479 од 930), а будући да је највећи део имао између 20 и 30 година, само је петина била учесник рата. Кадровско стање се у принципу није мењало ни у периоду од 1960. до 1962. године, јер је прилив официра из Војне академије и подофицира надокнађивао кадрове који су годишње одлазили из рода или службе. Како је растао број старешина старијих годишта, или оних за пензионисање по разним основама, а није било већег прилива младих старешина, ситуација је постала проблематична.³⁴

³³ Исто, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960).

³⁴ Исто, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960); Исто, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, --.7.1961); Исто, ф. 4, д. 1–74 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

Године 1960. израђена је нова формација и реорганизован ШН-ЦОЈ. Овај центар је у свом саставу имао течај за усавршавање питомаца III године Војне академије, подофицирску школу ОЈ, школу резервних официра ОЈ и течајеве за усавршавање. Питомци рода ОЈ су долазили у центар на специјалистичку обуку у III години школовања. У Подофицирској школи школоване су упоредо по две класе за дужности командира тенка (по 100 питомаца). Школа за резервне официре оспособљавала је годишње по две класе питомаца (110–130 годишње), који су били оспособљени за дужности командира тенковског вода. Течајеви су организовани за ниже и више официре рода ОЈ, односно за њиховим чиновима адекватне дужности. У Наставном центру су се обучавали војници за дужности возача борбених возила, и то у четири чете за возаче тенкова, а у једној за оклопно-извиђачке аутомобиле, где је по једној партији било обучавано 450–470 војника.³⁵

У току 1961. године израђени су нови наставни планови и програми за обуку у ОЈ, који су синхронизовали обуку свих родова и служби у оквиру ОЈ, а уз померање неких тема продужено је време за обуку тенкиста. У домену материјалног побољшања обуке радило се на изради каталога учила за обуку, комплетирани су кабинети за потребе школа, израђена су нова стрелишта, уведени светлосни пантографи, електрични органичивачи, а у оквиру више саветовања уједначени су ставови по питањима обуке у роду.³⁶

У више провера које је Управа ОЈ обавила током 1961. године, као и на вежбама, показан је задовољавајући успех и „није било примера неуспеха, потпуног неуспеха, ни по једном питању”. Мобилизацијске вежбе показале су да људство које је стизало у јединице из резерве, а посебно у јединице Б типа, делимично није одговарало по специјалности или је било обучено на другим типовима у односу на оне које су сретали у својим ратним јединицама. Мобилизација пешадијских делова у „А” јединицама била је најслабија карика, јер се те јединице нису могле покренути или су задржавале покрет целе јединице и била им је потребна додатна обука.³⁷

Године 1962, како је констатовано, појавио се проблем вишка војника војно-евиденцијских способности рода ОЈ у резерви, јер је разлика ратне и мирнодопске формације била мала, али се сваке го-

³⁵ Исто, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

³⁶ Исто, ф. 4, д. 1–68 на даље (ДСНО, УОЈ пов. 764, 28. јул 1962).

³⁷ Исто.

дине отпуштао већи контингент ислужених кадроваца, за које није било места. Проверама је установљено да они временом губе способности и квалитет за потребе ОЈ. Израђене су нове норме обучености војника ОЈ, као и упутство за обуку старешина ОЈ, осавремењена су учила, изграђена стрелишта и вежбалишта. У тој години рађено је на осавремењавању обуке старешина ОЈ. Од 1. априла 1962. обука војника почела је према новим плановима и програмима. Издата су и правила за обуку свих јединица пратећих родова и служби које су улазиле у ОЈ, чија је примена започела 1. октобра 1962. Мада је уложено доста напора у побољшање материјалне базе обуке, констатован је недостатак одговарајућих стрелишта, вежбалишта и полигона за ОЈ.³⁸

Кадровско стање се у принципу није мењало ни током 1960. и 1962. године, јер је прилив официра из Војне академије и подофицира био толики да је надокнађивао кадрове који су одлазили из рода или службе.

Реорганизацијом ЈНА по плану *Дрвар* стечена су многа нова искуства, од којих је било и негативних. Само три године после почетка реорганизације почело су размишљати о новом плану који би исправио многе нелогичности. Реорганизацију *Дрвар-2* наредио је државни секретар за народну одбрану, 8. јула 1964. године.³⁹

Спровођење плана *Дрвар-2* показало је проблеме у мобилизацијској и борбеној спремности дела ОЈ. Повећање броја „мобилних”-тенкова, односно тенкова „на употреби” у миру, скраћење војног рока и промена система попуне регрутима проузроковали су недовољну попуњеност ОЈ војницима (1964, у току реорганизације). Решавање овог проблема очекивано је од 1965. године, уходавањем новог циклуса попуне војницима. Уочен је слаб квалитет регрута одабраних за ОЈ, посебно за возаче, јер их је стизало „преко 50% из редова земљорадника или неквалификованих радника, без најосновнијег техничког знања”, као и један део војника са скраћеним служењем војног рока. То се дешавало управо у време интензивног преоружавања новом совјетском техником. Такође, постојао је проблем усклађивања обуке у оклопним и пратећим родовским јединицама у њиховом саставу, услед разлике у времену пријема војника. Пракса

³⁸ Исто, ф. 4, д. 1–74 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

³⁹ Исто, свж. 3299, 13. Наредба ДСНО стр. пов. 203–64, са изводима за оклопне јединице; МО, СЈР, УО, Наредба ДСНО, стр. пов. 154, 8. јул 1964; Исто, Наредба III управе стр. пов., 12. мај 1964.

да за возаче у род долазе само војници који имају возачку дозволу из цивилства није у целости поштована. У попуни из 1964. године, 20% војника није имало тај предуслов. Други проблем је био довођење јединица ешелона Б у борбену готовост, јер ове јединице нису имале људство за одржавање ни активирање технике. Предложено је да се током 1966. одржи пробна мобилизацијска вежба за један овакав батаљон пешадијске дивизије Б у III АО. У процесу раста војних обвезника резервних официра (у том тренутку род ОЈ је имао 3.900 резервних официра), као и већег броја нераспоређених резервиста, било је потребно замењивати резервни састав у ОЈ, тако да у роду буде људство до 35 година живота, и да се касније прерасподељује у друге јединице.

У роду је било 827 официра (по новој формацији 758), али је у старосној структури било 209 капетана I класе, пуковника је било више него што је било потребно, а недостајало је 140 официра три почетна чина. Род ОЈ је захтевао повећање квоте за питомце свог рода, као и одбацивање идеје да официри не командују водовима, што је предлагала Персонална управа, због специфичности рода и дужег освајања практичних и техничких знања у трупи. Истакнут је недостатак официра везе и посебно техничке службе у саставу ОЈ. Подофицирски кор није био попуњен: од следећућих 875 недостајало је 237. У пракси, 135 подофицира је вршило дужности командира водова, што је додатно оптерећивало свакодневни рад и обуку. У овом сегменту предложено је повећање у следећим класама и наставак преквалификације подофицира других родова.

Реорганизовање у оквиру ЈНА, па тако и у њеним оклопним јединицама, настављено је 1966. године, у оквиру новог плана *Снага*. Наредба за његову израду датирана је 11. јула 1964, а у питању је био „план перспективног развоја наших оружаних снага“, који је од 22. фебруара 1965. „шифрован тајним називом: *Снага*“.

У разматрањима која су претходила коначној верзији плана *Снага*, Управа ОЈ је заузела став да за резервне старешине – командире вода и тенка, горња старосна граница буде 35 година, а за старешине у командама батаљона и виших јединица до 45, евентуално до 50 година. За војнички састав у посадама тенкова старост до 35 година била је такође претпостављена као горњи лимит. Овај начин попуње би омогућио 4 до 5 гарнитура посада тенкова. Разматрана је и динамика преобуке јединица на нову технику, односно обуке војничког

и резервног контингента на новим средствима. Предвиђено је било њихово упоредо оспособљавање у току 1967/68. године. Такође, разматрани су и начини обуке војника возача на новим средствима која су ушла у род. Закључено је: „ми се већ годину дана бавимо овим питањима и мислимо да је ситуација свестрано процењена и да су пронађена најпогоднија решења... Уколико буде неких недостатака, то ће пракса за 1–2 године дати неопходне податке за корекције. Имајте у виду да се можда неће моћи у свим конкретним случајевима обезбедити сва средства која буду тражиле формације...”⁴⁰

Будући да је реорганизацијом 1964. године скраћен војни рок у ЈНА са две на 1,5 годину, измењени су систем и организација обуке у ОЈ: пријем регрута био је два пута годишње, по трећина од укупног формацијског стања јединице, наставни центар (НЦОЈ) примао је регруте сваких 4,5 месеца, са обуком која је трајала 3 месеца и 3 недеље. Сви регрути који су служили као возачи тенкова, у току предвојничке обуке требало је да заврше основну обуку у возњи аутомобила код Ауто-мото савеза.⁴¹ Систем попуне војника тенкиста, два пута годишње са по 33%, одговарао је захтевима обуке. Попуна војницима других родова у ОЈ била је два пута годишње са по 50%, што је доводило до раскорака у обуци у оквиру исте јединице. Реорганизација је донела нове планове и програме васпитања, обуке за војнике, као и за десетаре.⁴²

У 1966. години ДСНО је донео одлуку да се у оклопним јединицама побољша однос војничког и активног старешинског састава. Укинута је формацијски положај десетара за дужности једног командира тенка у тенковској чети и предвиђено да ту дужност у миру извршава активни подофицир. Командантима армијских области издато је наређење да се сва формацијска места командира тенкова у рату, која се не могу попунити активним подофицирима, попуњавају резервним официрима ОЈ. Тиме је побољшан квалитет командира тенкова у миру и рату, а на ратном распореду држан је већи број млађих, до тада нераспоредених официра. Указивано је на потребу квалитетнијег избора војника за дужности возача, будући да су здравствено стање и стручна спрема у значајном проценту били неодговарајући за возаче борбених возила. Због прилива потпуно нове технике, врх

⁴⁰ ВА, А ЈНА, свж. 4555, 42.

⁴¹ Исто, к. 439, ф. 2, 2/1 детаљније о Х класи подофицирске школе.

⁴² Исто, свж. 3298, 20.

ОЈ је затражио увођење нових војно-евиденцијских способности (ВЕС) за низ нових и специјализованих дужности у роду.⁴³

Спровођењем плана *Дрвар-2* смањен је број питомаца у класама подофицирске школе ОЈ са 100 на 50, у Школи резервних официра (ШРО) са 80 на 45, а Управа ОЈ је одбацила предлог Персоналне управе да се скрати време школовања на Нижем течају школе усавршавања са десет на шест месеци. Управа ОЈ се, као врх рода, залагала за систем у коме би официр требало „да стекне далеко већа стручна знања него што то постиже данас“.⁴⁴ Током 1965. године, око 100 подофицира завршило је преквалификацију и из других родова прешло у род ОЈ. Део старешина усавршавао се на редовним течајевима Школе усавршавања ОЈ. Ипак, попуњеност подофицирима и даље није прелазила 50% од потребних, али било је свега 28,5% командира тенковских водова. Слаба попуњеност је постојала и у категорији подофицира везе (34%).⁴⁵

У овом периоду, из Војне академије у ОЈ годишње је стизало око 20 потпоручника, а из Подофицирске школе још око 90 подофицира.⁴⁶ На пример, 17. класа Војне академије Копнене војске (ВА КоВ) имала је 20 потпоручника тенкиста, произведених 1964. године. Ова група је после општег школовања завршила специјалистичко школовање у ШЦОМЈ у Бања Луци у оквиру пет предмета: тактике ОЈ, везе, наоружања са наставом гађања, обука и руковођење у трупи и техника борбених возила ОЈ.⁴⁷ У оквиру 19. класе ВА, род је 1966. године добио 49 нових потпоручника. У овој групи било је 30 оних који су завршили подофицирску школу и 19 школе у грађанству. Обука се највише одвијала на тенку Т-34, нешто мање на америчким М-47 и М-4, као и на ОТ М-60. Питомци су се оспособљавали и у командовању тенковским, односно механизованим водом. Провера је уследила на завршној вежби *Мањача 66*, као и током стажирања у четири гарнизона. По промоцији у чин потпоручника, највише њих добило је прве дужности у јединицама 5. војне области.⁴⁸

Године 1967. повећан је прилив младих потпоручника ОЈ (59), али је опао број промовисаних подофицира (36). Следеће године, тај однос је био знатно већи: 100 тј. 90, односно чак 175 питомаца Шко-

⁴³ Исто, свж. 3308, 10.

⁴⁴ Исто, свж. 3298, 20.

⁴⁵ Исто, к. 439, ф. 1, д 2/1.

⁴⁶ Исто, ф. 2, 2/1.

⁴⁷ 40 година 17. класе Војне академије КоВ 1964–2004, (Београд 2004), 82–85.

⁴⁸ Летопис незаборава, 19. класа ВА КоВ, монографија, (Београд, 2006), 67–70.

ле резервних официра ОЈ. Године 1969. било је свега 37 свршених питомаца ВА рода ОЈ, док у подофицирској школи њихов број расте на чак 129 и 211 у ШРО.⁴⁹ То су сасвим јасни показатељи осцилација у попуни младим старешинским кадром у овом периоду, што је била карактеристика и наредне декаде.

У овом периоду поново су отворене могућности школовања у СССР-у, али на другачијим основама и у ограниченим размерама у односу на период 1944–1948. године. Набавке совјетске технике захтевале су да се преузму њихова искуства у употреби ОЈ, па је отпочело слање припадника рода у СССР.⁵⁰ Године 1964. са школовања су се вратила два капетана тенкиста, који су били у Војној академији оклопних јединица „Лењин” у Москви,⁵¹ а наредне године са Генералштабне академије у СССР-у вратио се један официр ОЈ. У тој години академију у СССР-у завршила су још три припадника ОЈ ЈНА. Тројица официра из рода ОЈ завршила су више школе у СССР-у, један у САД 1967. године, а четворица у СССР-у 1968. године.⁵²

Стање попуне рода на дан 1. јануара 1968. износило је 89,4% официра и 65% подофицира. Попуна у јединицама у приграничним гарнизонима била је 100% официра и 67% подофицира. Из школа се очекивало још 100 младих официра и 90 подофицира, а 20 официра је било на вишем школовању. Од 800 официра рода, учесника Другог светског рата било је 398, што је оцењено као заостајање у подмлађивању. Чак 30% командира чета и 27% команданта батаљона били су учесници рата. Разлике у напредовању биле су последица различите развијености јединица (у неким јединицама командири чета били су потпоручници, а у неким је командир вода или тенка био поручник). Очекивало се да тек 1970/71. године први команданти пукова – бригада буду припадници послератне генерације.⁵³ Према овом плану, на формацијским местима командира тенковских водова били су официри, изузев у делу оклопних бригада – пукова, где су командири III водова били подофицири, односно у делу оклоп-

⁴⁹ ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

⁵⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 214.

⁵¹ ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 3, 17/1.

⁵² Исто, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

⁵³ Исто, свж. 3313, 1.

них пукова – батаљона код пешадијских јединица, где су подофици-ри били командири II и III вода.⁵⁴

После увођења психометријске селекције, очекивана је попу-на квалитетнијим регрутним саставом. Проблем возача борбених возила и даље је био актуелан због отпадања и до 10% одабраних војника, што је директно утицало на попуњеност и способност ОЈ, па је предлагано да се упут повећа за проценат отпалих кандида-та.⁵⁵ У војничком контингенту попуна за ВЕС возача тенка износила је 50%.⁵⁶ Нови услови за регрутацију возача тенкова прописани су 1967/68. године (тражила се школа профила „металски занат“, од-ређена висина итд.). Ефекти ове одлуке очекивани су од 1969. годи-не. Истраживањем људског фактора у оквиру ОЈ, током 1968. године, стручњаци Војномедицинске академије радили су на студији „Про-учавање утицаја штетних фактора средине на изложено људство у тенковским јединицама ЈНА“.⁵⁷

Године 1966. ступила је на снагу нова формација ШНЦОЈ у Бања Луци. Израђени су нови наставни планови и програми за обуку ста-решина ОЈ, програми испита за чинове и норме за оцењивање ре-зултата обуке. У контролним обиласцима Центра установљено је побољшање услова за рад и напредак тактичке обуке, док је прак-тична обука из технике оцењена као слабија.⁵⁸ У 1968. израђена су нова правила и планови за двогодишњи специјалистички течај у ВА, упутства, планови и програми борбене обуке за извиђачке јединице, десетаре у јединицама са оклопним транспортерима (ОТ) и за војни-ке који су се преобучавали или били у резервном саставу ОЈ. Већина гађања која су изводили војници и јединице оцењена је на почетку 1968.године врло добром оценом. Међутим, пошто се велики број гађања изводио у условима који нису омогућавали потпуно пошто-вање пропозиција и објективност оцењивања, ове оцене нису биле реалан одраз обучености војника и јединица из ватрене обуке.⁵⁹

⁵⁴ Исто, Управа ОЈ, стр. пов. 103, 13. април 1967.

⁵⁵ Исто, А ЈНА, зат. арх. свж. 3313, 1.

⁵⁶ Исто, к. 439, ф. 1, д 2/1.

⁵⁷ Исто, свж. 3348, 3, 25.

⁵⁸ У саставу Центра били су: Управа центра, Школа за усавршавање официра, Течај Војне академије КоВ, Подофицирска школа, команда стана, техничка чета, интендантски вод, амбулант, аутомобилски вод, полигон, а постојао је и Орган УОЈ за израду правила и приручника. Исто, к. 439, ф. 4, д. 1–1 надаље (УОЈ стр. пов. 241, 12. август 1967).

⁵⁹ Исто, свж. 3313, 1.

Средином октобра 1969. одлучено је да десетари могу да буду командири тенкова и ОТ. Све дужности командира тенкова до тада су покривали активни подофицири, а у ратној формацији резервни подофицири. Због проширења формације, смањења броја подофицира и искустава из „чехословачке кризе“, у јесен 1968, одлучено је да се у свим тенковским четама уведу по два места за десетаре и једно за питомце ШРО као командири тенкова, односно командири ОТ. По формацији је требало да буде 1.215 активних подофицира, а на дан 1. октобра 1968. недостајало их је 361. У наредним годинама број недостајућих подофицира требало је да расте, тако да се увођење 309 формацијских места за десетаре и питомце ШРО сматрао значајним превазилажењем овог проблема.⁶⁰ Према процени са краја 1970, до 1980. године било је потребно обезбедити 4.444 официра, 3.596 подофицира ВЕС ОЈ, као и 1.640 подофицира ВЕС ОЈ за механизоване чете. Осим постојеће попуне и старења резервног састава, било је потребно школовати 2.308 питомаца ШРО и 2.432 десетара за ове дужности.⁶¹

У овом периоду заокружена је материјална база обуке рода. У многим ОЈ уведени су кабинети за обуку, тренажери, уређена вежбалишта за обуку. Полигони су прешли у састав армија, јер су их користиле и друге родовске јединице. Једино је полигон на Мањачи био везан за род.⁶²

У складу са планом *Рудо*, Управа ОЈ је, средином 1972, прорачунала годишње потребе за старешинама у роду ОЈ. Према том плану, род је требало да има 1.206 формацијских места официра, 949 подофицира и 200 питомаца ШРО. У 1972. години било је 969 официра, а предвиђено је да их на дан 1. јануара 1976. буде 987 (82% од плана). Годишњи одлив био је у граници 0,5%. За одржавање броја официра било је потребно 36 нових потпоручника, за шта је требало примити 45 питомаца, односно 46 подофицира, па је требало примити 58 питомаца на школовање, због очекиваног одлива у току школовања. Подофицири су у највећем броју (до 80%) ишли на трупне дужности закључно са нивоом батаљона. Они би остваривали просечан радни стаж до 25 година, према проценама Управе ОЈ.⁶³

⁶⁰ Исто, свж. 3315, 22, 23.

⁶¹ Исто, свж. 3324, 13.

⁶² Развој ОС СФРЈ, књ. 3–2, 225.

⁶³ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 45--, 6, (УОЈ стр. пов. 1104–2, 28. септембар 1972).

Мирнодопска попуна старешинским кадром рода ОЈ била је у целини добра. На основним дужностима од командира тенка до команданата батаљона биле су постављене „млађе послератне старешине, које сем појединаца, са успехом обављају своје формацијске дужности”. Однос партизанског и мирнодопског кадра у роду износио је 22 : 78%, а очекивало се да се у следећим годинама још више измени због пензионисања дела ратних кадрова. Ради превазилажења недостатка официра са вишим школама, врх рода ОЈ се залагао за повећано упућивање официра-тенкиста на школовање. Тај однос био је код подофицира свега 5% ратних према 95% мирнодопских подофицира. Резервни састав чинило је око 4.900 официра ОЈ, од којих 20% партизанских кадрова. За ратну попуну било је предвиђено само људство до 35 година живота (27% укупног броја резервних официра), а према плановима то је било недовољно.⁶⁴

Прихват питомаца за Течај ВА КоВ, смер оклопне јединице, вршила је академија у Београду, а после две и по године школовања у њој, они би прешли у ШЦОЈ у Бања Луци. После дводневног прилагођавања, прелазило се на редовне наставне активности. Питомци су често сматрали да је наставни програм обиман и да садржи предмете који им нису потребни по завршетку школовања, док су наставници и командири тврдили да се учи кампањски, од испита до испита. „На специјализацији у нашем роду најбоље резултате у обуци постижу питомци са завршеном гимназијом и средњом техничком школом. Они питомци који су имали бољи успех у средњој школи углавном показују боље резултате код нас. Социјално и национално порекло немају битнијег утицаја на савлађивању наставног плана и програма”. Утицај организације Савеза комуниста Југославије и наставничког већа огледао се у свим сферама образовно-васпитног процеса. Осипање питомаца у ове две године школовања било је незнатно у односу на прве две општег смера у Београду.

Подофицири су се школовали у Средњој војној школи (СВШ), смер ОЈ, која је примала питомце на специјализацију у трећој наставној години из матичне школе у Сарајеву. Сви питомци у тој школи попуњавали су упитник у којем су изражавали жеље према роду. „Главна мотивисаност омладине за војни позив, упис у војне школе јесте жеља да обезбеде личну егзистенцију. У нашу СВШ до сада су се углавном (90%) јављали ђаци из сиромашнијих социјалних среди-

⁶⁴ Управа ОЈ, стр. пов. 337–7/71, 31. јануар 1972.

на". Већина питомаца била је више заинтересована за војностручне предмете (борбена обука, ватрена техника итд.), а посебно за практичне, па је помало занемаривала опште предмете. Осипања током школовања у смеру ОЈ (трећа и четврта година) углавном није било, јер је тај процес текао у прве две године школовања, дакле, као и код питомаца Војне академије.

У ШРО класе су попуњаване на основу регрутног система у ЈНА. Питомци су регрутовани по следећим принципима: „да су завршили једну од високих, виших или средњих школа...“, да у морално политичком погледу одговарају нашој друштвеној пракси и да поседују жељу за позивом резервног официра ЈНА". Анализа питомаца ШРО у ШЦОЈ показала је да су они били информисани о роду искључиво у време регрутовања, што није било оптимално решење за избор кандидата. Из сваке класе отпуштена су по 2–3 питомца због здравствених проблема. Део питомаца био је неспособан за специфичности тенковске обуке (подводна обука, осматрање ИЦ уређајима). Појединци су имали говорне мане, а део није одговарао према безбедносним карактеристикама. Према правилима, питомци су имали статус војника, али је обука била интензивнија од обуке у СВШ и ВА. И поред почетног страха од обавеза или несигурности од чињенице да ће постати старешине, 97% питомаца је постигло циљ школовања. „Питомци најтеже савладавају предмет 'Основи система ОНО' због врло лошег политичко-теоријског предзнања код свих образовних структура питомаца". Њихове примедбе биле су преобимност програма, брзо прелажење градива и непотпуна заступљеност практичног дела обуке. Неколико питомаца увек је отпуштано због слабог успеха.⁶⁵

Средином септембра 1987. Председништво СФРЈ је дефинитивно одобрило реорганизацију Југословенске народне армије под називом *Јединство*. Концепт је био следећи: јединство простора, јединство одбране без републичких граница, без улоге република у командовању, са јединством у командовању, које је искључивало територијалну одбрану република, али и очекиване утицаје републичких руководстава на команде армија у њиховим средиштима. Било је то „јединство“ какво је замишљао армијски врх. Оклопне јединице су, сходно плановима реорганизације, претрпеле формацијске измене. Значајан аспект реорганизације чинила је промена статуса

⁶⁵ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4568, 79, Анализа школовања питомаца ВА, СВШ и ШРО у ШЦОЈ, пов. бр. 5530, 21. децембар 1973.

попуњености јединице који је означаван са А, Б или Р, а ова ознака је дописивана уз формацијски назив јединице. Уочавањем ових ознака препознавао се ниво попуњености људством једне јединице ранга пук-бригада. Код јединице А попуњеност је била 60–100% људства, код Б 15–60% и код Р 0–15%. Ова реорганизација је у приличној мери изменила формацију ЈНА, посебно у фази одређивања класификације појединих јединица. Основно објашњење за увођење плана *Јединство* било је прилагођавање организационе структуре смањеном броју војних обвезника. Тај број је опао после увођења једногодишњег рока у војсци 1985–1986. године. Други разлог био је тренд смањења оружаних снага на бројку од укупно 278.513 лица.⁶⁶ Плановима *Јединство-2/3* из 1990. године битно су смањени број и врста оклопних јединица са сталним војничким саставом.

Генерално, током осамдесетих година дошло је до стабилизације кадровске попуње рода ОМЈ. Кроз раније развијен систем настављен је процес даље попуње и школовања кадрова рода. Питомци класа Војне академије КоВ уписивали су се из средњих војних школа или грађанства, а по неки после завршене ШПРО. У овом периоду, после две године заједничког школовања у Београду, и одређења за овај род, настављали би даље школовање у Школском центру ОМЈ у Бања Луци. Пред сам крај школовања били би упућивани на вишенедељно стажирање у јединице. (Овде посебно истичемо случај из маја 1991. године, када је, ради деблокирања јединице из Мостара, из састава ШЦОМЈ формирана борбена група чије су посаде тенкова М-84 и Т-72 попуњене питомцима 44. класе ВА, тада завршне године школовања, која је усиљеним маршем са Мањаче стигла у рејон Доњег Малована код Купреса).⁶⁷

Пошто би били произведени у чин потпоручника, највећи део њих би био распоређен у јединице, махом на дужности командира првих водова у четама. У овом периоду активни официри су на дужностима командира тенковских водова могли бити у чину од потпоручника до капетана, командира тенковских чета од поручника до капетана прве класе и команданта оклопних-механизованих батаљона од капетан прве класе до потпуковника. Присуство ста-

⁶⁶ МО, СЈР, УО, Наредба ССНО, стр. пов. 1514–1, 17. септембар 1987.

⁶⁷ „Препреке неповјерења,” *Народна армија*, 16. мај 1991; Давор Маријан, *Смрт оклопне бригаде Прилози за истраживање рата за Хрватску и Босну и Херцеговину 1990.–1992*, (Загреб-Сарајево: наклада Зоро, 2002), 84; Исти, *Слом Титове армије, ЈНА и распад Југославије 1987–1992*, (Загреб: Голден Маркетинг, Техничка књига, Хрватски институт за повијест 2008), 256; Изјава пуковника Милана Мојсиловића аутору, Ниш, 29. јануар 2009.

решина овог рода на вишим командним дужностима (пук, бригада, дивизија, корпус, армија, војна област) био је значајан, али, махом и разумљиво, испод рода пешадије.

У истом центру је у овом периоду спровођено и школовање резервних официра, који су други део војног рока проводили у јединицама, где су били распоређени на дужности командира водова (обично је то био 2. вод у чети). После скраћења војног рока на годину дана, 1986. године, то је био временски оквир од шест месеци. Подофицирски кадар долазио је из средње војне школе у Сарајеву, који је такође завршни део проводио у ШЦОМЈ у Бања Луци. Подофицири који су стизали у труп – јединице, махом би преузимали дужности командира трећих водова у четама. До већег ангажовања резервних официра рода ОМЈ доћи ће у ратовима 1991–1995. године, када ће у многим јединицама рода ЈНА они обављати ниже командне дужности са различитим исходом. Од 1992. године у Војсци Републике Српске или од 1993. у Српској војсци Крајине они ће представљати доминантни руководећи кадар до нивоа батаљона. Ту ће се, у суштини, видети сви ефекти политике стварања резервног старешинског састава рода ОМЈ у ЈНА.

После скраћивања војног рока на годину дана, обука војника рода ОМЈ у јединицама била је шест месеци у јединицама А класификације опремљене тенковима Т-55, Т-72 или М-84, односно четири месеца (3 месеца и 20 дана) у јединицама Б категорије – наоружаних тенковима Т-34 и Т-55. Највећи део војника овог рода би остајао у јединици до краја служења војног рока, чинећи посаде тенкова. Војници који би постали десетари командовали су другим и трећим тенковима у водовима, а у случају њиховог недостатка и старији војници, који би били третирани као да имају чин разводника. У највећем броју јединица попуна војницима је одговарала категорији развијености јединице (А, Б или Р). Међутим, њихова структура по војноевиденцијским специјалностима није била одговарајућа: војника општер тенковског ВЕС-а било је више него оних који су били возачи борбених возила.

Осамдесетих година возачи борбених возила су обучавани у 5. оклопном пуку у Бања Луци – Залужанима (касније преформиран у 980. наставни центар ОМЈ). Други део војног рока служили би у јединицама. Проблем у овом периоду био је мањак потребних војни-

ка – возача који су задовољавали потребе попуне само у одређеном проценту.

Наводимо пример у 253. оклопном батаљону у Випави, који је имао мирнодопску развијеност са две тенковске чете (22 тенка од укупно расположивих 37 борбених возила): у септембру 1987. шест возача тенкова по чети и један за командни ОТ у команди батаљона, укупно 13. Годину дана касније, тај број је пао на по пет возача по чети и без возача за команду батаљона, укупно 10. За поједине вежбе (пример „Јесен 87”) позивани су возачи војни обвезници – резервисти, или су коришћени активни подофицири, командири водова, посебно за специјализована борбена возила (командни ОТ, тенкови за извлачење, тенкови носачи моста, итд).

Током нереди на Косову, фебруара 1989. године, ради попуне возачима јединица 52. корпуса, на брзину је из јединица 5. војне области прекомандован један број возача тенкова, остављајући тако поједине јединице у Словенији и Хрватској на ивици покретљивости у случају потребе.

Пред сам крај овог периода, увођењем категорије војника по уговору, покушало се са превазилажењем овог проблема.

У целом посматраном периоду могу се уочити следеће карактеристике кадрова рода ОМЈ у ЈНА:

- добра попуна официрским и војничким саставом рода, а мањак у попуни активних подофицира у целом периоду;
- висока присутност „ратних”, партизанских, кадрова у старешинском саставу свих нивоа рода до почетка седамдесетих година, што је у великом делу периода условило потребу за њиховим повременим дошколовавањима;
- релативно честе допуне и измене у школским програмима основног школовања старешина рода у периоду 1945–1970. године и стабилизација начина њиховог школовања у периоду од око 1970. до 1991. године;
- уходаност и стабилност материјалне базе у школском центру ОМЈ у Бања Луци, која је ову установу подигла до нивоа опште познатости, као место стварања кадрова ОМЈ у СФР Југославији;
- примена делова и искустава различитих концепата (совјетски, амерички или други) у школовању овог кадра у дужем делу посматраног периода;

- ниска техничка култура старешинског кадра у првом послератном периоду, а код војничког кадра та појава сеже и до средине седамдесетих година (па и до краја периода, што се односи на поједине групе становништва из које би војници долазили);
- дилема у вези с начином обуке војничког састава у јединицама или наставним центрима, која је била доминантна током педесетих година;
- стандаризовање обуке војничког кадра – возача борбених возила у посебном наставном центру за период од средине педесетих година до 1991. године;
- константан мањак расположивих возача борбених возила у јединицама,
- тенденција смањења ЈНА кроз време одражавала се и на род ОМЈ у смислу расположивог војничког састава;
- касно увођење форме војника по уговору, које је било добра основа за превазилажење проблема попуне критичних војноевиденцијских способности (возача највише);
- значајан ослонац на попуно резервним старешинама у случају рата, што се показало, најблаже речено, дискутабилним у ратним догађајима од 1991. до 1995. године.

У домен тумачења кадровске политике рода ОМЈ, уосталом као и целе ЈНА, треба узети и „партијност” кадрова рода, односно чланство активних и дела резервних старешина у Савезу комуниста Југославије. Иако ту идеолошку компоненту нисмо разматрали у овом раду, она је свакако утицала на аспекте вођења кадрова.

Коначно, и национална заступљеност старешинског кадра рода ОМЈ такође има одређене показатеље у миру, односно у ратним догађајима, па се и у војничком саставу могу уочити одређени показатељи (посебно када је у питању албанска национална мањина у другој половини осамдесетих година).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Бабић, Манојло. *Оклопне јединице у НОР-у*. Београд: ВИЗ 1968.

Бабић, Манојло. Луштек Мирослав, *Танкисти прекоморци*. Нова Горица: Заложба Соча, 1969.

Бабић, Манојло. *Школски центар оклопних и механизованих јединица 1945–1998, корени – стабло – плодови*. 1998. (рукопис).

Видаковић, Вујо. *Први тенковски батаљон*. Београд: ВИЗ, 1988.

Летопис незаборава, 19. класа ВА КоВ, монографија. Београд, 2006.

Маријан, Давор. *Смрт оклопне бригаде Прилози за истраживање рата за Хрватску и Босну и Херцеговину 1990–1992*. Загреб-Сарајево: наклада Зоро 2002.

Маријан, Давор. *Слом Титове армије, ЈНА и распад Југославије 1987–1992*. Загреб: Голден Маркетинг, Техничка књига, Хрватски институт за повијест 2008.

Развој Оружаних снага СФРЈ књ. 3–2, Копнена војска ЈНА, Београд: ВИЗ, 1987.

Развој Оружаних снага СФРЈ књ. 10, Војно школство ЈНА, Београд: ВИЗ, 1986.

40 година 17. класе Војне академије КоВ 1964–2004, Београд, 2004.

Dr. Bojan Dimitrijević, Principal Research Fellow
Institute for Contemporary History
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: bojands1@gmail.com

PERSONNEL OF THE ARMOURED UNITS BRANCH IN YUGOSLAV ARMY 1945-1992

(Summary)

The article provides the analyses of the officer's core and training of the recruits that belonged to the armoured branch of the Yugoslav People's Army in the period between 1945 and 1991. There were several phases in the development of the education and training of cadres within JNA, mostly related to the current international position of Socialist Yugoslavia during the Cold War. From initial training with the British Army in Mediterranean and Italy, over the longer period of training and education in the Soviet Union, to the development of the original Yugoslav education and training methodology in

Military Academy, Belgrade and Armoured Units Training Centre in Banja Luka, by the beginning of the 1950s and which lasted up to the break-up of Yugoslavia in 1991-1992. The article is written upon the author's research on the original archival documentation of the Armoured Units Department, III Organisational and IV training Department of the Yugoslav General Staff, which kept in Military Archive Belgrade but still regarded as classified.

KEY WORDS: *Yugoslavia, Yugoslav People s' Army, armoured units, personnel, officers, cadets, tanks.*

РАЗВОЈ ВОЈНОГ ШКОЛСТВА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ

Александар **Животић**

ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ-ЈА/ЈНА И РАТНА ИСКУСТВА ВОЈСКЕ
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ (1948–1959)

Татјана **Милошевић**

СОВЈЕТСКИ УТИЦАЈ НА ПОЧЕТКЕ РАЗВОЈА ВОЈНОГ ШКОЛСТВА
У ЈА/ЈНА 1945–1950.

Далибор **Денда**

ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПРОФЕСИЈЕ-РАТНА ШКОЛА-ШКОЛА
(ОПШТЕ) НАРОДНЕ ОДБРАНЕ (1955–1990)

Проф др Александар Животић

Катедра за историју Југославије,
Филозофски факултет у Београду
Београд, Република Србија
E-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ - ЈА/ЈНА И РАТНА ИСКУСТВА ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ (1948–1959)

АПСТРАКТ: У раду се на основу необјављених и објављених архивских извора војне провенијенције, као и мемоарске и историографске литературе, анализирају узроци, потребе, мотиви и начини коришћења ратних искустава Војске Краљевине Србије из периода балканских ратова и Првог светског рата у процесу изградње војне доктрине Југословенске (народне) армије у годинама сукоба између Југославије и земаља источног блока окупљених око Совјетског Савеза. Представљени су начини коришћења српског ратног и мирнодопског искуства у области изградње војних научних институција, система војног школства, планирања мобилизације и организације рада војне обавештајне службе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, Југославија, војска, наука, војна историја, мобилизација, школство, војна обавештајна служба.

По завршетку Другог светског рата, Југословенска армија се нашла пред низом изазова које је носио прелазак с ратног на мирнодопски колосек деловања. Процес постепене демобилизације, формирања команди, јединица, установа и школа по совјетском образцу, уз укључивање некадашњих официра Војске Краљевине Југославије који су рат провели у заробљеништву, најчешће као наставника и војних специјалиста, по угледу на совјетско револуционарно искуство или у другим војскама које су се нашле на пораженој страни у ослободилачком и грађанском рату, завршен је 1948. године. Дотадашње некритичко преузимање совјетских образаца рефлектовало се и на формирање стратегијских и оперативних групација мирнодопског и ратног развоја. Почеци хладноратовских супротстављености на европском копну утицали су и на првобитне ратне планове који су подразумевали југословенско деловање против оружаних снага на северозападном (Италија и Аустрија) и јужном (Грчка) фронту као саставном делу групације армија земаља „народне демократије”. Саобразно томе, у недостатку адекватног наоружања и војне опреме, ипак је предвиђено формирање крупних стратегијских групација – фронтова и снажних механизованих састава по совјетским узусима тек окончаног рата. На саму нереалност таквог приступа и планирања указивала је и совјетска страна у предвечерје великог сукоба. У тренуцима кад је, почетком 1948, заживела нова организација прилагођена евентуалном рату са западним светом, започео је сукоб између Југославије и земаља Информбироа предвођених Совјетским Савезом.

Првобитна фаза сукоба, невидљива широј јавности, брзо се претворила у отворени сукоб који је, средином 1949, ушао у своју акутну фазу.¹ Југословенско-совјетски сукоб, чија је видљива фаза започела

¹ О природи југословенско-совјетског сукоба опширније: Milovan Đilas, *Vlast i pobuna* (Београд: Књижевне новине, 1990); Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom* (Београд: Књижевне новине, 1991); Čedomir Štrbac, *Svedočanstva o 1948* (Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989); Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina* (Сарајево: Svjetlost, 1968); Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу 1945–1950* (Подгорица: ЦАНУ, 1998); Бранко Петрановић, *Велика шизма. Четрдесетосма* (Подгорица: ЦИД, 1999); Анатолий С. Аникеев, *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США и начальный период холодной войны 1945–1957* (Москва: ИнСлав РАН, 2002); Артем А. Улунян, *СССР, страны народной демократии и революционное движение в Греции 1944–1950* (Москва: ИВИ АН СССР, 1988); Артем А. Улунян, *Балканы. Горячий мир холодной войны 1945–1960* (Москва: ИВИ РАН, 2001); Юрий Гиренко, *Сталин – Тито* (Москва: ИПЛ, 1991); Милан Терзић, Михајло Басара, Димитар Тасић, *Југословенска (народна) армија и Информбиро. Зборник докумената* (Београд: Службени гласник, 2015); Леонид Я. Гибианский, „К истории советско-югославского конфликта 1948–1953: Секретная советско-югославо-болгарская встреча в Москве 10. февраля

у лето 1948, поред својих политичких, економских, идеолошких и друштвених димензија, имао је изражену и своју војну страну. Свеопшта конфронтација која је од средине 1949. почела да добија обриси свеобухватног сукоба, наметнула је и питање могуће совјетске војне интервенције у Југославији, која би имала за циљ смену постојећег државног и партијског руководства и његову замену про-совјетским режимом који би затим повратио Југославију у совјетско окриље. На југословенској страни се страховало да би на Југославију, као земљу која се нашла у сукобу с дојучерашњим савезницима, могао бити извршен војни напад, јер западни свет с којим је социјалистичка Југославија била у перманентном сукобу од маја 1945, не би интервенисао у југословенску корист. Страх југословенског политичког и војног вођства од могућег војног напада с истока брзо се пренео на странице дневне штампе и пропагандних брошура, а потом је коришћен у психолошке и пропагандне сврхе као средство масовне унутрашње мобилизације и јачања унутрашњег јединства ради очувања постојећег поретка у земљи. То је коинцидирало с низом мера које су од становништва захтевале изузетна одрицања у условима израженог ниског животног стандарда, сваковрсне репресије и осећаја спољнополитичке изолованости. Све ратоборнија реторика која је долазила с истока, поставила је југословенско државно и војно вођство у незавидну позицију. Држава се налазила у стању дипломатске, војне и економске изолације, гранични фронт према источноевропским суседима (Албанија, Бугарска, Румунија, Мађарска и совјетска окупациона зона у Аустрији) био је веома дуг, оперативна дубина територије веома плитка, ратни планови неприлагођени новим геополитичким околностима, а постојећа доктринарна опредељења неадекватна новој ситуацији. Суочење са стварношћу у којој су потенцијални противници дојучерашњи савезници наметала је радикално другачији поглед на филозофију оружаног сукоба. У пракси, то је значило да се мора трагати за новим моделима супротстављања могућем нападу с истока. Усвојени совјетски модел, који је подразумевао наглашене офанзивне операције крупних фронтовских састава, није могао бити примењен, како због војногеографских услова југословенског ратишта, тако и због наглашене бројчане инфериорности југословенске стране. Предрат-

1948. годa", I, *Славјановедение*, бр. 3, (1991), 12-23; II, *Славјановедение*, бр. 4, (1991), 4-36; III, *Славјановедение*, бр. 1, (1992), 42-56; IV, *Славјановедение*, бр. 3, (1992), 35-51.

ни доминантни француски модел, ослоњен на искуства са Западног фронта у Првом светском рату, заснован на статичном линијском ратовању уз снажне фортификацијске баријере и масовну употребу тешке артиљерије, а којег се и предратни генералштаб пред Други светски рат ослобађао, такође није долазио у обзир. Ново време и нова интернационална и револуционарна свест нису до тада много уважавале постојећа српска и југословенска искуства. Слично својим претходницима који су се ослањали на француску ратну вештину, послератни југословенски генерали су у домаћим условима настојали да изграђују војну силу на принципима совјетске ратне вештине. Сурово отржењење ће уследити у годинама сукоба између Југославије и Совјетског Савеза (1948–1955), када ће југословенски Генералштаб званично стати на становиште да су пресликана совјетска решења апсолутно неприменљива у случају могуће совјетске војне интервенције против свог дојучерашњег највернијег савезника и да се треба вратити домаћим ратним искуствима из балканских ратова и два светска рата.

У датим околностима искуство српске војске из Првог светског рата се чинило адекватним. Успешан модел супротстављања мале земље вишеструко надмоћној европској сили означен је као апсолутно применљив у новонасталој ситуацији.² Флексибилно конципирана активна одбрана уз припремање герилских групација које би биле остављене на територији коју би главнина војске морала да напусти чинио се обрасцем који би требало детаљно анализирати и, уз надоградњу савременим искуствима, учинити базичним стратегијским и доктринарним опредељењем.³ Наглашаван је изузетан квалитет српске ратне вештине. Писало се и говорило да је „српски генералштаб на челу с Путником и Мишићем, почетком XX века успео да покрене српску војну мисао напред да би на бази искустава ратова вођених крајем XIX и почетком XX века с обзиром на ондашње владајуће прилике и јаке ратничке традиције своје земље изгради сопствене погледе на начин вођења рата и уђе у ратове 1912–1918

² Љубо Вучковић, „Мале армије и нека питања одбране на широком фронту”, *Војно дело*, бр. 6 (1951), 2–5.

³ О развоју српске војне доктрине опширније: Александар Животић, *Путникова школа ратне вештине. Главни Генералштаб Војске Краљевине Србије* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019); Александар Животић, Војник и историчар. *Генерал Живко Г. Павловић 1870–1938* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2020); Милић Милићевић, *Реформа Војске Краљевине Србије 1897–1900* (Београд: Војноиздавачки завод, 2002); Славица Ратковић – Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903* (Београд: Војноисторијски институт, 2007)

г., поред осталог са здравим, зрелим и за оно доба савременим концепцијама како у области тактике тако и у области стратегије што је и донело славне победе српској војсци и истакло је у ред најбољих армија оног времена". Као сведочанства високог квалитета српске војске истицане су победе код Куманова и Битоља, на Брегалници, Церу и Колубари, док је повлачење преко Албаније, 1915. године, означавано као „мајсторски изведено", а Добропољска битка и Солунска офанзива најбољим сведочанством њених врлина. Начин стручне изградње старешинског кадра у српској војсци сматран је „неуморним и стваралачким", који је током дводеценијског темељног рада „постигао сјајне резултате у три узастопна победничка рата".⁴ Полазило се од уверења да су Церска и Колубарска битка „ремекдела ратне вештине", а да је пробој Солунског фронта „сјајан пример како се из рововске војне прелази у маневарски рат", док је гоњење потучених бугарских трупа после пробоја упоређивано с великим Наполеоновим победама код Јене и Ауерштета. Истицано је и да је „повлачење 1915. ремекдело своје врсте" којим би се свака војска „поносила, а још више када би се могла похвалити још и тиме, да је само неколико месеци касније заузела Кајмакчалан".⁵ У ту сврху је планирано и систематско изучавање герилског отпора партизанског покрета у Другом светском рату.

Успешан модел ефикасног војног супротстављања оружаног агресивне велике силе на једну малу земљу, што је представљало круцијално војно наслеђе српског војног отпора Аустроугарској током прве године Првог светског рата, усмеравало је југословенско војно вођство, у данима супротстављања дојечурешњим савезницима предвођеним Совјетским Савезом, ка дубинској анализи српских ратних искустава и њиховој примени у југословенској војној пракси. С тим у вези, дела генерала и академика Живка Павловића, начелника Оперативног одељења Штаба Врховне команде 1914. и помоћника војводе Радомира Путника (1914–1915) поново ће добити на својој актуелности. Упркос томе што је послератним југословенским револуционарним властима Павловић био познат као русофил и човек који је „истицао симпатије према царској Русији и њеним представницима", идеолошки отклон и предрасуде су били надвладани

⁴ Велимир Терзић, „Нека искуства и поуке из историје", *Војноисторијски гласник*, бр. 6 (1953), 7-8

⁵ Петар Томац, „О нашој војној историографији", *Војноисторијски гласник*, бр. 3 (1954), 22.

услед тренутне и преке потребе. Интересујући се за искуства сукоба једне мале земље, каква је била Краљевина Србија, с једном светском силом каква је била Аустроугарска, југословенски војни планери су настојали да у Павловићевим делима пронађу одговоре на питања, пре свега, стратегијске природе и да, на основу анализираних искустава, обликују будући модел одбране у случају војне интервенције Совјетског Савеза и његових сателита.

Трагање за домаћим војним делима, па самим тим и књигама Живка Павловића, у првим послератним годинама представљало је тежак и неизvestан посао. Наиме, током ратних година и окупације, дела домаћих војних аутора су била изложена систематском затирању. У том периоду су многе војне књиге, часописи и листови уништени, а читаве библиотеке које су постојале при војним институцијама или официрским домовима су опљачкане. На територији Независне Државе Хрватске је, по директној наредби поглавника Анте Павелића, физички уништена сва војна литература штампана ћирилицом. Уз то, бројне официрске породице су током рата биле принуђене да продају књиге из својих кућних библиотека, често по безначајним ценама, како би обезбедиле егзистенцију док су им очеви и мужеви – официри били у немачком ратном заробљеништву. Тако су многе књиге с војном тематиком завршиле по трговачким радњама и антикварницама. Велики део тих књига је током првих послератних година завршио као „стара хартија” предвиђена за рециклажу, пошто је у том периоду интересовање за домаћом војном књигом штампаном на српскохрватском језику било минимално. Трагање је било отежано и самом околношћу да у предратном периоду није сачињена библиографија домаће војне литературе, што је у пракси онемогућавало систематско трагање за постојећом војном литературом. Констатовало се да је „наша оригинална војна литература – радови Ж. Павловића (Колубарска битка, Битка на Церу), неки радови Мишића, Путника стварно мала и уска, али је по значају за нас за нашу армију, велика и не може се занемарити и потценити”. Сматрало се да нека од тих домаћих војних дела треба поново штампати у најскорије време, односно да ће се „од те наше литературе моћи поново издати неке ствари, као на пример Колубарска битка и слично”. Констатовано је и да књига Живка Павловића о Колубарској бици „већ сада представља музејску вредност”. Дела генерала и академика Живка Павловића, њихова научна и стручна вредност и актуелност, коришћена су и као аргумент

за приступање оснивању „Војно-научне библиотеке” с образложењем да „наша војна литература и ако мала представља не само историју нашег војно-теоретског развоја, него представља документ наше самосталне, самоникле, националне војне мисли”.⁶

Иако се у квалитет и поузданост дела домаће војне историографије није сумњало, приступало им се на критичан начин. Настојало се да се у самој пракси разграничи, на једној страни, есенцијално знање неопходно за даљи развој домаће војне вештине и историографије, а да се, на другој страни, маркирају постојећи недостаци и трасира даљи рад на историографском осветљавању појединих догађаја и процеса, како би се у будућности обогатила не само знања о домаћој ратној прошлости већ и унапредила постојећа наука о ратној вештини. Истицало се да је едиција „Велики рат Србије” „у суштини збирка докумената повезаних текстом који нема никаквих других претензија него да у кратким потезима оцрта ситуацију у којој су документи настали, када то они сами не могу учинити” и да се због тога не ради о „историји и реконструкцији догађаја”. Уочавало се и да недостају делови о војним операцијама црногорске војске, као и о дејствима Прве добровољачке дивизије у Добруци. Истицано је да је кључни и најчешћи недостатак историографских дела о Првом светском рату неконсултовање извора насталих радом друге ратујуће стране, иако су поједини аутори настојали да користе радове о операцијама немачке, аустроугарске и бугарске војске, као и да непосредно контактирају команданте противничких војних снага. Уочаван је и недостатак синтетичких дела која би обухватала целокупне операције српске и црногорске војске „у склопу Антантиних стратегијских дејстава”, као и непропорционално истицање успешних над неуспешним операцијама што није објашњавано „рђаво схваћеним патриотизмом”, већ широко распрострањеним уверењем да се може више научити из успешних операција. Зато се као хитна потреба истицала научна обрада војних операција српске војске током повлачења кроз Албанију.⁷ Ако се узме у обзир да је југословенско државно и војно вођство, у данима суочавања с могућом совјетском

⁶ Војни архив (у даљем тексту: Војни архив), Југословенска народна армија (у даљем тексту: ЈНА), Војноисторијски институт (у даљем тексту: ВИИ), архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Извештај начелника Војно-научног издавачког института генерал-лајтнанта Бошка Шилегиновића помоћнику министра народне одбране генерал-лајтнанту Светозару Вукмановићу од 20. августа 1948.*

⁷ Петар Томац, „О нашој војној историографији”, *Војноисторијски гласник*, бр. 3 (1954), 21-22.

агресијом, размишљало и о варијанти извлачења значајнијег војног контингента из земље у случају немогућности даље одбране на државној територији и последичне окупације земље, јасно се намеће одговор на питање зашто се инсистирало на стручном уобличавању искуства српске војске из доба повлачења преко Албаније 1915/16. године. Генерал Милан Зеленика је у наредном периоду реализовао тај истраживачки задатак, дајући значајан допринос развоју домаће историографије и ратне вештине.⁸

И сам министар народне одбране и врховни командант Југословенске армије и министар народне одбране маршал Јосип Броз Тито је, у јеку сукоба између Југославије и Информбироа, 4. новембра 1949, затражио да му се достави постојећа литература о балканским ратовима, у првом реду један комплет Павловићевих дела о балканским ратовима с делима Јована Цвијића о географији и антропологији Балканског полуострва, како би се на најбољи начин упознао с ратним искуствима српске војске и могућностима њихове примене у савременим условима. Тражена дела којих није било у библиотеци којом се он служио, односно некадашњој библиотеци Двора, требало је донети из библиотеке Војноисторијског института. Поред књига Живка Павловића, тражене су и друге монографије с војноисторијском тематиком из периода балканских ратова и Првог светског рата, као и документарна едиција „Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца”.⁹

Ради систематског уобличавања ратних искустава убрзано се приступило припреми институционалног оквира. Коначно, Војноисторијски институт, чији положај у систему одбране, организација и делокруг рада, нису јасно дефинисани у претходном периоду, добио је положај централне научне институције која је имала задатак да се бави анализом и уобличавањем ратних искустава из прошлости. Бројни официри Војске Краљевине Југославије који су у редове Југословенске армије ступили углавном од јесени 1944. до средине 1947. године, представљали су окосницу процеса школовања новог и војностручног оспособљавања партизанског ратног кадра. У том погледу се, у процесу изградње југословенске послератне оружане силе, следила совјетска револуционарна пракса установљена

⁸ Милан Зеленика, „О рату Србије и Црне Горе”, *Војно дело*, бр. 4 (1952), 70-98; Милан Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе 1915* (Београд: *Војно дело*, 1954).

⁹ Милан Терзић, „Извори војне стратегије Јосипа Броза Тита 1948. Поштовање историјског искуства”, *Војноисторијски гласник*, бр. 1 (2009), 237-241.

током грађанског рата и рата против страних интервенционистичких снага. По њој су официри некадашње царске армије примани у нову Црвену армију у својству војних специјалиста који су, углавном, обављали најспецифичније војностручне послове у командама и штабовима, вршили наставничке дужности у војним школама и академијама, као и на посебним курсевима намењеним усавршавању командног кадра који није располагао стручним знањима и радили у војнонаучним установама на пословима унапређења војне теорије и праксе.¹⁰

На тај начин, раније преузета совјетска пракса није окончана током година југословенско-совјетског сукоба (1948–1954), већ је добила сасвим нову димензију, како у квалитативном, тако и у квантитативном смислу. Услед хроничног недостатка квалитетног кадра, Војноисторијски институт и Наставно одељење (касније Четврта управа Генералштаба) убрзано су ојачани генералима Војске Краљевине Југославије који су још увек били у активној војној служби (Милан Зеленика и Ђорђе Јовановић), генералштабним официрима (Петар Томац, Милисав Ђ. Перишић, Вјекослав Клишанић, Вјекослав Колб, Александар Стојићевић, Шефкет Хасандедић, Јован Луковић, Михаило Рашић...), некадашњим официрима који нису наставили активну војну службу по повратку из немачког ратног заробљеништва, а који су поново примљени у војне редове у својству војних службеника (Стојадин Катић, Василије Матић...). Ангажовани су и пензионисани армијски генерали Милан Раденковић и Живко Станисављевић и дивизијски генерали Ђорђе Лукић и Миливоје Алимпић. Познати предратни војни писац, историчар и професор Војне академије бригадни генерал Драгољуб Динић, који је по завршетку Другог светског рата наставио војну службу обављајући наставне дужности, а у међувремену пензионисан, задужен је за анализу мирнодопског развоја српске војске и њених институционалних оквира.¹¹ Санитетски бригадни генерал др Љубинко Ивковић, као изузетан и редак познавалац енглеског језика, био је задужен за превођење најважнијих дела западних војних писаца, историчара и теоретичара с енглеског језика, како због праћења западне доктрине супротстављања СССР-у, тако и због приближавања западним обрасцима услед отпочињања про-

¹⁰ О „војним специјалистима” у редовима Црвене армије опширније: Андрей Ганин, Военспецы. *Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии* (Москва: Издательство «Кучково поле», 2022)

¹¹ Драгољуб Динић, „Историјат развоја српске војске”, *Војно дело*, бр. 6 (1952), 62–81.

грама западне војне помоћи Југославији и њеним оружаним снагама. Пензионисани дивизијски генерали Ђорђе Поповић, Ђорђе Аранђеловић и Ђорђе Лукић, као искусни трупни команданти из доба ратова за ослобођење и уједињење и мирнодопског развоја оружане силе југословенске краљевине, анализирали су и систематизовали искуства из употребе тешке артиљерије и различите аспекте проблематике пробоја утврђених линија с акцентом на искуства српске војске са Солунског фронта. Убрзано се приступило и комплетирању фондова централне библиотеке и библиотеке Војноисторијског института делима српских војних историчара о балканским ратовима и Првом светском рату, насталим из пера Живка Павловића, Војина Максимовића и Милутина Лазаревића, и поновном публиковању допуњених рукописа о балканским ратовима који су штампани пре Другог светског рата, као што су дела пуковника Милутина Лазаревића о балканским ратовима. Истовремено су за потребе рада на креирању нових ратних планова за највише државно и војно вођство, сада у виду незаобилазних приручника, издвојена дела класика српске војне историографије, настала из пера генерала и академика Живка Павловића.

Започет замашан посао на систематском истраживању, војној и историографској анализи и уобличавању ратних искустава српске војске убрзо је почео да даје плодне резултате. Већ почетком 1949. године склопљен је договор с генералом Живком Станисављевићем за писање дела о Кумановској бици, као и с генералом Миланом Раденковићем за студију о Церској бици. Њиховим ангажманом требало је надоместити недостатак стручног кадра за писање обимнијих и сложенијих историографских студија. Професионални однос с њима, као и с осталим ауторима, углавном пензионисаним генералима, регулисан је на основу важећег закона о ауторским правима. Носилац и наручилац посла испред Војноисторијског одељења било је његово Одељење националне ратне историје до НОР-а. Одељење је наручивало израде појединих студија, прегледало завршене радове и давало своје мишљење. До краја 1949. године, прве две наручене студије биле су написане, редиговане и припремљене за штампу.¹² Истовремено, приступило се изради студија о учешћу Црне Горе у Првом светском рату и о војним операцијама за „ослобођење се-

¹² ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Организацијска и формацијска структура 1949.*

верног дела Словеније 1918-1919. године”¹³ што је било у директној вези с актуелним пограничним тензијама на северним и западним границама.¹⁴ За израду студије о борбеним дејствима за ослобођење Корушке био је задужен потпуковник Здравко Серучар, који је био на служби у Војноисторијском институту, а за историјат црногорске војске у Првом светском рату пуковник у пензији Љубомир Полексић, познат по својим студијама о борбеним дејствима црногорске војске писаним у међуратном периоду. Размишљало се и о штампању 32. књиге „Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца”, која је делом припремљена још пре Другог светског рата, а током 1953. у потпуности сређена за публикување с „укупно 1850 страница куцаних на машини”.¹⁵ Нови начелник Одељења за националну историју ратова, потпуковник Илија Јовановић је сматрао да дело треба неизоставно штампати како би се „попунила празнина у документацији о војно-политичким догађајима непосредно после Првог светског рата”. Међутим, како су се документи односили на период између 1. априла 1919. и 5. маја 1920. године, сматрао је да би, с обзиром да „документи третирају динамичан и осетљив период наше историје”, требало да „неко ко добро познаје догађаје прегледа рукопис пре објављивања”.¹⁶ Тако је поменути рукопис остао непубликован све до 2014. године.

У релативно кратком року, почела су да се појављују изузетно вредна дела настала из пера генерала Живка Станисављевића о Кумановској¹⁷ и Битољској бици¹⁸, Ђорђа Лукића¹⁹, Добросав Миленковића²⁰, Миливоја Алимпића²¹ и Милана Раденковића о Церској²² и

¹³ Здравко Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19* (Београд: Војноисториски институт Ј.А, 1950).

¹⁴ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Организацијска и формацијска структура В. И. И за 1953.*

¹⁵ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Организацијска и формацијска структура 1949.*

¹⁶ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Извештај о раду Одељења за националну ратону историју од 1. јануара 1953. до 15. јула 1954.*

¹⁷ Живко Станисављевић, *Кумановска битка. Разматрања и поуке* (Београд: Војно дело, 1951).

¹⁸ Живко Станисављевић, *Битољска операција 1912.* (Београд: Војно дело, 1952).

¹⁹ Ђорђе Лукић, „Мачков камен”, *Војно дело*, бр. 1 (1953), 42-61; Ђорђе Лукић, *Битка на Дрини 1914.* (Београд: Војноиздавачки завод, 1966).

²⁰ Добросав Миленковић, *Друга српска армија у Првом балканском рату 1912–1913.* (Београд: Војно дело, 1963).

²¹ Миливоје Алимпић, *Солунски фронт* (Београд: Војноиздавачки завод, 1967).

²² Милан Раденковић, *Церска операција 1914.* (Београд: Војно дело, 1953).

Колубарској бици²³. Непосредно пре тога добили су задатак од Војноисторијског института Југословенске (народне) армије да врше истраживања и пишу о балканским ратовима и Првом светском рату, ради конкретне примене искустава у југословенској војној пракси, што је уткано у темеље послератне југословенске војне доктрине и националне војне историографије.²⁴ Уз неопходне допуне, поново је штампано и дело једног од најистакнутијих српских војних историчара међуратног периода пуковника Милутина Лазаревића о Другом балканском рату.²⁵ Такође, за читав низ преведих дела савремених западних војних теоретичара генерали Станисављевић и Ивковић су написали предговоре инструктивног карактера који су имали за циљ да домаћој војностручној јавности приближе савремена кретања војних наука, али и да укажу на повезаност савремене југословенске војне доктрине са светским узорима, посебно западним, што је у том тренутку било сасвим разумљиво услед оштрог југословенско-совјетског сукоба и свеобухватног војног ослонаца на западни свет, уз незаобилазно наглашавање темеља домаће војне мисли укоренењеног у српским ратним искуствима. Објављена дела су сматрана обимним, темељним и изузетно вредним историјским делима, важним за истраживање и разумевање националне ратне прошлости, али по својој природи ближим ужем кругу заинтересованих за шире историографске проблеме него ширем кругу официра. Сматрана су неподесним за подизање нивоа војностручних знања официра, јер су по свом садржају била „прегломазна и изискују много времена да би се могла читати и студирати”, што је сликовито говорило о општем војностручном нивоу највећег броја активног официрског кадра. Зато се размишљало о публиковању „мањих извода именованих радова” у виду посебних брошура како би њихов садржај био прилагођен већем броју заинтересованих официра.²⁶ По доласку млађе генерације официра на службу у Војноисторијски институт, који су делом започели школовање на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду, почеле су припреме за самосталну обраду операција српске и црногорске војске у Првом балканском

²³ Милан Раденковић, *Колубарска битка* (Београд: Војно дело, 1959).

²⁴ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Извештај о раду Војноисторијског института за 1949.*

²⁵ Милутин Лазаревић, *Други балкански рат* (Београд: Војно дело, 1955).

²⁶ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *Извештај заменику министра народне одбране ФНРЈ другу генерал-пуковнику Ивану Гошњаку о раду последњем тромесечју 1949.*

рату (1912–1913) и публикување обимне тротомне студије.²⁷ На тај начин је најављена нова етапа у развоју Војноисторијског института као војнонаучне установе која у погледу истраживања ратних искустава српске војске неће бити само носилац истраживања која ће спроводити спољни сарадници, већ ће организовати сложене истраживачке пројекте које ће реализовати нова генерација млађих сарадника института.

Потреба за стручним уобличавањем ратних искустава Војске Краљевине Србије и њиховим инкорпорирањем у актуелне ратне планове нашла је свој одраз и на страницама „Војноисторијског гласника“ који је публикуван од 1950. као стручно гласило Војноисторијског института. Упркос доминантним темама везаним за Други светски рат и ратна искуства партизанског покрета из периода ослободилачког и грађанског рата на тлу Југославију, отварао се стручни простор за анализу ратних искустава Војске Краљевине Србије.²⁸ Ипак, све до објављивања шесте свеске за 1951. годину „Војноисторијског гласника“, нису објављиване историјске анализе војних операција српске војске у балканским ратовима и Првом светском рату. Тада, у јеку војних припрема за одбрану у случају совјетске војне интервенције, публикувана су три текста на брижљиво изабране теме: о одбрани Београда 1915, што је у тадашњим околностима било од изузетног значаја с обзиром на то да се о начину одбране југословенске престонице, као кључног стратегијског објекта на ободу панонског дела земље, тада живо расправљало иза зидова југословенског Генералштаба²⁹; борбама код Смедерева 1914, као важном искуству одбране „врата“ Моравско-вардарске долине, што је у ишчекивању совјетског напада, минула искуства везана за одбрану утврђених линија дуж Саве и Дунава, као кључних природних преграда, чинила драгоценим за југословенски Генералштаб³⁰; и Солунској офанзиви 1918, као масивној операцији пробоја утврђених линија и последичном дубоком продору снажних офанзивних групација, што је из угла југословенских ратних планера било изузетно важно у случају

²⁷ ВА, ЈНА, ВИИ, архивски списак 1245, 1968, S – 91, *План рада за 1956. годину*.

²⁸ О тематским оквирима Војноисторијског гласника, опширније: Димитар Тасић и Миљан Милкић, *Војно-историјски гласник. Преглед садржаја 1950-2010*. (Београд: Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Београд, 2011).

²⁹ Milan Knežević, „Odbrana Beograda 1915. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 143-163.

³⁰ Vasilije Matić, „Boj kod Smedereva 1914. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 195-207.

потребе за извођењем крупних контраофанзивних дејстава ради ослобођења окупираних делова земље.³¹

Могућност примене српских искустава када су у питању офанзивне операције на великим рекама после задржавања противника на природним баријерама с јасном алузијом на могућност ратног случаја у којем би совјетске трупе биле заустављене на обалама Саве и Дунава, уз прелазак у офанзиву у погодном моменту, разматрани су кроз искуства неуспелог покушаја преласка јединица Друге армије српске војске у септембру 1914. године.³² У оквиру замашних припрема за одбрану Македоније, у случају инвазије с простора Бугарске, посебно су анализирана српска ратна искуства везана за Брегалничку битку као кључну у Другом балканском рату.³³ Искуства везана за одбрану линија на брдско-планинском земљишту, уз коришћење планинских висова као природних ослонаца одбране, што је била једна од главних идеја југословенских планова за случај совјетске интервенције, анализирана су у обимној студији Милана Зеленике.³⁴

Стара српска ратна искуства била су предмет интересовања и посебне анализе и међу савременим војним писцима. Прослављени партизански командант и послератни начелник Генералштаба генерал Пеко Дапчевић се, пишући обимну студију о значају маневра у савременим борбеним дејствима, посебно осврнуо на Церску битку као класичан пример маневра у борбеним дејствима. Он је истакао маневарске способности српске војске у Првом светском рату као пример успешне комбинације покретног ратовања и агилног вођења активне одбране у моментима кад су војске великих сила на главним фронтovima Првог светског рата посегле за статичним вођењем ратних операција.³⁵ Некадашњи генералштабни мајор Војске Краљевине Југославије, ратни командант Главног штаба НОВЈ за Македонију и послератни начелник Наставног одељења Генералштаба генерал Михаило Апостолски је, као квалитет српске ратне вештине, истицао чињеницу да се она развијала под утицајем најпознатијих европских војних теоретичара, али да „није копирала доктрину

³¹ Mihailo Perović, „Solunska ofanziva 1918. godine”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 164-194; Велимир Терзић, „Улога српске војске у Солунској офанзиви”, *Војно дело*, бр. 12 (1953), 1-21.

³² Miloš Drobniak, „Čevrti”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 5 (1952), 107-118.

³³ Jovan Luković, „Bregalnička bitka”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 4 (1952), 78-118; Милоје Секулић, „Брегалничка битка”, *Војно дело*, бр. 8 (1953), 51-61.

³⁴ Milan Zelenika, „Bitka na Drini”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 5 (1955), 3-46.

³⁵ Пеко Дапчевић, „Снага и моћ маневра”, *Војно дело*, бр. 4 (1952), 6-8; Пеко Дапчевић, *Значај и снага маневра* (Београд: Војно дело, 1954).

ниједне европске војске”, те да је, као таква, била проткана искуствима из претходних ратова и у складу с политичким приликама и економском снагом земље, при чему је „слободарска традиција српског народа правилно коришћена”. По њему, српска ратна доктрина није била шаблонског карактера, њене старешине су деловале према ситуацији – „настојећи да искористе сваку грешку код непријатеља, развијајући максимум иницијативе за што потпуније извршење задатака”. Као посебно важна искуства примењива у савременим ситуацијама истицао је: 1) схватање борачког и старешинског састава о значају повлачења као тактичке или оперативне радње привременог карактера у циљу добијања потребног времена, наношења губитка непријатељу и извршења повољног маневра главним снагама; 2) способност дејствовања „по сваком времену и сваком – нарочито планинском земљишту” 3) правилан избор момента за прелазак у противофанзиву – онда кад су непријатељске снаге сувише развучене правилним избором одсека за извршење пробоја добијао се повољан однос снага за успешну реализацију замисли у условима опште бројчане инфериорности у односу на противника. Сматрао је да „после Првог светског рата нису гајене и усавршаване оне лепе одлике и традиције српске војске”, али да су те традиције неговане у српском народу, што је, по његовом уверењу, „дошло до пуног изражаја у Другом светском рату”.³⁶ На потребу изучавања ратних искуства српске војске, посебно у домену извођења активне одбране, при чему је апострофирао Колубарску битку као пример сложених оперативно-стратегијских дејстава (одступнобочни марш маневар, сложена одбрамбена битка на широком фронту, ексцентрична дејства) указивао је и генерал Бранко Поповић, некадашњи генералштабни потпуковник Војске Краљевине Југославије.³⁷ Сматрало се и да су поједина тактичка начела везана за употребу српске артиљерије у балканским ратовима и Првом светском рату и даље актуелна и примењива у савременим условима.³⁸ Настојало се да се и поједина негативна искуства, попут нецелисходног организовања извиђања током Кумановске битке, анализирају ради избегавања понављања грешака из прошлости у савременим околностима.³⁹

³⁶ Михаило Апостолски, „Нека питања ратне вештине српске војске у Првом светском рату”, *Војно дело*, бр. 1 (1950), 123-124.

³⁷ Бранко Поповић, „Колубарска операција”, *Војно дело*, бр. 2 (1951), 107-108

³⁸ Владимир Поповић, Коста Јашмак, „Тактика артиљерије у српској и бившој југословенској војсци”, *Војно дело*, бр. 6 (1951), 83-97.

³⁹ Михаило Јовановић, „Кумановска битка (нека разматрања и поуке)”, *Војно дело*, бр.

После дужих доктринарних лутања и отворених полемика унутар војног врха о концепцији одбране у случају сукоба са Совјетима и њиховим сателитима, која се пренела и на странице новопокренутог часописа „Војно дело“, што је била тековина и наслеђе живих полемика вођених на страницама часописа „Ратник“ пре 1914. године, дошло се до оптималног модела одбране заснованог на искуствима српске војске из доба ратова за ослобођење и уједињење.⁴⁰ Концепт активне одбране на кључним стратегијским правцима је, у суштини, био заснован на искуствима ратног плана српског Генералштаба за случај рата са Аустроугарском који је етапно развијан од јесени 1908. до самог почетка Првог светског рата. Формирање герилских групација на кључним стратегијским правцима, који су имали задатак да у случају повлачења развију широка герилска дејства, а у случају офанзиве наступају као претходница главнине регуларних трупа, заснивало се на упутству српског Штаба Врховне команде из августа 1914. које је разрадио Живко Павловић⁴¹. Пре њега те основе је поставио још Љубомир Ивановић⁴², средином XIX века, док је у тактичком смислу искуство партизанских снага из Другог светског рата сматрано подеснијим и актуелнијим.

С тим у вези је и систем мобилизације прилагођен ранијим искуствима. Новоусвојени модел тзв. српске мобилизације, који је подразумевао базично територијални систем попуне уз екстериторијални изузетак само за ускоспецијализоване родове и службе, доследно је инкорпориран као приступ који је сматран одговарајућим у југословенским условима. То је у пракси значило да свака мирнодопска дивизија, сем оних одређених за моментално затварање граничног фронта у случају рата, развија још једну дивизију, што је било у складу са српским искуством, као и начелно опредељење да због континуитета рада и лакшег преласка на ратни колосек рада, мирнодопски командант или његов помоћник преузимају команду над новоразвијеном дивизијом.⁴³ Развијање ратних дивизија је било у

3 (1952), 69-83.

⁴⁰ На страницама новог часописа „Војно дело“, који је покренут по угледу на „Ратник“, водиле су се полемике између генерала присталица стварања сопственог концепта одбране и војне доктрине засноване на домаћим ратним искуствима и генерала школованих у Совјетском Савезу током периода интензивног југословенско-совјетског савезништва (1945–1948). Опширније: Pavle Jakšić, *Nad uspomenu II* (Београд: Rad, 1990), 54-87.

⁴¹ Живко Павловић, *Битка на Јадру августа 1914. год.* (Шабац: Глас Цркве, 2014).

⁴² Љубомир Ивановић, *Четовање или Четничко ратовање* (Београд, Државна штампарија, 1865).

⁴³ ВА, АЈНА, ГШ-2, к. 16. ф. 2, р.б. 1/1, *Записник са разговора Трипартитно-*

складу с ранијом српском поделом на дивизијске области, предлогом из 1910. године о преформирању постојећих и формирању нових дивизијских области, као и пројектом о реорганизацији војске и доношењу новог закона о војсци. На њему се радило од завршетка балканских ратова до почетка Првог светског рата, а подразумевао је укидање поделе на позиве и поделу војске на оперативну и резервну, што је коначно принудно спроведено на Солунском фронту, а формално и санкционисано новим законом о војсци и морнарици из 1923. године.⁴⁴ Искуство Војске Краљевине Југославије о формирању „бис дивизија” из двадесетих година сматрано је корисним, док је оно из периода после 1939. анализирано врло критички, иако му савременији приступ проблематици није оспораван. И сам систем оглашавања и извођења мобилизације био је прилагођен старим српским искуствима.⁴⁵

Удаљавање од совјетских узора значило је инсистирање на сопственим искуствима стеченим у дотадашњем раду и искуствима сопствене војне обавештајне службе из периода Царинског рата између Србије и Аустроугарске, балканских ратова, Првог и Другог светског рата. Сукоб Краљевине Србије и Аустроугарске, као конфликт између мале земље и велике силе тог доба, наметао је коришћење и усавршавање метода стварања обавештајних центара у пограничној зони чији би задатак био везан за организовање и усмеравање рада обавештајне мреже на територији суседне земље.⁴⁶ Стога је требало, по тим искуствима, створити агентурну мрежу на претпостављеним правцима могућег напада ради опсервације линија потенцијалног војног наступања и снабдевања противничких снага. Искуство југословенске војне обавештајне службе из периода пред Други светски рат, које се ослањало на стварање агентурне мреже на правцима мо-

југословенске војне конференције, Вашингтон, август 1953. Објављено у: Milan Terzić, gl. ured, *Balkanski pakt 1953-1954. Zbornik dokumenata* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005), 378-379.

⁴⁴ О реорганизацији система попуне и мобилизације Војске Краљевине Србије, као и о пројектима новог закона о војсци, сачињеним по завршетку балканских ратова, опширније: Александар Животић, *Путникова школа ратне вештине. Главни Генералштаб Војске Краљевине Србије*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019), 148-181.

⁴⁵ О мобилизацијском систему војске југословенске краљевине, опширније: Mile S. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994).

⁴⁶ Александар Животић, „Предлог реорганизације Српске војне обавештајне службе из 1909”. *Војноисторијски гласник*, бр. 2 (2015), 179-194; Александар Животић, „Апис на Косову 1912”, *Војноисторијски гласник*, бр. 1-2 (2005), 44-58.

гућег напада на Југославију из Румуније, Бугарске и Мађарске, било је драгоценог карактера за нову генерацију југословенских обавештајаца који су у новим условима организовали систематску опсервацију могућих праваца, створили мрежу агената и организовали обавештајне центре у пограничној зони који су руководили радом обавештајаца на терену.⁴⁷ Обавештајне центре су обично маскирали у виду постојећих војних и цивилних установа. На самој југословенској територији су на правцима могућег совјетског наступања у зонама за које се претпостављало да ће их Совјети брзо освојити, створени посебни обавештајни пунктови опремљени техничким средствима за осматрање и везу, који би у случају рата били активирани ради извођења обавештајних, диверзантских и пропагандних дејстава у совјетској позадини. У том сегменту су искуства партизанског покрета из Другог светског рата била од изузетног значаја и, свакако, много практичнија од ранијих српских и предратних југословенских искустава.

И у домену војног школства започеле су крупне реформе засноване превасходно на искуствима српске војске. У јесен 1949. године почеле су с радом подофицирске школе и школе резервних официра са кандидатима примљеним из грађанства, док су у војна училишта исте године по први пут примљени младићи из цивилства по завршеном шестом разреду гимназије, што је била пракса у српској и југословенској краљевској војсци. Процес десовјетизације и повратка сопственим традицијама заокружен је поновним формирањем јединствене трогодишње војне академије 1952. године.⁴⁸ Тиме је заокружен процес повратка домаћим традицијама у домену војног школства, уз суштински отклон од дотадашње доминантне совјетске војнообразовне праксе.

Започет процес десовјетизације и повратка сопственим војним искуствима није представљао пуки доктринарни одговор на нове војне и геополитичке изазове, већ суштински отклон од идеолош-

⁴⁷ О обавештајним центрима Војске Краљевине Југославије у земљи, опширније: Углјеша Поповић, *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941.* (Београд: У. Поповић, 1976); Mile S. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935.* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994).

⁴⁸ О реформи југословенског војног школства у периоду 1949–1952, опширније: Бојан В. Димитријевић, *Jugoslovenska armija 1945-1954. Nova ideologija, vojnik i oružje* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2006); Бојан В. Димитријевић, *Jugoslovenska narodna armija 1945-1959.* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2014); Марко Б. Милетић, *Политика одбране Југославије 1945-1959.* (Београд: Институт за савремену историју и Медија центар „Одбрана”, 2022).

ке индоктринације и искорак ка реафирмацији војног професионализма. Нарушавање принципа усвојених током сукоба са земљама Информбироа, изградња новог концепта одбране у складу са прокламованом политиком несврставања и, пре свега, снижавање професионалних критеријума за напредовање у војној хијерархији и пријем у војне школе и академије довели су, почетком шездесетих година, до суштинског отклона од изнуђеног повратка сопственим искуствима. Последице по војни професионализам биле су несагледиве, а и данас су видљиве.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Војни архив

Досијеи персоналних података официра Војске Краљевине Југославије

Архив ЈНА, Војноисторијски институт

Литература

Алимпиић, Миливоје. *Солунски фронт*. Београд: Војноиздавачки завод, 1967.

Аникеев, Анатолий С. *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США и началный период холодной войны 1945–1957*. Москва: ИнСлав РАН, 2002.

Апостолски, Михаило. „Нека питања ратне вештине српске војске у Првом светском рату“. *Војно дело*, бр. 1 (1950), 108–124.

Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*. Beograd: Narodna knjiga, 1988.

Bjelajac, Mile S. *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.

Bjelajac, Mile. *Jugoslovensko iskustvo s multietničkom armijom 1918–1991*. Beograd: UDI, 1999.

Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2003.

Ганин, Андрей. *Военспецы. Очерки о бывших офицерах, стоявших у истоков Красной армии*. Москва: Издательство «Кучково поле», 2022.

Гибианский, Леонид Я. „К истории советско-югославского конфликта 1948-1953: Секретная советско-югославо-болгарская встреча в Москве 10. февраля 1948. года“/I. *Славяноведение*, бр. 3, (1991), 12-23; II. *Славяноведение*, бр. 4, (1991), 4-36; III. *Славяноведение*, бр. 1, (1992), 42–56; IV. *Славяноведение*, бр. 3, (1992), 35–51.

Гиренко, Юрий. *Сталин –Тито*. Москва: ИПЛ, 1991.

Дапчевић, „Снага и моћ маневра“. *Војно дело*, бр. 4 (1952), 1–51.

Дапчевић, Пеко. *Значај и снага маневра*. Београд: Војно дело, 1954.

Dedijer, Vladimir. *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*. Sarajevo: Svjetlost, 1968.

Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita III*. Zagreb: Mladost, 1984.

Денда, Далибор. *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи 1918–1941*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

Dimitrijević, Bojan B. *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958*. Beograd: Službeni list SCG, 2005.

Dimitrijević, Bojan B. *Jugoslovenska armija 1945-1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Dimitrijević, Bojan B. *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.

Динић, Драгољуб. „Историјат развоја српске војске“. *Војно дело*, бр. 6 (1952), 62-81.

Drobnjak, Miloš. „Čevrntija“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 5 (1952), 107–118.

Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.

Đilas, Milovan. *Razgovori sa Staljinom*. Beograd: Književne novine, 1991.

Ивановић, Љубомир. *Четовање или Четничко ратовање*. Београд, 1865.

Jakšić, Pavle. *Nad uspomutama II*. Beograd: Rad, 1990.

Јовановић, Михаило. „Кумановска битка (нека разматрања и поуке)“. *Војно дело*, бр. 3 (1952), 69–83.

Knežević, Milan. „Odbrana Beograda 1915. godine“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 143–163

Лазаревић, Милутин. *Други балкански рат*. Београд: Војно дело, 1955.

Лукић, Ђорђе. „Мачков камен“. *Војно дело*, бр. 1 (1953), 42–61.

Лукић, Ђорђе. *Битка на Дрини 1914*. Београд: Војноиздавачки завод, 1966.

Luković, Jovan. „Bregalnička bitka”. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 4 (1952), 78–118.

Matić, Vasilije. „Boj kod Smedereva 1914. godine”. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 195–207.

Миленковић, Добросав. *Друга српска армија у Првом балканском рату 1912-1913*. Београд: Војно дело, 1963.

Милетић, Марко, Б. *Политика одбране Југославије 1945–1959*. Београд: Институт за савремену историју и Медија центар „Одбрана”, 2022.

Милићевић, Милић. *Реформа Војске Краљевине Србије 1897–1900*. Београд: Војноиздавачки завод, 2002.

Nenadović, Aleksandar. *Razgovori s Kočom*. Globus: Zagreb, 1989.

Павловић, Живко. *Битка на Јадру августа 1914 год*. Шабац: Глас Цркве, 2014.

Perović, Mihailo. „Solunska ofanziva 1918. godine”. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 6 (1951), 164–194.

Петрановић, Бранко. *Југославија на размеђу 1945 – 1950*. Подгорица: ЦАНУ, 1998.

Петрановић, Бранко. *Велика шизма. Четрдесетосма*. Подгорица: ЦИД, 1999.

Поповић, Бранко. „Колубарска операција”. *Војно дело*, бр. 2 (1951), 75–108.

Поповић, Владимир, Коста Јашмак. „Тактика артиљерије у српској и бившој југословенској војсци”. *Војно дело*, бр. 6 (1951), 83–97.

Popović, Uglješa. *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941*. Beograd: U. Popović, 1976.

Раденковић, Милан. *Церска операција 1914*. Београд: Војно дело, 1953.

Раденковић, Милан. *Колубарска битка*. Београд: Војно дело, 1959.

Ратковић Костић, Славица. *Европеизација српске војске 1878-1903*. Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Секулић, Милоје. „Брегалничка битка”. *Војно дело*, бр. 8 (1953), 51–61.

Seruçar, Zdravko, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19* Beograd: Vojnoistoriski institut J.A, 1950.

Симић, Перо. *Титов дневник*. Београд: Вечерње новости, 2009.

Станисављевић, Живко. *Кумановска битка. Разматрања и поуке*. Београд: Војно дело, 1951.

Станисављевић, Живко. *Битољска операција 1912*. Београд: *Војно дело*, 1952.

Тасић Дмитар и Миљан Милкић. *Војноисторијски гласник. Преглед садржаја 1950–2010*. Београд: Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Београд, 2011.

Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, II. Београд: Narodna knjiga, 1984.

Terzić, Milan, gl. ured. *Balkanski pakt 1953–1954. Zbornik dokumenata*. Београд: Војноисторијски институт, 2005.

Терзић, Милан, Михајло Басара, Дмитар Тасић. *Југословенска (народна) армија и Информбиро. Зборник докумената*. Београд: Службени гласник, 2015.

Терзић, Милан. „Извори војне стратегије Јосипа Броза Тита 1948. Поштовање историјског искуства”. *Војноисторијски гласник*, бр. 2 (2009), 237–241.

Терзић, Велимир. „Нека искуства и поуке из историје”. *Војноисторијски гласник*, бр. 6 (1953), 5–25.

Терзић, Велимир. „Улога српске војске у Солунској офанзиви”. *Војно дело*, бр. 12 (1953), 1–21.

Томац, Петар. „О нашој војној историографији”. *Војноисторијски гласник*, бр. 3 (1954), 7–26.

Улуњан, Артем А. СССР, стрны народной демократии и революционное движение в Греции 1944–1950. Москва: ИВИ АН СССР, 1988.

Улуњан, Артем А. *Балканы. Горячий мир холодной войны 1945–1960*. Москва: ИВИ РАН, 2001.

Вучковић, Љубо. „Мале армије и нека питања одбране на широком фронту”. *Војно дело*, бр. 6 (1951), 1–16.

Волокитина, Татьяна, Галина Мурашко, Альбина Носкова, Татьяна Покивайлова. *Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1948–1953): Очерки истории*. Москва: РОССПЭН, 2008.

Зеленика, Милан. „О рату Србије и Црне Горе”. *Војно дело*, бр. 4 (1952), 70–98

Зеленика, Милан. *Рат Србије и Црне Горе 1915*. Београд: *Војно дело*, 1954.

Zelenika, Milan. „Bitka na Drini”. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 5 (1955), 3–46.

Животић, Александар. „Апис на Косову 1912”, *Војноисторијски гласник*, бр. 1–2 (2005), 44–58.

Животић, Александар. *Југословенско-совјетске војне супротности 1947–1957. Искушења савезништва*. Београд: Архипелаг и Институт за новију историју Србије, 2015.

Животић, Александар. „Предлог реорганизације Српске војне обавештајне службе из 1909”. *Војноисторијски гласник*, бр. 2 (2015), 179–194.

Животић, Александар. *Путникова школа ратне вештине. Главни Генералштаб Војске Краљевине Србије*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.

Животић, Александар. *Војник и историчар. Генерал Живко Г. Павловић 1870–1938*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2020.

Dr. Aleksandar Životić, Professor
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Belgrade, Republic of Serbia
e-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

BETWEEN THE OLD AND THE NEW – YA/YPA AND WAR EXPERIENCES OF THE ARMY OF THE KINGDOM OF SERBIA (1948-1959)

(Summary)

Until 1949, it was assumed that Yugoslavia could only be threatened by capitalist countries from the West, primarily the USA and Great Britain. The beginning and then the intensification of the conflict with the Soviet Union and its satellites - the Yugoslav neighbors, a large concentration and frequent demonstrative movements of troops along the border, as well as armed incidents threatened to cause an armed conflict. The foreign political isolation in which Yugoslavia found itself (1948-1951), as well

as the presence of significant Soviet military forces in the environment, constantly strengthened the fear of a possible Soviet military intervention. Moving away from Soviet models meant insisting on one's own experiences gained during the period of the Customs War between Serbia and Austria-Hungary, the Balkans, the First and Second World Wars. The conflict between the Kingdom of Serbia and Austria-Hungary, as a conflict between a small country and a great power of that era. That is why a systematic study of the war experiences of the Serbian army from that era was started. Special institutions and research groups were formed that had the task of studying and systematizing existing knowledge. Special institutions were created for this purpose. Formed knowledge was implemented through the development of military scientific institutions, military education, improvement of the mobilization system and the work of the military intelligence service. The initiated process of de-Sovietization and return to one's own military experiences was not a mere doctrinal response to new military and geopolitical challenges, but an essential departure from ideological indoctrination and a step towards reaffirmation of military professionalism.

KEY WORDS: Serbia, Yugoslavia, army, science, military history, mobilization, education, military intelligence service.

355.233(497.1)“1945/1950”
COBISS.SR-ID 160208649

Др Татјана Милошевић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Београд, Република Србија
E-mail: tatjana74.milosevic@gmail.com

СОВЈЕТСКИ УТИЦАЈ НА ПОЧЕТКЕ РАЗВОЈА ВОЈНОГ ШКОЛСТВА У ЈА/ЈНА 1945–1950.

АПСТРАКТ: У раду је, на основу адекватне литературе и периодике, анализирана изградња и развој војног школства у ЈА и ЈНА у непосредном послератном периоду од 1945. до 1950. године. У фокусу истраживања је изузетно јак совјетски утицај и његове рефлексије на почетке развоја војног школства у Југославији након Другог светског рата. Детаљно су анализирани формирање, организација и начин рада Војне академије, а посебно оснивање и функционисање војних училишта. Истовремено, велика пажња је посвећена и школовању југословенских војних кадрова у Совјетском Савезу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војна академија, училишта, питомци, слушаоци, настава, предмети, наставници, доктрина, Совјетски Савез.

УВОД

Нова констелација глобалних војно-политичких односа у свету уследила је као последица Другог светског рата. Врло брзо се конституисала на основу промене снага и моћи у свету. Нарочито се осећала у Европи која је у првим послератним годинама преживљавала тешке друштвено-економске промене. Сједињене Државе и СССР су посебно ојачале, и то економски, политички и војно, што им је омогућило да се наметну као водеће државе. С обзиром на то да су се интереси великих сила, а касније и блокова, непосредно укрштали на просторима Југославије, она је константно била изложена притисцима и са Запада и са Истока. Овакаво стање се свакако одражавало на конципирање одбрамбене политике Југославије, њене доктрине, система одбране, а самим тим и на развој војног школства. Стога се при стварању теоријских основа југословенске одбрамбене политике, доктрине и ратне вештине, у периоду од 1945. до 1950. године, полазило од конкретне економске, друштвене и политичке стварности у Југославији. Истовремено је и брзо формирање војних школа у послератном периоду представљало снажан импулс у развоју југословенске војнотеоријске мисли и праксе.¹ Карактер васпитања и образовања у војним школама у првим послератним годинама опредељиван је социјалистичким правцем развоја друштва, развојем оружаних снага Југославије и јачањем њеног међународног положаја. Нови односи у друштву и Армији, као и околност да је старешински кадар изграђен у рату махом потицао из редова радника и сељака представљао је новину у изградњи послератног система војног школства.² На самом почетку, у жељи да пронађе одговарајућа доктринарна решења у изградњи војне организације, југословенски војни врх се већином ослањао на правила и искуства совјетске Црвене армије која се сматрала узором. Ослањање на систем војног школства и метод рада Црвене армије била је објективна нужност пошто у непосредном послератном периоду југословенска војска није располагала сопственим кадровима неопходним за развој војног школства. Стога је организација војних школа и војних училишта била устројена по узору на Црвену армију (називи школа, наставни

¹ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Koncepcija, doktrina i sistem opštenarodne odbrane*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 118-130.

² Dušan Vukadinović, Glišo Vejnović, *Centar visokih vojnih škola „Maršal Tito 1942–1982”* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983), 83.

планови и програми, норме, стандарди, војна теорија, правила и искуства) за коју се сматрало да је тада имала најбољу војну организацију, доктрину и ратну вештину. Чак је и литература коришћена у школама била совјетска. Такође, многобројни совјетски официри, тзв. војни инструктори, били су ангажовани у својству предавача на југословенским војним школама. С друге стране, велики број југословенских официра, подофицира и бораца из ЈНА се налазио на школовању у СССР-у. Подаци говоре да се већ почетком априла 1945. године на совјетским војним академијама, училиштима и другим војним школама налазило 3.126 војних лица из Југославије. Ти кадрови су се школовали на 34 више и средње војне школе у СССР-у. Совјетска искуства у организацији наставе у трупи, у обуци команди и старешина, организовању тактичких и показних вежби, као и трупној обуци била су на почетку од велике важности.³

Раздобље од 1945. до 1950. године је, у ствари, представљало период утемељења, организацијских промена и увођења облика и метода школовања заснованих најпре на совјетским моделима, а након 1948. према сопственим искуствима и потребама. То је био период мирнодопског развоја војног школског система. Међутим, важно је нагласити да су све промене које су довеле до измене постојећих организацијских структура, назива школа, наставних планова, програма, узраста и профила кадрова које је требало школовати првенствено настале као последице југословенског спољнополитичког позиционирања у систему комплексних међународних односа (Резолуција Информбироа, тршћанска криза, хладни рат).⁴

ВОЈНА АКАДЕМИЈА

Војна академија (ВА) основана је 21. новембра 1944. године, одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ у Београду на Топчидеру. Наредба о њеном оснивању није сачувана. За првог команданта Војне академије био је постављен генерал-потпуковник Саво Оровић.⁵ За-

³ Радоица Лубурић, „Школовање југословенских држављана у СССР и сукоб 1948. године”, *Гласник одељења друштвених наука ЦАНУ*, 3 (1998), 155, Татјана Милошевић, „Развој високог војног школства ЈНА (1951–1958)”, *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2021), 207–234.

⁴ Obrad Bjelica, *Vojna akademija Koprnene vojske 1944–1984*. (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983), 57.

⁵ О. Bjelica, *н.д.*, 55. Саво Оровић (1888–1974) био је генерал-потпуковник ЈНА. За време Другог светског рата је био члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ. После рата се нашао на дужности првог команданта Војне академије.

датак Академије је био да попуњава војску спремним и савременим официрским кадром и да питомце образује у војничком духу. За питомце су бирани кадрови који су имали завршена четири разреда гимназије. То су најчешће били политички активни борци и млађи руководиоци, углавном чланови КПЈ и СКОЈ-а. По оснивању институције било је предвиђено да настава отпочне 1. фебруара 1945. године и да траје две године. За прва три полугодишта био је предвиђен општи курс, док је последње полугодиште било одређено за стручни курс по групама за поједине родове војске. Расподела питомаца на стручне курсеве по родовима војске вршила се према потребама војске, показаном успеху, по жељи, карактеристикама, интелектуалним и физичким особинама кандидата. Било је предвиђено да се пет месеци похађа теоретска настава, а један месец практична на крају сваког полугодишта. Питомци би након положеног испита добијали по један чин и, након наставног програма, завршавали академију са чином заставника. Основу програма чинио је програм Академије краљевске југословенске војске, са мањим изменама и допунама. Наставни план и програм је обухватао општеобразовни, општевојни и војностручни део наставе, образовања и васпитања. Општеобразовни предмети су били: општа историја, историја југословенских народа, историја југословенске књижевности, страни језици, математика, физика, хемија, нацртна геометрија, фискултура и хигијена; општевојни: географија, тактика, фортификација, наоружање и топографија, а стручни војни предмети: настава гађања са пешадијским наоружањем, пешадијски егзицир, борбена и стројева обука и ратна служба. Такође, изучавао се и посебан предмет – политичка настава. По броју и садржају наставних предмета може се закључити да је наставни план и програм био више општеобразовни него војностручни. Руски језик је био обавезан за све полазнике. На наведену структуру предмета свакако је утицало предзнање питомаца. Велики број њих имао је завршену основну школу, или бар један до три разреда гимназије, док је свега 39 питомаца имало сведочанство о завршених осам разреда гимназије. Са малом и великом матуrom било је укупно 103 питомца.⁶

⁶ Исто, 79., D. Vukadinović, G. Vejnović, *Centar visokih vojnih škola „Maršal Tito 1942–1982”*, ... 83–84, *Istorijat Vojne akademije KoV JNA 1944–1952*, 4–10.

Преглед примљених питомаца по школској квалификацији

Батаљон	ОШ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Матура	Укупно
1.	151	31	65	54	93	47	39	40	10	25	555
2.	148	42	55	56	79	41	32	44	9	28	534
3.	149	41	52	61	82	38	40	42	10	26	541
4.	151	18	54	58	87	47	52	37	10	24	538
УКУПНО	599	132	266	229	229	341	173	163	39	103	2.168

Захваљујући школовању на Војној академији, јединице Југословенске армије су током 1947. године први пут добиле квалитетан и систематски школован кадар за ниже старешинске дужности, непосредну обуку и васпитање у јединицама.⁷ Прве године било је предвиђено школовање нешто више од 2000 питомаца којима је било потребно обезбедити адекватан простор, односно зграду. Академију су материјално помагали Врховни штаб и Команда града Београда. У прву класу Војне академије, која је била скојевска и коју су сачињавали ратници и младићи просечне старости од 15 до 18 година, било је примљено 2.168 питомаца из свих крајева Југославије, свих народа и народности. Највише је било Срба (1005), чак 46%, а затим Хрвата (324), Црногораца (283), Словенаца (199), Македонаца (164), Босанаца и Херцеговаца (139) и Албанаца (54).⁸

Преглед примљених питомаца на ВА по националном саставу

Батаљон	Срби	Хрвати	Словенци	Црногорци	Босанци и Херцеговци	Македонци	Албанци	Укупно
1.	247	68	54	89	41	39	17	555
2.	255	93	63	48	39	27	9	534
3.	232	886	47	67	30	61	18	541
4.	271	77	35	79	29	37	10	538
УКУПНО	1.005	324	199	283	139	164	54	2.168

⁷ О. Bjelica, *н.д.*, 76-83.

⁸ О. Bjelica, *н.д.*, 76, *Razvoj oružanih snaga SFRJ, Vojno školstvo JNA*, knjiga 10, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986.), 49-50.

Највећи проблем представљао је недостатак наставног кадра, посебно за војне предмете, као и чињеница да се школовању подофицира није посвећивало пуно пажње с обзиром на то да се сматрало да је то била више војничка него старешинска дужност. Наставу је требало да реализује прилично неискусан наставни кадар. У првом периоду развоја ВА већином су га чинили официри бивше југословенске војске и мањи број совјетских инструктора-саветника. За првог војног саветника при штабу Војне академије постављен је, у јулу 1945. године, потпуковник Црвене армије Димитрије Корешников, а затим мајор Димитрије А. Ткаченко. Иако су то били млађи официри, који су виши чин добили за време рата, тежили су да у ВА имплементирају совјетска искуства и заведу режим совјетских војних училишта.⁹ Најтеже је било пронаћи наставнике за војне предмете. Међутим, убрзо су одабрани војни и политички руководиоци из НОВЈ почели да представљају основни кадровски ослонац који ће временом преузети све наставничке и руководеће дужности на Академији. Попуна цивилним професорима за предмете општег образовања одвијала се уз решавање проблема идејно-политичког нивоа наставног кадра (нарочито историје и књижевности). Наставу је требало да изводе професори (три до четири из сваког предмета) од којих је један морао бити доктор наука.¹⁰

Према наређењу Министарства народне одбране било је предвиђено да један број питомаца ВА буде упућен на школовање у СССР. Тако је већ током априла 1945. године, на основу претходног споразума са владом СССР-а, било послато на школовање 500 питомаца. Наиме, сматрало се да су услови за школовање били повољнији у совјетским училиштима, с обзиром на солиднију кадровску и материјалну базу и на искуства стечена у вишегодишњем раду.¹¹

Одлазак југословенских курсиста на школовање у СССР био је и одраз идеолошке блискости и војне сарадње два државна руководства. Начелник југословенске војне мисије у СССР-у генерал-лајт-

⁹ *Istorijat Vojne akademije KoV JNA 1944-1952*, 14-20. О. Bjelica, н.д., 70. Маријана Мраовић, „Аспекти војне сарадње Народноослободилачке војске Југославије са Совјетском армијом у току 1944–1945”, у: *Српско-руски односи у прошлости и садашњости*, уредник Драган Танчић (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 143.

¹⁰ О. Bjelica, н.д., 62-65.

¹¹ О. Bjelica, н.д., 80. Према совјетским изворима, до фебруара 1945. године у СССР-у је било обучено 107 југословенских пилота и 1.104 техничара, а до краја рата укупно 4.516 ваздухопловаца. У совјетским школама различитих родова војске 1. априла 1945. налазило се 3.126 припадника ЈА.

нант Велимир Терзић је сматрао да је развоју и организацији војних школа у којима би се обучавали и школовали југословенски кадрови требало посветити посебну пажњу. Надлежни совјетски органи су настојали да, поред већ до тада постојећег пешадијско-артиљеријског наставног центра, одобре и организовање ваздухопловне, тенковске и радио-телеграфске школе за обуку специјалиста за потребе ЈА. Наставно одељење Генералштаба је, 11. септембра 1945. године, за потребе школовања формирало Штаб за „прикупљање и одашиљање” слушалаца на школовање у СССР. Већ крајем септембра одабрани су слушаоци за совјетске академије „Ворошилов” и „Фрунзу”. Школе су имале мали број слушалаца, а биле су основане по угледу на Инжињеријску академију Кујбишева, Тенковску академију „Стаљин”, Чкаловско артиљеријско училиште и Ваздухопловну академију „Жуковски”. Наставни центар за пешадију и артиљерију налазио се близу града Коломне, недалеко од Москве, и био је место окупљања свих Југословена на школовању у СССР-у. Такође, била је организована и радио-телеграфска чета са 122 слушаоца који су се обучавали на савременим типовима радио-станица. Ваздухопловне школе су вршиле обуку пилота са планом да се формира ловачка ескадрила. Школа за пилоте бомбардере основана је у Балашеву. Међутим, треба нагласити да разочарења југословенских старешина на школовању у СССР-у, при сусрету са совјетском стварношћу, нису била ретка појава.¹²

Поређењем броја школованих у југословенским војним школама (официрским школама и училиштима) и школованих у одговарајућим школама СССР-а, за период од 1945. до 1948. године, може се закључити да је од укупног броја школованих (4720) домаће школе завршило 3510 питомаца (75%), а школе у СССР-у 1210 питомаца (25%). Однос је износио 3:1 у корист војних школа у Југославији. Међутим, због доношења Резолуције Информбироа у земљу се вратило 1082 слушаоца, док их је у СССР-у остало 342. Исте године уследио је и масовни одлазак официра, подофицира и војних чиновника присталица Информбироа из активне војне службе.¹³

¹² М. Мраовић, „Аспекти војне сарадње Народноослободилачке војске Југославије са Совјетском армијом у току 1944–1945”,... 142.

¹³ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 74–75.

ВОЈНА УЧИЛИШТА

Основни проблем школовања официрског кадра одмах после рата огледао се у два аспекта: оспособљавању, школовању, дошколовању или преквалификавању постојећег, односно стварању новог официрског кадра. Проблем је представљао преобладајући ратни кадар, као и чињеница да је у новом официрском корпусу било свега 12,4% оних са војним образовањем. Према подацима из 1945. године, чак 83,38% старешинског кадра у ЈА није имало средње образовање. Због оваквог стања у војном школству, официри бивше југословенске војске били су радо прихваћени. Од 1945. године сваки официр је био дужан да заврши четири разреда гимназије са нижим течајним испитом, а подофицири два разреда гимназије.¹⁴

Стање у војном школству је неминовно упућивало на императив његове реорганизације. Један од првих послератних циљева је подразумевао и образовање војних училишта.¹⁵ Претпоставка је да је до ових иновација дошло на сугестију совјетских саветника с обзиром на то да је слична организација војних школа постојала и у СССР-у.¹⁶ Прелазак на систем војних училишта требало је да створи услове за попуњавање југословенске армије новим официрима школованим на савременим основама. Наређењем Генералштаба ЈА од 31. јула 1945. године, Војна академија, као општевојна установа, расформирана је и настају посебна војна училишта по родовима. Најпре су формирана војна училишта за родове копнене војске, да би се затим конституисале и официрске школе. Команде родова војске постају задужене за израду планова и програма за своја училишта, како у наставном, тако и дисциплинском поступку. Предвиђено је

¹⁴ О. Bjelica, *н.д.*, 83.

¹⁵ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 53.

¹⁶ Нови систем војног школства у СССР-у почео је да функционише 1936. године. По ред традиционално постојеће Војне академије, која је основана још у доба царске Русије, поново су започеле са радом Генералштабна академија и многе друге војне школе попут: ваздухопловне, артиљеријске, пешадијске, техничке. Нови систем образовања се темељио на три нивоа: први тзв. тактички ниво се базирао на припреми официра који су завршили високо војно и специјално образовање и спремали се за положаје командира вода, командира чете, начелника штаба, итд. У зависности од профила школе, за обуку је било предвиђено између 4 и 5 година. Други ниво је био оперативни и тактички, посвећен официрима са дипломом војног факултета. Његов циљ је био обезбеђење припреме за послове начелника штаба пука, начелника штаба бригаде, начелника штаба дивизије. Школовање је трајало три године. Трећи највиши ниво био је оперативни и стратешки се одвијао на Генералштабној академији и трајао је две године. На академији се обучавало за позиције команданта дивизије, начелника штаба армије, заменика команданта армије, итд.

било и повећање дотадашњег броја питомаца уписом нових из редова војске или цивилних школа. У периоду од 1945. до 1948. године, уместо првобитно планираних пет училишта, основано је укупно 19 војних училишта по видовима, родовима и службама¹⁷. Најпре су била оформљена училишта командног смера, а тек касније техничког смера.¹⁸ Током 1945. године била су формирана следећа војна училишта: Од постојеће Војне академије у Београду формирано је Пешадијско војно училиште (ПВУ), са седиштем у Београду, у коме је школовање трајало две године, затим Артиљеријско војно училиште (АВУ) у Загребу, у трајању од 14 месеци, Артиљеријско техничко војно училиште (АТВУ), такође у Загребу, у трајању од 14 месеци, Војно училиште за везу (ВУВ) у Београду, у трајању од 14 месеци, Ваздухопловно војно училиште (ВВУ) у Панчеву, у трајању од две године и Противавионско артиљеријско војно училиште (ПАВУ) у Загребу, у трајању од 18 месеци, Инжињеријско војно училиште, са седиштем у Шапцу, у трајању од 18 месеци, Тенковско војно училиште у Београду, у трајању од две године, Геодетско војно училиште у Земуну, у трајању од 21 месец, и Војносанитетско училиште у Београду, у трајању од две године. Од 1946. почиње са радом и Поморско војно училиште са седиштем у Дубровнику, где је школовање трајало три године. Од 1947. године постоји и Ваздухопловно-техничко војно училиште ((ВТВУ) у Рајловцу, у трајању од једне до једне и по године, Војнопоморско техничко училиште у Дивуљама (ВПТУ), у трајању од три године, Финансијско војно училиште (ФВУ) у Сремској Каменици, у трајању од две године, Војно-политичко училиште (ВПИУ) у Београду, у трајању од 10 месеци, Ветеринарско војно училиште (ВтВУ) у Љубљани, у трајању од две године и Интендантско војно училиште (ИнтВУ) у Сомбору, у трајању од две године. Од раније (1944. године) постојало је и Војномузичко училиште.¹⁹

Војна училишта су била дефинисана као установе чији је задатак био да стварају официре из редова подофицира и грађана који су за ту врсту школовања испуњавали одговарајуће услове. Школовање у

¹⁷ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 306. Било је предвиђено оснивање Пешадијског војног училишта, Артиљеријског војног училишта, Инжињеријског, Ваздухопловног и Војног училишта за везу.

¹⁸ Више видети: Zvezdan Marković, *Jugoslovenska ljudska armada*, (Ljubljana: Defensor, 2007). Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 306. Naređenje o formiranju vojnih učilišta (Vojni arhiv K-1113, F-1, R/20).

¹⁹ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 62-64, Слободан Ђукић, Мирјана Зорић, *Српско војно школство* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2010), 42–46.

училиштима где су примана су лица са непотпуном осмогодишњом школом у почетку је трајало две године. Међу првим класама родовских училишта структура питаца је била таква да су у потпуности превладавали официри и подофицири (око 800 кандидата) у односу на кандидате из грађанства. Међутим, временом је тај однос био измењен у корист кандидата из грађанства. Услов за пријем кандидата из грађанства био је завршених 6 разреда гимназије, старосна граница до 22 године и добро здравље, да би током 1946. године неки од критеријума били снижени (завршених 3-4 разреда гимназије). Међутим, ти услови нису увек били поштовани.²⁰ Расформирањем ВА, дотадашњи питомци, њих 1035, били су распоређени у разна училишта по родовима војске (у пешадијско 453, артиљеријско 437, инжињеријско 50, тенковско 35, за везу 60). На самом почетку 1945. године, у прву класу војних училишта било је примљено око 2800 питаца, током 1946. примљено их је много мање (око 800 питомца), да би током 1947. године за преко четири пута био повећан њихов пријем (око 3300 питаца). Током 1948. године било је примљено укупно 2685 питаца. Захваљујући пријему и великом одзиву, војна училишта родова и служби дала су прве плодове рада већ у 1947. години, када је завршило школовање и произведено у официре 2.845 питаца који су затим упућени у јединице. Током првих шест година, односно до 1950. године, у училишта је било примљено укупно 9.626 питаца. Међутим, од укупног броја примљених током школовања је отпуштено око 18% питаца, најчешће по сопственом захтеву, због недисциплине или болести.²¹

Већина основаних војних училишта је била јединствена, без поделе на течајеве и са једнообразним планом и програмом. Међутим, у неким училиштима се учило по посебним наставним плановима и програмима и школовање је различито трајало за питомце из војске (официре и подофицире) у односу на питомце из грађанства. У војним училиштима су се наставни садржаји, с обзиром на то да су се захваљујући њима стицала почетна војна знања индуктивне природе, систематизовали по класичним елементарним школским принципима. Структура наставних планова и програма училишта имала је заједничких елемената са наставним плановима и програмима офи-

²⁰ Више видети: Zvezdan Marković, *Jugoslovenska ljudska armada...*

²¹ *Istorijat VA KOV JNA 1944–1952. godine*, 30–50, Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Kadrovi i kadrovska politika*, knjiga 15, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 82–83. Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA.*, 64–65.

цирских школа. То се нарочито односило на велику заступљеност практичне наставе и недовољну заступљеност општег образовања одговарајућег нивоа. Стога предмети општег образовања почињу да узимају све значајније место у војним училиштима: математика, физика, хемија, историја, руски језик, методика, педагогија и психологија. Поред њих, изучавају се и општевојни предмети попут: тактике, наставе гађања, топографије, службе везе, стројево правило. Велика пажња била је посвећена и изучавању политичке наставе, као и војностручним предметима, зависно од намене војног училишта.²²

У училиштима се изучавала и група предмета, тзв. цикл, која је представљала један мали научни центар сродних предмета. У њему се спроводио рад не само у вези са извођењем наставе по постојећим програмима училишта већ су се истраживале нове савршеније форме метода обучавања. Предмети који су улазили у састав циклa зависили су од његове намене и задатка училишта. Сврставање предмета по цикловима требало је да допринесе лакшем руковођењу наставом. На челу циклa налазио се, обично, један искусан наставник који је, бар у најпопуларнијем облику, морао познавати педагогију и методiku, науке о обучавању и васпитавању. Шеф циклa је такође био у обавези да детаљно познаје основни предмет, као и да се темељно упозна са осталим предметима који су улазили у цикл под његовим руководством. Оптерећење наставом шефа циклa требало је да буде минимално, како би му остајало довољно времена за контролу наставе, давање упутстава и руковођење радом циклa. С обзиром на то да је он имао много дужности, показало се неопходним да има своје помоћнике. За помоћника шефа циклa се, углавном, одређивао старији наставник појединих предмета. Задатак шефа циклa је био да од одређених официра створи добре наставнике и ради на уздизању наставничког кадра. Он је био веома значајна личност, јер је од његовог схватања дужности, способности, иницијативе и умешности умногоме зависио успех рада циклa, као и самог училишта.²³

Наставни кадар у училиштима требало је да буде сачињен од најбољих и најспособнијих официра. За наставнике су били предлагани најбољи руководиоци из Генералштаба армија и дивизија,

²² Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA.*, 64–67, Р. Лубурић, „Школовање југословенских држављана у СССР и сукоб 1948. године,” *Гласник одељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 3, (1998), 166.

²³ Михајло Февр, „Цикл и његов шеф у војном училишту“, *Глас ваздухопловства*, бр. 10, (1948), 11–16.

најбољи и најоданији официри југословенске војске, повратници из заробљеништва и, евентуално, најбољи слушаоци. Међутим, велики проблем наставничког кадра представљала је недовољна стручна спрема, а посебно неповерљив однос према наставничком кадру који су чинили официри бивше југословенске војске који су уз то били „етикетирани” као недовољно самостални у раду. Проблем је представљало и велико оптерећење наставника другим обавезама, што се негативно одражавало на квалитет њихових предавања.²⁴

Потребно је нагласити да су у почетку готово у свим војним школама и училиштима наставници писали лекције које су за интерне потребе школа одобравале команде школа и училишта. Због мањка литературе, слушаоци и питомци су често учили по групама, најчешће из уџбеника преведених са руског језика. Тек касније (од 1947. године) већина војних училишта почиње са радом на развоју и стварању војностручне литературе.²⁵ За разлику од официрских школа, војна училишта су трајала два и више пута дуже, што је резултирало већом поступношћу и систематичношћу у програмирању и реализовању наставних садржаја.²⁶

Први услов који је наставник морао да поседује да би могао успешно приступити свом послу била је јака воља. Морао је у потпуности владати градивом свог предмета по предвиђеном програму, па тек онда приступити проширивању и продубљивању свог знања. С обзиром на то да су војна знања међусобно повезана и да чине једну целину, наставник се није смео ограничавати само на познавање свог предмета. Напротив, морао је добро познавати и градиво осталих предмета како би био у могућности да повеже наставно градиво, што се сматрало важним условом за успех у настави. Наставници су били дужни да перманентно раде на самоусавршавању, кроз посећивање часова искуснијих наставника из других предмета, као и да усавршавају методе предавања свог предмета.²⁷ Целокупна настава се одвијала кроз наставне часове који су подразумевали три основна типа наставних часова: редовни (на коме се предавало ново градиво), практични (где се теоријско знање примењивало на терену) и контролни час (на којем се испитивало пређено градиво). У току

²⁴ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 81–84.

²⁵ Исто, 78.

²⁶ Исто, 66.

²⁷ Милисав Перишић, „О изградњи младог наставника, предавача и методичара”, *Војни гласник*, бр. 6, (1949), 22–28.

излагања наставник је требало да, по унапред припремљеном плану, користи шеме, макете и материјале неопходне за очигледну наставу. Био је ограничен на употребу само оне терминологије која је била званично усвојена. Такође, био је у обавези да током излагања привуче пажњу слушалаца и одржава дисциплину.²⁸

Школованост наставничког кадра неких официрских школа и училишта 1950. године (ВА, К-681, Ф-1-3, Р-2/1-8/1)

Назив школе-училишта	Укупно наставника	Са четири разреда основне школе	Са I разредом гимназије	Са II разреда гимназије	Са III разреда гимназије	Са IV-V разреда гимназије	Са VI-VII разреда гимназије
Артиљеријске школе и училишта	257	11	15	37	36	41	103
Противавионске школе и училишта	129	6	13	21	28	30	31
Инжињеријска официрска школа и училиште	122	-	4	9	44	19	41
Официрска школа и училиште везе	137	4	1	6	54	25	43
Тенковска официрска школа и училиште	152	1	4	15	85	16	48
Пешадијско војно училиште	197	4	1	39	101	31	28
УКУПНО	994	26	38	127	348	162	294

²⁸ Михајло Февр, „Техника одржавања часа у војним школама”, *Војни гласник*, бр. 1, (1948), 34–37.

Наставник је требало да буде и важан васпитни фактор. То је нарочито важило за наставнике који су предавали младим питомцима и радили на стварању морално чврстог официрског кадра. У свом раду требало је да се придржавају основних принципа педагошке науке, тј. да настоје да настава буде прожета идејношћу, очигледна, практична и заснована на свести и активном учешћу слушаца, поступна, систематска и прилагођена индивидуалном развоју слушаца. Такође, тражило се да буду „културни у раду, поступцима и по спољнем изгледу“, да се не размећу својим знањем, као и да их одликује скромност и непосредност. Постојала су и наставничка звања (старији наставник, помоћник старијег наставника, млађи наставник, резервни наставник), као и наставнички додатак у висини од 10%.²⁹

Отварање училишта, као део реорганизације ВА, условило је неупоредиво веће материјалне издатке и нове тешкоће за отварање солидне материјалне базе и обезбеђење одговарајућег наставничког кадра за успешно извођење наставе у училиштима. Све то је додатно отежавала удаљеност градова у којима су била смештена. Треба нагласити да је, упркос свему, родовска специјализација допринела корисним резултатима на стручном оспособљавању питомаца за одређене дужности у раду.³⁰

Међутим, једноставна примена совјетских војних схватања и њихово шаблонско уношење у југословенску организацију армије, нарочито у годинама после рата, неминовно је утицало на стварање раскорака између система организације и обуке у армији и њене материјалне базе која је захтевала својствени систем обуке и војну доктрину. Доношење Резолуције Информбироа 1948. године, и сукоб са Стаљином који је отворио могућност војне интервенције у Југославији, поставили су пред тадашње југословенско војно руководство питање одбране земље. Стога је било неопходно одржати баланс између величине формације, недовољне опремљености ЈНА и чињенице да су планови одбране земље прављени у ходу.³¹

Такав след догађаја се неминовно одразио на даљи развој војног школства у Југославији у оквиру којег је најпре дошло до измена

²⁹ Душан Миодраговић, „Васпитни рад наставника у војним школама“, *Војни гласник*, бр.10, (1950), 51-55. *Razvoj oružanih snaga SFRJ, Vojno školstvo JNA*, 83.

³⁰ О. Bjelica, *н.д.*, 82.

³¹ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2010), 216-217.

у наставним плановима и програмима. Затим је уследио низ великих промена у дотадашњим схватањима о ратној вештини и начину вођења оружане борбе.³² Током наредне 1949. године, у Генералштабу се покренуло питање могућности изградње сопствене војне концепције. Мишљења о томе била су подељена. Неки генерали, попут Радета Хамовића и Богдана Орешчанина су, с обзиром на ситуацију у Југославији, (оскудица у савременом наоружању, специфични услови ратовања), подржавали развој и усвајање сопствене концепције.³³ Сходно томе, 1949. године објављена је Резолуција III пленума ЦК КПЈ, која подразумева изградњу општих смерница за развој војног школства у Југославији које се огледају у изградњи сопствене војне доктрине, саобраћавању погледа и искустава савремених развијених армија, одбацавању шаблонског примењивања совјетских искустава, приступању разради искустава стечених у НОР-у, као и анализи југословенске војне доктрине изграђене током рата.³⁴ Истовремено, реализује се и највећа реорганизација руковођења војним школама обезбеђивањем централизованог руковођења наставом преко Управе ГШ ЈА.³⁵

Током наредних година, у Генералштабу су биле настављене дискусије о примени совјетских војних правила у југословенским војним школама. Неки од учесника су сматрали да југословенској војсци више нису одговарала совјетска војна правила. Међутим, генерал Љубо Вучковић, тадашњи начелник IV управе (за наставу),³⁶ тврдио је да су та правила била више него добра с обзиром на то да је Црвена армија, захваљујући њима, победила у рату. Дакле, може се закључити да су се, упркос разлазу са Совјетима 1948. године, југословенска војска и војно школство и даље у много чему ослањали на искуства Црвене армије. Тек нешто касније, тачније 1952. године, тадашњи начелник Генералштаба Коча Поповић се усудио да на Вишој војној академији отворено критикује совјетска војна правила. Међутим, његовим одласком, 1953. године, и доласком за начелнике Генералштаба руских ђака Пека Дапчевића, а после њега и Љубе Вучковића,

³² Исто, 118–130.

³³ М. Бјелајац, *н. д.*, 216–217.

³⁴ Alojz Žokalj „Nešto o vojnom obrazovanju novih oficira u vojnim školama”, *Vojno delo*, br. 4, (1950), 72–79.

³⁵ Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 76.

³⁶ Исто, 76, Током 1947. године формирана је Наставна (IV) управа ГШ ЈА у оквиру које је било формирано 2. одељење за војне школе.

по питањима напуштања совјетске и усвајања нове војне доктрине није се много напредовало.³⁷

Може се закључити да је у овом периоду, након почетне егзалтираности у копирању совјетског модела, у развоју војног школства временом све присутнији постајао страх од шематског и некритичког преузимања совјетских ратних искустава, као и покушаја њихове шаблонске примене на југословенску ратну доктрину. Све уочљивије је било и постојање сумње у оправданост преузимања совјетског модела у организацији и формацији јединица, а посебно у коришћењу начела совјетске ратне вештине у употреби оперативних и стратегијских групација у евентуалном рату. Испоставило се да после изгласавања Резолуције Информбироа југословенска армија није била у могућности да у целини прихвати совјетску војну доктрину, а посебно неке принципе ратне вештине. Очигледно је да се слабљење совјетског утицаја посебно рефлектовало на стање у војном школству. Све видљивији постаје одлазак великог броја совјетских војних инструктора из Југославије. Истовремено, долази до реформе наставних планова и програма, израде сопствених уџбеника за потребе војних школа, ослањања на сопствена искуства из НОР-а, као и до опадања интереса кандидата за упис у војна училишта. Занимљиво је да се почетак слабијег одзива омладинаца на конкурсе војних школа временски подударао са појавом вишка официра у активној служби у односу на формацијске промене. Смањење интереса за војна училишта се поклапало и са чињеницом да у редовима ЈНА више није било кандидата за тај вид школовања. Додатни проблем представљала је и чињеница да је отварање училишта изискивало велике материјалне издатке. Стога је заменик министра народне одбране генерал-пуковник Иван Гошњак био принуђен да, наредбом од 9. маја 1950. године, преформулише називе војних училишта у школе за активне офицере. Тако, Пешадијско војно училиште постаје Школа за активне пешадијске офицере, Артиљеријско војно училиште

³⁷ М. Бјелајац, *Дипломатија и војска...*, 216–217. Генерали Љубо Вучковић и Пеко Дапчевић су се школовали од 1946. до 1948. у Москви на Вишој војној академији „Ворошилов”. Више видети код: Татјана Милошевић, „Између Истока и Запада – Снабдевање ЈНА наоружањем и војном опремом 1965–1969.” *Војноисторијски гласник*, бр.2, (2019), 206–234.

– Школа за активне артиљеријске официре, Артиљеријско-техничко војно училиште – Школа за активне артиљеријско-теничке официре, Артиљеријско војно училиште – Школа за активне официре ПА артиљерије, Инжињеријско војно училиште – Школа за активне официре везе, Војнопоморско техничко училиште – Школа за активне поморско-стројарске официре, Ваздухопловно војно училиште – Школа за активне официре авијације, Интендантско војно училиште – Школа за активне интендантске официре, итд.

Колико је на крају овог раздобља био разгранат систем војних школа указује импозантан податак да се 7.846 питомаца и слушалаца налазило на школовању.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Koncepcija, doktrina i sistem opštenarodne odbrane*, 1, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Kopnena vojska JNA*, 3/1, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Kopnena vojska JNA*, 3/2, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Kopnena vojska JNA*, 3/3, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana* 4, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Ratna mornarica* 5, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Pozadina*, knjiga 9/2, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Pozadina*, knjiga 9/3, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Vojno školstvo JNA*, 10, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.

Razvoj oružanih snaga SFRJ, *Kadrovi i kadrovska politika*, 15, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Bjelajac, Mile. *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1999*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999.

Бјелajaц, Миле. *Дипломатија и војска*. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2010.

Bjelica, Obrad. *Vojna akademija Kopnene vojske 1944–1984*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983.

Ђукић, Слободан. Мирјана Зорић. *Српско војно школство*. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2010.

Февр, Михајло. „Техника одржавања часа у војним школама“. *Војни гласник*, бр. 1 (1948), 34–37.

Февр, Михајло. „Цикл и његов шеф у војном училишту“. *Глас ваздухопловства*, бр.10, (1948), 11–16.

Kraj, Kazimierz. „The system of Military Higher Education in the Russian Federation“, *Bezpieczenstwo-Teoria i Praktyka*, 3 (2019), 169–183.

Лубурић, Радоица. „Школовање југословенских држављана у СССР и сукоб 1948. године“, *Гласник одељења друштвених наука ЦАНУ*, 3 (1998), 153–179.

Милошевић, Татјана. „Развој високог војног школства ЈНА (1951–1958)“ *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2021), 207–234.

Милошевић, Татјана. „Између Истока и Запада-Снабдевање ЈНА наоружањем и војном опремом 1965–1969,“ *Војноисторијски гласник*, бр.2, (2019), 206–234.

Миодраговић, Душан. „Васпитни рад наставника у војним школама“. *Војни гласник*, бр. 10, (1950), 51–55.

Мраовић, Маријана. „Аспекти војне сарадње Народноослободилачке војске Југославије са Совјетском армијом у току 1944–1945“, у: *Српско-руски односи у прошлости и садашњости*, уредник Драган Танчић, 124–145, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018.

Перишић, Милисав. „О изградњи младог наставника, предавача и методичара“. *Војни гласник*, бр. 6, (1949), 22–28.

Поповић, Б. Никола. *Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату (1941–1945)*. Београд: Институт за савремену историју, 1988.

Vukadinović, Dušan. Glišo Vejnović, *Centar visokih vojnih škola, Maršal Tito 1942–1982*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983.

Žokalj, Alojz. „Nešto o vojnom obrazovanju novih oficira u vojnim školama“. *Vojno delo*, br. 4, (1950), 72–79.

Istorijat Vojne akademije KOV JNA 1944–1952. godine.

Dr. Tatjana Milošević, Research Associate,
Strategic Research Institute
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: tatjana74.milosevic@gmail.com

SOVIET INFLUENCE ON THE BEGINNINGS OF THE DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION IN THE YUGOSLAV ARMY AND YUGOSLAV PEOPLE' S ARMY IN 1945-1950

(Summary)

The period from 1945. to 1950. in the development of the military school was characteristic for the immediate post war work on adjusting the elderly to the peacetime way of life and the wartime military school to the new conditions. Another important characteristic of this period was the strong influence of soviet military theory and practice in the Yugoslav army through the military school which lasted until the proclamation Resolution IB in 1948. Due to the rejection of the soviet model of schooling it gradually came to reliance on own strengths and experience both in training and education and in building the army and military doctrine as a whole. The problem of education of existing officers is solved first by forming a Military academy, the objective of which is to provide a rational way of recruiting new officers in accordance with the needs of the army and rejuvenating the officer. Then with the establishment of officers schools of types of genres and services, that is for military schools that had the task of creating conditions for refilling the Yugoslav army with new officers schooled on modern basis.

KEY WORDS: *Military academy, cadets, teachers, listeneres, classes, subjects, doctrine.*

355.233(497.1)“1955/1990”
COBISS.SR-ID 160213001

пуковник проф. др Далибор Денда, виши научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Београд, Република Србија
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

ИЗМЕЋУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПРОФЕСИЈЕ: РАТНА ШКОЛА, ШКОЛА (ОПШТЕ) НАРОДНЕ ОДБРАНЕ (1955–1990)

АПСТРАКТ: У раду се на основу литературе, са становишта задовољавања захтева војног професионализма, анализира највиши ниво војностручног усавршавања у социјалистичкој Југославији кроз праћење развоја наставних планова и програма Ратне школе / Школе (опште) народне одбране. Указује се и на (дис)континуитет са сличним нивоима каријерног усавршавања из периода Краљевине Србије и Краљевине СХС/Југославије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војска, школство, генералштабно усавршавање, политика, професионализам.

Војни професионализам, као битна карактеристика модерних оружаних снага, појавио се у 19. веку, као последица Француске буржоаске револуције и наглог развоја технике. Стварање масовних националних армија и увођење нових техничких иновација

у ратоводство довели су до тога да руковођење оружаним снагама постане компликован посао, те су се јавили захтеви за специјализацијом и професионализацијом официрског позива. Сматра се да се војни професионализам првобитно развио у Пруској, где је заокружен професионални војни систем испољио изузетне резултате у ратовима за уједињење Немачке шездесетих и почетком седамдесетих година 19. века.¹ Након успеха пруског оружја, тај модел постаје општерихваћени узор у већини европских армија. У свом потпуном облику главне карактеристике професионалне војне организације јесу: опште и специјално образовање за пријем у официрски кор, испити за унапређење у више чинове, институције за више војно образовање, напредовање на основу заслуга и постигнућа, детаљан и ефикасан систем штабова, осећај заједничке припадности и одговорности, признавање граница професионалне компетенције и остваривање политичког утицаја над војском преко једног признатог извора законите власти над оружаним снагама (преко прихваћених формалних институција државе, као што су личности владара или председника, премијера, министра војног...), а не преко политичких партија.²

Као што се може закључити, значајан део принципа који чине једну војну организацију професионалном односи се и на организацију војног школства, и систем провере компетенција од најнижег до највишег нивоа.

Српска војска има релативно дугу традицију школовања официра у домаћим војношколским установама.³ Заокружен систем војнообразовних установа у складу са критеријумима војног професионализма Србија је добила усвајањем закона о Војној академији 1880. године.⁴ Тада је Војна академија подељена на Вишу и Нижу школу

¹ О томе видети више: Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640–1945* (London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1964).

² О томе видети више: Semjuel P. Hantington, *Војник и држава – теорија и политика цивилно-војних односа* (Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, 2004), 35–36, 40.

³ О томе видети више: *Споменица седамдесетпето годишњице Војне академије* (Београд: Министарство Војске и Морнарице, 1925), 3–28; Далибор Денда, „Српска војска пред епоху ратова 1912–1918”, *Први светски рат и његов балкански чвор*, ур. Момчило Павловић (Београд: Институт за савремену историју, Факултет безбедности, Москва: Фонд Руски свет; Бања Лука: Филозофски факултет, 2014), 427–429; Далибор Денда, „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2016), 33–37.

⁴ „Закон о устројству Војне академије”, 18/30. јануар 1880, *Ратник*, II (1880), 17–40.

која је започела свој рад 1884. године.⁵ Генералштабна припрема, као највиши облик војног усавршавања, започела је 1880. године, у Главном генералштабу.⁶ Војска је добила свог првог генералштабног официра школованог у земљи који је завршио генералштабну припрему и положио испит за превођење у генералштабну струку 1883. године.⁷ Од 1898. године, генералштабна припрема директно је повезана са Вишом школом Војне академије, чији завршетак, уз положен пријемни испит, постаје услов за одлазак на генералштабну припрему. За ниже официре генералштабна припрема трајала је две године, а за више (од чина мајора) годину дана. Разрађен је и начин оцењивања и полагања испита, тако да је од 1898. године српска војска задовољила све захтеване професионалне критеријуме у погледу заокруженог система војног образовања. Приликом усавршавања у Главном генералштабу, кандидати за генералштабну струку решавали су задатке из области: организације, администрације, тактике, стратегије, генералштабне службе, фортификације, географије и топографије, и то теоријске (писмено) и практичне, на карти и земљишту. Учествовали су у најмање два генералштабна путовања решавајући задатке на терену са већим или мањим јединицама, учествовали у ратној игри са мањим и већим трупним јединицама, снимали земљиште у мањим и већим размерама, вршили послове из делокруга рада Генералштаба и обе године учествовали у већим маневрима на позицијама генералштабних официра (практично).⁸ Начин оцењивања био је веома захтеван, тако да је завршни испит, уз превођење у генералштабну струку, успела да положи тек трећина кандидата (55 од 164).⁹ Захваљујући томе, генералштабни официри су представљали елиту српског официрског кора, које је, поред високих војних знања, красила и широка општа култура, као и добро

⁵ *Службени војни лист*, 1324/1884.

⁶ Војни архив, Пописник 2, кутија 2, фасцикла 1, р.б. 43, лист 67. *Преглед рада оперативног одељења од 1906. до 1911. године*.

⁷ Далибор Денда, „Геополитичке прилике у Европи и српски ратни план 1914. године”, у: *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* – зборник радова (ур. М. Степић, Љ. П. Ристић), (Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије, 2015), 114.

⁸ *Уредба о ђенералштабној струци*, 8/20. април 1898, *СВЛ* 373–379/1898. О генералштабној припреми у српској војсци у периоду од 1903. до 1912. Видети више : Александар Животић, *Путникова школа ратне вештине. Главни генералштаб војске Краљевине Србије (1903–1914)* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019), 199 – 234.

⁹ Д. Денда, „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату”, 34–35.

познавање бар једног светског језика. Уз неке измене и изузетке, слични критеријуми и начин обуке, као и веза између Више школе Војне академије и кандидата за генералштабну струку, иако донекле нарушени, задржаће се и у Војсци Краљевине СХС/Југославије.¹⁰ Наиме, нова Уредба о Главном генералштабу и генералштабној струци која је заменила исти пропис који се спроводио у српској војсци и наставио да важи у Војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца до њеног ступања на снагу, донета је 19. марта 1923. године.¹¹ Она је релативно брзо замењена Уредбом од 21. јуна 1927. године, која се у делу о генералштабној струци није разликовала од Уредбе из 1923. године. Новост у односу на претходне захтеве који су се односили на кандидате за превођење у генералштабну струку у уредбама из Краљевине Србије била је да су након успешно завршене Више школе Војне академије, или неке генералштабне школе у иностранству, служили у трупи најмање две године као командири водова или чета, батерија и ескадрона и постигли најмање врло добар успех, као и да немају већи чин од капетана I класе или поручника бојног брода I класе. Двогодишња припрема се састојала од решавања задатака из: Тактике (на карти и на земљишту), Стратегије, Генералштабне службе, Ратне историје (критичка процена појединих ратова и појединих ратних операција), Начела за организацију и формацију Војске и Морнарице и Војне администрације, Фортификације са рововском и градском војном и Војне географије. Поред тога, обучавали су се у извођењу ратне игре (из Тактике и Стратегије у вези са генералштабном службом) и у практичним топографским радовима, обилазили центре за обуку трупа и Ратне морнарице и њених установа; упознавали се са ваздухопловством; вежбали летење и извиђање; учествовали у генералштабним путовањима на завршетку прве и на завршетку друге године генералштабне припреме; узимали удела у великим маневрима и већим вежбама трупа на генералштабним пословима и упознавали се са пословима у војним окрузима. Целокупна припрема требало је да се састоји од практичне примене савремених војних наука и одредаба југословенских војних правила и прописа. Приправници су одређивани на рад у Оперативном, Обавештајном,

¹⁰ О томе видети више: Mile S. Bjelajac, *Vojaska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994). 151–158; Далибор Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 113–116.

¹¹ *СВЛ* 542–556/1923.

Наставном и Саобраћајном одељењу Главног генералштаба, с једне стране као испомоћ, а с друге стране да би се упознали са радом сваког од ових одељења понаособ. По завршеној првој години, Генералштабна комисија одлучивала је који кандидат, на основу успеха и личних карактерних особина, може прећи у другу годину, а након завршетка друге године припреме коме ће бити дозвољено да изађе на испит. Кандидати су имали два месеца за припрему, након чега се приступало полагању испита. Испит се полагао пред Генералштабном комисијом из Тактике (Оператика), Стратегије, Генералштабне службе и Фортификације са градском и рововском војном. Могао селагати само једном, што је значило да уколико се испит не положи губило се право превођења у генералштабну струку. Комисија би након тога одлучивала ком кандидату би се признало право вршења генералштабних послова и ко би био преведен у генералштабну струку и био унапређен у чин генералштабног мајора, ко би се отпустио, с тим да му се призна положен мајорски испит у оквиру рода коме припада, а ко би се отпустио без права на признавање положеног мајорског испита.¹² Према овим уредбама, професионални критеријуми у провери степена компетенција формално су постојали у читавом периоду функционисања војске прве југословенске државе.

Армија настала након Другог светског рата, који је Југославији донео и промену политичког система, значајно се резликовала по многим показатељима у односу на њене претходнице. У Југословенској народној армији (ЈНА) највиши ниво војног образовања био је исказан кроз Ратну школу, Школу народне одбране, односно Школу општенародне одбране, где се поштовање професионалних критеријума у ЈНА може сагледати кроз праћење наставних планова и програма, улазних критеријума и начина оцењивања кандидата. Револуционарна армија са собом је донела велике промене, пре свега у кадровском смислу. Оне ће оставити трага готово на читаву историју ЈНА. У образовном смислу кадровска основа новоформиране Југословенске армије (ЈА) била је веома лоша, будући да је средином 1945. године 83,38% старешина у ЈА било без средњег образовања (дакле, са завршеном или не- завршеном четворогодишњом основном школом или неколико разреда ниже гимназије).¹³ Војностручни ниво образовања официра ЈА био је, такође, изузетно низак. Свега 1,26 %

¹² *СВЛ* 1277 – 1280/1927.

¹³ Drago Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985*, knj. 15, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1989), 71.

њих имало је завршену Војну академију, док је 8,37% завршило официрски, а 9,29% подофицирски курс у току рата.¹⁴ Основно цивилно и војно образовање стицало се потом на убрзаним курсевима, што је послератног југословенског официра, у већини случајева, могло окарактерисати као војнички приученог учесника Народноослободилачког рата, без ширих културних навика.

У периоду након рата, и највиши степен војног образовања стицао се на курсевима у земљи или на генералштабним академијама у Совјетском Савезу (СССР). Већ 20. марта 1945. године образује се Виша школа (курс) Генералштаба ЈА у Београду, која је представљала основу за касније формирање Ратне школе. Била је намењена за оспособљавање виших војних старешина (команданти дивизија) и виших командних и штабних официра. Главни садржај рада било је решавање неколико нападних и одбрамбених задатака стрељачке дивизије и једног задатка корпусног нивоа, док су се користила правила Црвене армије. Школовање (курсирање) трајало је два месеца (било је предвиђено да траје 40 радних дана).¹⁵ У школи су предавали инструктори из Црвене армије и један број виших официра Војске Краљевине Југославије. Наставни план и програм обухватао је општу ратну службу, штабну службу, вишу тактику видова, родова и служби, позадину и топографију.¹⁶ Након раскида са СССР-ом, постепено се напушта совјетски модел школовања и ослања се на сопствено предратно искуство, чији су носиоци предратни официри, а војна организација се све више усмерава ка професионалном моделу. Већ 1948. формира се Војна академија, а 1. фебруара 1952. године и Виша војна академија ЈНА, која се делила на Школу тактике и Школу оператике које су радиле по јединственом програму, без поделе на течајеве. Школа оператике, као највиша војна школа, трајала је 18 месеци. На њој су изучавани задаци нивоа корпуса и армије. Пријем слушалаца вршен је конкурсом, уз полагања пријемног испита, а услов је била претходно завршена школа тактике и одговарајући трупни стаж. На почетку је слушаоце одређивала Персонална управа, уз полагање пријемног испита, док је одређени број старешина приман и независно од тога да ли је завршио претходни ниво школовања,

¹⁴ Марко Б. Милетић, *Политика одбране Југославије (1945–1959)* (Београд: Институт за савремену историју и Медија центар „Одбрана“, 2022), 326.

¹⁵ Ђорђе Станић, *Војно školstvo JNA, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985*, knj. 10 (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986), 50.

¹⁶ Бошко Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање* (Београд: Војноиздавачки завод, 2004), 25.

у чему се делимично одступало од професионалног модела. Ипак, идеја је била да се више војне старешине које заврше Школу тактике с одличним успехом начелно задрже да продуже школовање у Школи оператике, чиме се фаворизовала позитивна селекција. Такође, било је одлучено да се између Персоналне управе и Наставне управе поделе надлежности, тако да наређења за школовање припрема IV управа, а да избор и одређивање кандидата врши Персонална управа. Наставни план и програм требало је да израђује Управа Више војне академије ЈНА, а да га одобрава Генералштаб ЈНА.¹⁷ Наставни план Школе оператике садржао је укупно 1.842 часа. Чинили су га предмети: Основи стратегије – 56 часова (2,9%); Оператика – 1.303 часа (70,7%); Војнообавештајна служба – 45 часова (2,4%); Организационо-мобилизацијски послови – 38 часова (2%); Стратегијска географија – 56 часова (3%); Историја Другог светског рата – 42 часа (2,3%); Историја НОБ-а – 70 часова (3,8%); Политичка настава – 50 часова (2,6%); Страни језик – 88 часова (4,7%) и резервно време – 94 часа (5,6%). Структура наставе из Оператике била је: Општи део (Увод у оперативу) – 711 часова (54%); Оператика родова КоВ – 369 часова (30,7%), Оператика Ратног ваздухопловства – 58 часова (4,6%); Оператика Ратне морнарице – 10 часова (0,7%); Оператика позадине – 98 часова (7,7%).¹⁸ Интересантно је да су се на првом курсу оператике (1952/53. године) међу 15 слушалаца нашли и командант III и начелник штаба IV југословенске армије из времена завршних операција за ослобођење Југославије – генерали Коста Нађ и Павле Јакшић.¹⁹

На наставном саветовању у Генералштабу ЈНА, одржаном 19. и 20. маја 1953. године, начелник Наставне управе предложио је да се Школа тактике Више војне академије ЈНА преименује у Вишу командно-штабну школу, а Школа оператике у Ратну школу. Након тога, Школа тактике преименована је у Вишу војну академију Копнене војске, а Школа оператике у Ратну школу. Наредне 1954. године донета је одлука да 1955. године започне школовање у Ратној школи (у трајању од две године).²⁰ Због тога је Школа оператике преименована у Курс оператике, формиран 20. септембра 1954. године, у трајању до 5 месеци, и који су само те године похађали генерали. Ратна школа, као највиши ниво школовања старешина ЈНА, почела је са радом 5.

¹⁷ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 96–97.

¹⁸ Исто, 343.

¹⁹ Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 155.

²⁰ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 97.

ноембра 1955. године. Имала је интервидовски карактер и трајала је две године. Оспособљавала је старешине за обављање највиших војних дужности, посебно за руковођење и командовање оперативним и оперативно-стратегијским саставима, као и за обављање највиших дужности у Државном секретаријату народне одбране (министарство).²¹ Услови за пријем били су чин капетана или виши, са завршеним Школом тактике, односно другом школом тог ранга, најмање две године проведене на командним дужностима и положен пријемни испит из Татике, Војне историје, Војне географије и Страног језика.²² Проучавали су се предмети: Стратегија, Оперативна вештина (са фондом од 58,6% од укупног броја часова), Атомистика, Војна географија, Рат и политика, Ратна привреда, Војна историја, Међународно јавно и ратно право, Страни језик и Фискултура. У оквиру оператике било је свега 5% теоријских тема, док се остали садржај односио на практични и примењени део (армијске, тактичко-оперативне, командно-штабне ратне игре, командантска путовања и стажирања). Око 20% од укупног фонда (575 часова) односило се на стажирање у управама Државног секретаријата за народну одбрану (ДСНО) и Генералштаба ЈНА, командама Ратног ваздухопловства и Ратне морнарице и одређеним пешадијским и оклопним дивизијама.²³ Првим наставним планом и програмом било је предвиђено да школовање траје две године, док су предмети подељени у две категорије. У прву категорију предмета ушли су Оператика, Стратегија (са ратном привредом) и практична стажирања, док су у другу категорију спадали Војна историја, Војна географија, Међународно јавно право и Страни језик. Из свих тих предмета слушаоци су полагали испите, укључујући и практична стажирања.²⁴ Тежиште програмске оријентације наставног плана и програма представљала је стратегија, а посебно оперативна вештина с посебним нагласком на планирању операција у класичним и нуклеарним условима.²⁵ Сам концепт организације школе био је сличан концепту Више школе Војне академије ВКЈ, док је наставни програм био комбинација програма предратне Више школе ВА и припреме за генералштабну струку, што указује на порекло организационог модела и садржаја наставе. Тежиште наставе било је на изучавању армије и

²¹ Исто, 99–100.

²² Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 26–27.

²³ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 344.

²⁴ Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 69.

²⁵ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 99–100.

корпуса, а слушаоци су се непосредно оспособљавали за командовање дивизијом и вишим јединицама, односно за дужности тог степена.²⁶ Очекивало се да наставници имају вишу спрему од оне коју даје школа у којој предају, а за наставнике оператике било је предвиђено да се после четири године начелно премештају на командно-штабне дужности у труп (штаб). Да би се наставник примио у службу требало је да, поред испуњавања општих услова, има објављене „теоретске радове“, као и да из свог предмета припреми и одржи „огледно предавање“.²⁷ Планирано је да капацитет Ратне школе буде 10 до 15 слушалаца, с тим да се сваке године прима нова класа.²⁸ Прва класа (1955–1957) отпочела је школовање 1. октобра 1955. године и имала је 12 слушалаца,²⁹ од којих је школовање завршило њих девет.³⁰

Школа је добила још већи значај када је, од 1955. године, уведено полагање испита за унапређење у први генералски чин (генерал-мајора). Услов за излазак на испит био је завршена Ратна школа.³¹ Школа је организовала и спроводила испите за чин генерал-мајора и контраадмирала у сарадњи са Генералштабом оружаних снага и кабинетом савезног секретара за народну одбрану.³² Такође, од 1952. године национална структура питомаца и структура по републичко-покрајинском пореклу постаје једно од главних персоналних питања приликом пријема кандидата на школовање.³³ Тај захтев је у Уставу из 1974. године истакао, као највиши принцип, да се „у погледу састава старјешинског кадра и постављања на више командне и руководеће положаје у Југословенској народној армији примјењује (...) начело што размјерније заступљености република и покрајина“.³⁴ Савезни секретаријат за народну одбрану је стога настојао да број кандидата различитих националности који су конкурисали за школовање, бар донекле, одговара њиховом процентуал-

²⁶ Исто, 154.

²⁷ Исто, 116.

²⁸ Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 35.

²⁹ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 99–100.

³⁰ У првој класи школовање су завршили пуковници Миле Чаловић, Ђуро Четник, Димитрије Писковић, Никола Поповић, Томица Поповић, Никола Продановић Лазо Радаковић и Љубивоје Пајовић, као и потпуковник Петар Вукасовић. Према: Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 156.

³¹ D. Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika*, 161–162, 165–166.

³² Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 54.

³³ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 118.

³⁴ Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*. (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999), 49.

ном учешћу у становништву СФРЈ, иако је међу официрима ЈНА било знатно мање Хрвата, Словенаца, Албанаца и муслимана. То је нарочито долазило до изражаја и приликом давања одобрења за полагање испита за чин генерал-мајора. За тај чин могли су да полажу само они кандидати са завршеном Ратном школом које је одредио Савезни секретаријат за народну одбрану у посебној процедури, чиме је нарушаван професионални принцип напредовања на основу заслуга и постигнућа. Због тога је 1969. године међу генералима било 21,1% Хрвата и 8,57% Словенаца, иако су чинили тек 14,7%, односно 5,3%³⁵ официрског кора. У одређивању кадрова за школовање главну улогу имао је савезни министар одбране који се у персоналној политици ослањао на Персоналну управу, Управу безбедности и Политичку управу. За прве послератне године било је карактеристично да су лица на највишим дужностима у тим управама протежирала кадрове из сопственог завичаја, али је то, према М. Бјелајцу, била последица њихових личних искустава са кадровима из рата или рада у Комунистичкој партији Југославије до 1941. године.³⁶

Од формирања школе до школске 1963/64. године школовање је трајало две године, а након тога годину дана. До тада је Ратну школу завршило тек 0,32% од свих старешина ЈНА. Већ 1961. године оцењено је да би у Ратну школу требало увести и једногодишње школовање упоредо са двогодишњим, како би се убрзало школовање старијих ратних кадрова. До 1967. године Ратну школу завршило је око 300 полазника. Сви они долазили су из редова старешина бораца Народноослободилачког рата. У наставним плановима и програмима ове школе практична страна наставе имала је превагу над теоретском, док је идеолошко-политичка настава од 1958. до 1968. године била сведена на факултативни ниво, будући да су идеолошко-политички предмети били уклоњени из наставе. У време уклањања идеолошке наставе на челу Ратне школе налазио се генерал-мајор Антун Колунџић, некадашњи капетан I класе Војске Краљевине Југославије који је Вишу школу Војне академије у Београду завршио 1934. године.³⁷ За идеолошком наставом није постојала ни нека већа потреба, будући да се радило о слушаоцима који су били свесни ратни кадро-

³⁵ D. Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika*, 207–214.

³⁶ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, 62–63.

³⁷ Бошко Антић, *Начелници Школе националне одбране* (Београд: Војноиздавачки завод, 2005), 47; „Kolundžić, Antun”, *Vojna enciklopedija*, 4 (Istorija – Krajina), (Београд: Redakcija Vojne enciklopedije, 1961), 545.

ви, а високи официри су, захваљујући јаком војностручном делу, били оспособљени за аутоматско преузимање виших дужности.

Три године након увођења једногодишњег школовања, капацитет школе је 1967. године повећан на 60 слушаца. Пријем слушаца од тада се одређивао и без пријемног испита. Измењен је и наставни план и програм, па је у два семестра било укупно 1.399 наставних часова. Стратегија се изучавала 177 часова (12,65%), Оператика 1.117 (79,85%), Актуелна проблематика 70 часова (5%), а Телесно вежбање 35 часова (2,5%).³⁸ Тим новим наставним планом и програмом из 1965. године укинута су предмети Војна историја и Војна географија, с тим што су се на одређени начин уграђивали у предмете Оператика и Стратегија.³⁹ На тај начин општеобразовни ниво слушаца је сужаван, док се инсистирало само на уско-војностручним предметима, уз нагињање ка шаблонизму.

Почетком 1969. године дошло је до нове реорганизације. То је и период када у школу ступају прве генерације официра школованих у миру који нису били учесници Народноослободилачког рата.⁴⁰ Ратна школа преименована је, 1971. године, у Школу народне одбране и поново се прешло са једногодишњег на двогодишње школовање. Осавремењен је и наставни програм увођењем нових предмета као што су Ратна економика, Територијална одбрана, Аутоматизација и механизација командовања. Са доношењем новог Закона о војним школама, 1973. године, одлучено је да школовање траје годину дана и да се изради нови наставни план и програм за школску 1974/75, по којем је школовање започела 20. класа. Наставни план и програм имао је 1.242 наставна часа. Изучавали су се предмети: Стратегија – 222 часа (17,6%), Оператика – 666 часова (53%), Руковођење и командовање – 108 часова (8,5%), Марксистичка дијалектика и војна мисао – 72 часа (5,7%), Командно-штабна игра – 30 часова (2,4%), Командантско путовање – 60 часова (4,7%), Телесно вежбање – 64 часа (5%) и Актуелна проблематика – 20 часова (1,6%), док је за резервно време предвиђено 28 часова (1,5%). Укинута је стажирање, као и дипломски рад слушаца.⁴¹ Тиме је до крајњих граница нарушен критеријум постојање испита као облика провере степена компетенције. До тада, рачунајући и 20. класу, Ратну школу су завршила 632

³⁸ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 154.

³⁹ Исто, 126.

⁴⁰ D. Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika*, 192.

⁴¹ Ђ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 184.

слушаоца или око 32 годишње.⁴² У овом периоду много већа пажња посвећује се оспособљавању полазника за научноистраживачки рад, као и морално-политичком васпитању, а теоретски део све више добија превагу над практичним. Узрок томе треба тражити, пре свега, у доласку млађих лица која нису директно учествовала у НОР-у и која су требала да задовоље идеолошку матрицу. О томе сведоче и, средином седамдесетих година, дефинисани циљеви школовања старешина ЈНА да се у развоју и изграђивању личности слушалаца обезбеде старешине које ће бити идеолошко-политички високо свесне, комунисти по убеђењу, свестрано развијене социјалистичке личности.⁴³ У школу су упућивани официри чина мајора – потпуковника до 43 године старости.⁴⁴

Новим Законом о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА, од 28. фебруара 1978. године, Школа народне одбране је дефинисана као високошколска наставна и научна установа која оспособљава старешине за обављање најодговорнијих дужности у оружаним снагама за организовање и извођење ратних операција, за командовање вишим здруженим саставима, као и за научноистраживачки рад у области општенародне одбране и војних наука. Како је један од циљева школовања био и да се развије креативно и критичко мишљење и стваралачка иницијатива слушалаца, претходни наставни план и програм је допуњен. Поново је уведен и дипломски испит. Предмети новог наставног плана и програма били су Стратегија, Оператика, Марксистичка дијалектика и војна мисао, а посебни облици наставе: телесно вежбање, актуелна проблематика, студијско путовање (раније командантско путовање) и дипломски рад из области оператике или стратегије. По том наставном плану започела је школовање 23. класа 1977/78. године, а уз мање измене остао је на снази до 1984/85. године.⁴⁵ Тада је школа преименована у Школу општенародне одбране, а образоване су и командно-штабне школе оператике и тактике видова. Школа оператике преузела је део програма Школе народне одбране и оспособљавала старешине за високе војне дужности, док је Школа општенародне одбране, у трајању од шест месеци, преузела само део војне стратегије као интегрални део стратегије општенародне одбране и оспособљавала

⁴² D. Nikolić, *Kadrovi i kadrovska politika*, 192.

⁴³ Đ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 198.

⁴⁴ Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 28.

⁴⁵ Đ. Stanić, *Vojno školstvo JNA*, 216–217.

само највише војне и цивилне руководиоце. Овај концепт показао се као лош, јер је дошло до напуштања интервидовског приступа, а заједничко школовање од свега два месеца то није могло наокнадити, па се код кадрова који су завршили Школу оператике дуго осећао видовски, па чак и родовски приступ у решавању проблема од значаја за ЈНА. Тиме је био нарушен и принцип заједништва и одговорности и признавања граница професионалне компетенције. Због тога је 1989/90. године започета нова реформа по којој су поново формиране двогодишње командно-штабне школе (по видовима), а Школа општенародне одбране је трансформисана у Ратну школу у трајању од годину дана.⁴⁶

Највиши облик војног усавршавања у ЈНА, оличен у Ратној школи/Школи (опште) народне одбране, и поред ограничења које је наметала партијска држава у доста дугом периоду успео је да достигне и сачува бар елементарне принципе војног професионализма. Његово урушавање почиње средином седамдесетих година, да би врхунац био достигнут у периоду од 1985. до 1989. године. У том периоду идеолошка компонента дефинитивно односи превагу над стручном. Разлоге томе треба тражити у страху одлазеће генерације ратних кадрова од напуштања вредности за које се борила, што је довело до појачавања степена индоктринације у војном образовању и при селекцији највиших руководећих кадрова на штету војностручних знања. У том периоду највише војне старешине су циљно оспособљаване да бране идеологију, што је довело до недовољне свести највиших војних кадрова о дубини промена међународног поретка, које су наступиле 1989. године, и представљало увод у трагедију грађанског рата на простору СФРЈ за који се ЈНА није спремала.

⁴⁶ Б. Антић, *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*, 29.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Војни архив, Пописник 2, кутија 2, фасцикла 1, р.б. 43, лист 67.
Преглед рада операционог одељења од 1906. до 1911. године.

Закон о устројству Војне академије, 18/30. јануар 1880, *Ратник*, II (1880), 17–40.

Службени војни лист, 1881–1941.

Литература:

Антић, Бошко. *Школа националне одбране – Генералштабно усавршавање*. Београд: Војноиздавачки завод, 2004.

Антић, Бошко. *Начелници Школе националне одбране*. Београд: Војноиздавачки завод, 2005.

Bjelajac, Mile S. *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.

Bjelajac, Mile S. *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999.

Vojna enciklopedija, 4 (Istorija – Krajina). Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1961.

Денда, Далибор. „Српска војска пред епоху ратова 1912–1918”, у: *Први светски рат и његов балкански чвор*, ур. Момчило Павловић, 427–429. Београд: Институт за савремену историју, Факултет безбедности, Москва: Фонд Руски свет; Бања Лука: Филозофски факултет, 2014.

Денда, Далибор. „Геополитичке прилике у Европи и српски ратни план 1914. године”, у: *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године – зборник радова* (ур. М. Степић, Љ. П. Ристић), (Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије, 2015), 111–137.

Денда, Далибор. „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2016), 33–37.

Денда, Далибор. *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

Животић, Александар. *Путникова школа ратне вештине. Главни генералштаб војске Краљевине Србије (1903–1914)*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.

Милетић, Марко Б. *Политика одбране Југославије (1945–1959)*. Београд: Институт за савремену историју и Медија центар „Одбрана“, 2022.

Nikolić, Drago. *Kadrovi i kadrovska politika, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985*, knj. 15. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1989.

Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије. Београд: Министарство Војске и Морнарице, 1925.

Stanić, Đorđe. *Vojno školstvo JNA, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985*, knj. 10. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986.

Hantington, Semjuel P. *Vojnik i država – teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, 2004.

Craig, Gordon A. *The Politics of the Prussian Army 1640–1945*. London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1964.

Colonel Prof. Dr. Dalibor Denda, Senior Research Fellow
Strategic Research Institute
University of Defense, Belgrade
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

BETWEEN THE IDEOLOGY AND PROFESSION- ALISAM: YUGOSLAV WAR COLLEGE – NATIONAL DEFENSE COLLEGE (1955–1990)

(Summary)

War College (from 1971 National Defense College) of Yugoslav Peoples Army as the highest level of military education and training was established in 1955. It appeared several years after Tito - Stalin split. War College was organized mostly according to previous professional and organizational experiences that existed in the Kingdom of Serbia and Yugoslavia preparing the officers for the highest posts within the Army and Ministry of National Defense. During the first almost 20

years of its existence it managed to achieve and protect at least elementary principles of military professionalism regarding the criteria of candidate selection, level of education and evaluation. At the beginning College was more practically, free-minded and self-initiative then theoretically oriented. Although Socialistic Yugoslavia was one-party state, during the long lasting period ideological subjects were not part of the curriculum. The decrease of professional level of National Defense College starts during the mid-1970's reaching the lowest level in the period between 1985 and 1989, when the ideological demands prevailed over the professional ones. The main reason should be seen in the fear of the outgoing generation partisan veterans that the young generations will abandon the values they fought for. That caused the increase in the level of communist indoctrination within military educational system and during the selection of future high ranked officers. In that time the high ranked military personnel were trained first of all to defend ideology. Thanks to that, the most of the Military leadership members were not aware how profound were the changes started in 1989 that affected the international order. It also presented the prelude to the tragedy of civil war in SFRY, the scenario for which the army has newer prepared.

KEY WORDS: *Military, education, War College, politics, professionalism.*

НОРМАТИВНА КОМПОНЕНТА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРМИЈИ / ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ

Ненад **Петровић**

ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА СУДСКОГ ВЕЋА И ПРАВА НА
ОДБРАНУ У ВОЈСКАМА СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ У 19. И 20. ВЕКУ

Миљан **Милкић**

НОРМАТИВНО РЕГУЛИСАЊЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКЕ
ДЕЛАТНОСТИ У ЈНА

Миле **Бјелајац**

ИСКУШЕЊЕ ВОЈНО-ЦИВИЛНИХ ОДНОСА И ПОСЛЕДИЦЕ
ПО ОРУЖАНЕ СНАГЕ

344.3(497.1)"18/19"
344.3(497.11)"18/19"
COBISS.SR-ID 160239113

Др Ненад Ж. Петровић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Београд, Република Србија
E-mail: npetrovic@yahoo.com

ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА СУДСКОГ ВЕЋА И ПРАВА НА ОДБРАНУ У ВОЈСКАМА СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ У 19. И 20. ВЕКУ

АПСТРАКТ: Чланак обрађује развој и професионализацију војних судова у Србији и Југославији од првог „Воено судског законика“ из 1864. године, закључно са 1995. годином. Нарочита пажња посвећена је питањима састава судског већа и права на стручну одбрану.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: професионализација, војни судови, адвокати, Србија, Југославија.

УВОД

О специфичној проблематици војног права говори неколико значајних студија које су коришћене при писању овог рада. То су, превасходно, дело професора Правног факултета у Београду и

међународно признатог теоретичара Томе Живановића – *Основи војног кривичног права. Општи део* (Београд, 1924), као и монографија *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* (Београд, 1967), која представља незнатно дорађени рад из 1903. године у којем, поред општих законских норми, налазимо и податке о војним законима и казнама. Од новијих дела коришћени су радови војних правника из периода СФРЈ. То су: Марко Калођера, *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985*, књ. 14, *Војни правосудни органи и органи правне службе ЈНА*, Београд, 1986; Јован Бутуровић и Јован Павлица, *Кривични поступак пред војним судовима*, Београд, 1986; потом дела Милоша Гојковића, *Историја југословенског војног правосуђа*, Београд, 1999. и *Зборник војних правосудних прописа (1839–1995)*, Београд, 2000. Као примарни извори коришћени су закони публиковани у *Зборнику закона и уредаба*, као и *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату и Службени лист ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ*.

Аутор се определио за периодизацију чланка на време до 1941. године, затим на ратно доба 1941–1945. и поратно закључно са 1995. годином. То је логична подела јер се развој до Другог светског рата кретао једном линијом да би након тога дошло до корених измена.

Војно кривично право представља посебну грану кривичног права. Одликује га особеност лица на која се односи, односно на која се примењује. Може се рећи да је војно кривично право *сталешко кривично право* посебно намењено војним лицима. Иако је посебан, односно специјалан, војни кривични законик не може чинити сам за себе потпуно независну целину. Он садржи само оне одредбе које га чине посебним од цивилних закона, јер би у противном било несврсисходно понављати одредбе из општег кривичног законика које важе за све. Према томе, може се констатовати да војни кривични законик представља *допунски закон* у односу на општи кривични законик.¹ Иако су војни прописи, па самим тим и казнене одредбе, одувек постојале, у правом смислу речи војни кривични законици јављају се у првој половини 19. века. Најстарији су они донети у Виртембергу 1818, Хановеру 1820. и Пруској 1845. године. Од нешто касније донетих треба поменути аустријски из 1855, француски из 1857. (за копнену војску) и 1858. (за морнарицу), саксонски из 1867. и баварски из 1869. године.²

¹ Тома Живановић, *Основи војног кривичног права. Општи део*, (Београд: Народна мисао, 1924), 1-5.

² *Исто*, 9.

Војних казнених прописа било је још у време Првог српског устанка. Прве такве норме садржане су у *Казненом закону* *Проте Матеје*, који није у целини сачуван, али је делимично познат из његових *Мемоара*, па се може стећи увид у сурове мере које су у оно време биле уобичајене. „Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу.” „Ко побегне са страже, да се стреља.”³ Телесна казна „шибе” могла је бити „обична” или „мртва”. Обична се састојала у томе да осуђени прође кроз строј у два реда од триста људи три, четири, шест, осам или највише девет пута до краја реда и натраг, што је значило да шест, осам, дванаест, шеснаест или осамнаест пута протрчи кроз строј. Шибане се извршавало на јавном месту у присуству народа и то недељом или пазарним даном. „Мртва шиба” била је, заправо, врста егzekуције. Значила је да кажњеник 12 пута протрчи кроз строј до краја и натраг, што је значило 24 пута. За време Првог устанка за најтеже злочине могла је да се изврши „мртва шиба” кроз строј од 500 момака 24 пута у једном и другом смеру, што је значило 48 пута! У таквим околностима тешко је било преживети, а уколико би се то неким чудом десило такав би човек до краја живота остајао богаљ неспособан за привређивање. Кажњавање шибом је укинато наредбом књаза Милоша Обреновића на почетку његове друге владавине 1859. године и замењено је робијом. Међутим, опстала је казна „боја” штапом (за мушкарце) и прutom (за жене и малолетнике).⁴ Треба поменути да „шибе” нису продукт оријента већ су „увезене” из Аустрије и Угарске где су се у оно време примењивале.⁵

У *Карађорђево* *Криминалном закону*у, који такође није сачуван у целости, постоји неколико параграфа који се посебно односе на војс-

³ Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* (Београд: САНУ, 1967), 8.

⁴ Исто, 441-443; Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији од првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873). 130 година од укидања телесне казне у ослобођеној Србији*, (Београд: Службени гласник, 2004), 32-38 (шиба). Код телесних казни остаје нејасно да ли је строј за кажњавање укупно износио 300 људи, односно по 150 са сваке стране, или их је било по 300 са обе стране? За извршење казне често су на силу извлачени људи из кафана, са пијаца и са улица и давани су им врбови прутући у шаке. Због негодовања становништва да учествује у томе, често су војници или пандури приморавани да обављају шибане. Казна се вршила танким врбовим прутућима, често претходно потопљеним у воду да би било болније, а кажњеник је пребијан по голом телу. Не зна се да ли је био потпуно наг или само до пола. Сваки учесник строја морао је да по једном ошине кажњеника на шта је мотрила задужена особа. Нема података о казни предвиђеној за оног ко би случајно или из сажаљења пропустио да то учини.

⁵ Иван Јанковић, *Мацке и пацке: огледи из историје репресије у Србији*, (Београд: Фабрика књига, 2018), 89.

ку. Иначе, читав законик био је свиреп. Драстично су кажњавани сви деликти, без обзира на то да ли су их починили цивилна или наоружана лица. Углавном је реч о телесним казнама „шибе” или батинања штаповима. Тако је параграф 21 прописивао: „Момци који се на стражу одреде, и ако би патрола затека шиљбока да је заспао, шиљбок у шибе кроз 300 момака 3 пута, а каплар њин (њихов-Н.П.) који је међу њима, по 50 штапа у два јутра, а прочим по 25. Ако би патрола затаила и прочуло се и осведочило, то исто патрола да трпи (што-Н.П.) и они.”⁶ Од свих телесних казни најчешће су примењиване батине, како у цивилству тако и у војсци. Одрасли мушкарци су се тукли штаповима, а жене ударцима камцијама (бичевима). Кметови су могли да казне кривца на лицу места без суђења. Најмањи број одједном ударених батина био је од 25 до 100. Могло је да буде ударено и више од 100 батина, али у временском размаку. Уколико је батинање било кумулативна казна са затвором, оно се извршавало по пола на почетку и на крају временске казне или у три дела на почетку, на средини и на крају. Казна се извршавала ударцима по „дебелом месу”. Извршење казне обављало се тако што би кажњено лице морало да легне у „мацке” које су биле направа од дрвета у коју су спутаване руке и ноге („руке и ноге стави у дрвене отворе као у какву кључаоницу”), а затим би га пандури млатили штаповима онолико пута колико је заповеђено.⁷ Касније је било могуће, бар неким категоријама становништва, да телесне казне замене за новчане. Од телесних казни, сматраних с правом за бешчасне, били су изузети припадници виших друштвених редова, као свештеници, чиновници, трговци, образовани и мирни људи, а казне су примењиване на категорије сматране за особе које не поседују част, те немају шта да изгубе овим видом кажњавања: слуге, скитнице и сељаци. За сељаке је затвор био чак већа казна, јер у том случају не би могли

⁶ Т. Живановић, *Законски извори кривичног права*, 11. Дакле, казна за каплара била је батинање штапом два пута по 25 удараца у размаку од 24 часа. Телесне казне су примењиване у дисциплинском кажњавању у војсци према редовима. О једном таквом примеру видети у: Ненад Ж. Петровић, „Дисциплинско кажњавање народних војника округа Јагодинског на примеру једног документа из 1866. године”, *Корени*, 8-9, (2010-2011), 138-159.

⁷ Т. Живановић, *Законски извори кривичног права*, 443-448; М. Грубач, н.д., 38-40 (батине и камције). „Мацке” наликују на средњевековни „стуб срама” који се примењивао широм Европе, само што је у њему кажњеник морао и главу да протури кроз даску и да тако стоји извесно време на поругу пролазницима. „Мацке” су могле да буду положене, односно хоризонталне, па је кажњеник у њима лежао, а постојале су и оне за клечећи положај. О „мацкама” пише и представља цртеже и фотографије ових сачуваних справа за мучење из музеја у Аустрији, где су се примењивале у 19. веку: Иван Јанковић, н.д., 85-101. Због удараца по задњици многи су за сваки случај носили панталоне „потурлије” које су биле од врло дебелог сукна на задњици. (М. Грубач, н.д., 108-109).

обављати своје пољске радове, па им је боље да истрпе батине.⁸ У првом српском Кривичном закону, донетом 1860. године, изостављено је кажњавање шибом, али су остале батине. Тако је у параграфу 2 предвиђено да Војни закон из 1839. године остаје на снази, али се „мртва шиба“ замењује робијом од осам до дванаест година, а остале „мање шибе“ сразмерно мањим казнама робије.⁹ У параграфу 32 се прописивало да распон батинања буде од 10 до 50 удараца штапом по задњици, а за малолетнике и женске особе прутом, при чему је јавно извршење било забрањено.¹⁰ Године 1873. телесне казне су укинуте.¹¹

САСТАВ ВОЈНОГ СУДСКОГ ВЕЋА И МОГУЋНОСТ ОДБРАНЕ ПЕРИОД ДО 1941. ГОДИНЕ

Кривични прописи који се односе на војску били су садржани у *Закону военном*, донетом 31. октобра 1839. године.¹² Овај закон, као и низ других, донет је после проглашења Хатишерифа („Турски устав“) 13. фебруара 1839. године. У *Военом закону* по први пут се изричито предвиђају војни судови. За официре и војнике је, ради лакшег сналажења, издат *Извод Закона воени* у тридесет параграфа.¹³ Одредбе закона тицале су се разних војних питања, а не само кривичног законодавства. Оне нису биле потпуне, па је било потребно изградити посебан војни кривични закон.

Међутим, тек 1864. године донет је први прави *Воено судски законик*.¹⁴ Он је био сачињен према француском узору (*Code de justice militaire*) који је у оно време важио за један од најбољих. За српске прилике прилагодио га је први министар војни Кнежевине Србије, француски потпуковник Иполит Монден (*Hippolit Mondain*).¹⁵

⁸ И. Јанковић, *н.д.*, 98.

⁹ Текст „Криминалног (казнителног) законика за Књажество Србију“ в. код Драгана Николића, *Кривични законик Кнежевине Србије*, (Ниш: Градина, 1991), 195–282.

¹⁰ *Исто*, 203.

¹¹ М. Грубач, *н.д.*, 133–159. О отпорима укидању и настојањима да се телесне казне врате у закон као и поновном увођењу за редове током балканских и Првог светског рата видети: М. Грубач, *н.д.*, 159–164.

¹² *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Српском*, том 1, (Београд: Државна штампарија, 1840), 13–33.

¹³ Т. Живановић, *Законски извори кривичног права*, 136–149.

¹⁴ *Зборник закона и уредаба*, том 17, Београд 1865, 37–86.

¹⁵ Драга Вуксановић Анић, *Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање* (Београд: Српска књижевна задруга и Војноиздавачки и новински центар,

Војни судови су до доношења новог закона 1901. године били искључиво састављени од официра правних лаика. Али, при судовима је постојао *аудитор* (секретар) који је био официр са правним образовањем. Он је спроводио истрагу над окривљеним, наступао уједно као тужилац, а током расправе је био и саветник судском већу, састављао је пресуду и остале акте. Аудитор се јављао у вишеструким улогама које се по данашњим схватањима права међусобно искључују. Међутим, за оно време институција аудитора представљала је напредак, јер је једно стручно лице обављало послове везане за судски поступак. „*Није била дата могућност стручне одбране ни у ком формату. Оптужени се морао сам бранити*”.¹⁶

Године 1901. донето је неколико важних војних правосудних закона: *Војни казнени законик*, *Закон о устројству војних судов* и *Закон о поступку војних судов у кривичним делима*.¹⁷ Рађен је на основу немачког који је био један од бољих тога доба. Пре његовог доношења вођене су стручне полемике у *Ратнику* најчешће око састава судског већа, јавности суђења и ширине права на одбрану, односно полемисало се о томе ко може бити бранилац. Гојко Павловић, поручник судске струке, истицао је аргументе из праксе који су били против јавности војних процеса у принципу: „Што се тиче, пак, тога, да ли ће присутна маса света бити уверена у правилност поступка судског на претресу и у правичност његове осуде, то је без икаквог значаја. Јер, ако је суд спао до тога, да му правилност у раду и правичност у оцени изриче гомила скупљеног света, онда би такав суд спао на најнижи ниво свога достојанства.”¹⁸

Много су важнија била питања око састава војних судов и одбране. Усвојеним решењем било је предвиђено да само председавајући судским већем буде официр правне струке, а остала два члана официри без правних квалификација као судије поротници. На суђењу у другом степену пред Врховним војним судом било је предвиђено веће петорице, где су заседала два правника професионална официра-судија, а преостала тројица били су официри без правних квалификација. У зависности од тога да ли је веће било тројице (у првостепеном суду) или петорице (у Врховном војном суду), однос

1993), 51.
¹⁶ Ненад Ж. Петровић, *Различита правна питања у Војсци Србије XIX века* (поглавље Војни кривични закони), (Београд: Задужбина Андрејевић, 2020), 30.

¹⁷ *Зборник закона и уредаба*, том 56, Београд 1903, 156-167; 208-243; 247-331.

¹⁸ Гојко Павловић, „Установа јавности код војних судов”, *Ратник*, октобар (1896), 465. (Исто у Н. Ж. Петровић, *Различита правна питања*, 33)

је био неповољан по стручњаке: један према два или два према три. У вези с одбраном усвојено је да се оптужени може бранити сам или преко браниоца. *Међутим, бранилац може бити само активни официр било којег рода или струке. Одбрана од стране цивилних адвоката била је искључена.*

Овај закон био је на снази све до 1930. године у новој држави Краљевини СХС, односно Краљевини Југославији. Дакле, што се тиче састава судског већа и права на одбрану задржани су исти принципи: већински поротни суд у оба степена одлучивања, а одбрану су чинили само војни браниоци. Када су новим кривичним закоником Краљевине Југославије 1929. године укинати поротни судови¹⁹ за кривична дела јавили су се умесни предлози да се аналогно поступи и у војним судовима, те да се уведу већа или искључиво састављена од судија професионалаца или да већину чине професионалци. Након 1930. године израђен је и пројекат новог закона који би уважио наведене примедбе у погледу састава судских већа и предложио и низ других измена, али се он повлачио по фиокама надлежних и опструкцијом никада није дошао на дневни ред, све до слома државе 1941. године.²⁰

ПЕРИОД РАТА 1941–1945. ГОДИНЕ

Још током рата настали су зачеци војног правосудног система који ће бити на снази у поратном времену. Најранији пропис представљала је *Наредба врховног команданта Тита*, објављена у Билтену Врховног штаба у броју 12-13 за децембар 1941–јануар 1942.

¹⁹ Поротно суђење у Србији уведено је Уставом из 1869. године. У поротном суду судије лаици чине већину судског већа. Такав систем је присутан у континенталном праву, док је у англо-америчком праву порота издвојена у засебно тело које одлучује само о питању кривице, односно невиности оптуженог. (Татјана Бугарски, „Судије поротници и оцена доказа по слободном судијском уверењу”, *Зборник радова Правног факултета*, вол. XLVIII, бр. 3, (2014), 221-228).

²⁰ О томе даје податке Милош Гојковић, *Историја југословенског војног правосуђа*, (Београд: Новинско-издавачки центар „Војска”, 1999), 107-111. Тако је у реферату који је Административно-правни одсек Министарства војске и морнарице упутио министру, 20. октобра 1939. године, наведено: „Што до сада овај пројект није примљен одговорност сноси досадашњи начелник судског одељења судски ђенерал у пензији г. Анђелић Милан од кога је за овај нерад на овом послу Господин Министар тражио одговор под Стр. Пов. 2457 од 12 овог месеца. /.../ и да је исти могао давно и давно да буде израђен, да је било само више воље и љубави на овом послу од стране досадашњег начелника судског одељења, који није успео ни за девет година припремљени већ пројекат да прегледа и поднесе на озаконење /.../” (Исто, 109 и 111, курзив у тексту.)

године. Наредба је упућена штабовима партизанских јединица да одмах, уколико то већ нису учинили, формирају војне судове од три члана који ће судити како војним тако и цивилним лицима за дела: шпијунаже, издаје народне борбе, дезертерство, пљачку, убиства и ометање војних јединица при извршавању задатака.²¹ Крајем 1942. године створен је Војносудски одсек Врховног штаба НОВ и ПОЈ који ће постати највиша војносудска инстанца. У складу с тим, 29. децембра 1942. године, донета је нова Наредба врховног команданта Тита о устројству и надлежности војних судова.²² Овим прописом уведени су војни иследници при војним судовима партизанских јединица који су били претече будућих војних тужилаца. Међутим, надлежност судова је дата најуопштеније за „сва дела злочине природе“ војних и цивилних лица на подручју одређене јединице, а од казни је изричито наведена само једна – смртна, која се врши „стрелјањем а у нарочито тешким случајевима вешањем, одмах након примитка сагласности вишег војног суда, а најкасније 12 сати након тога“. Судови су били поротни, односно чланови судских већа били су борци које је њихов командант именовао за судије. У условима ратног стања није се могло од њих захтевати да имају правничко образовање.

Први, условно речено, закон који је регулисао кривичну материју војних судова донет је тек пред крај рата. Била је то *Уредба о војним судовима од 24. маја 1944. године*, коју је потписао Тито у својству врховног команданта.²³ Овим актом први пут су прописана кривична дела, казне и начин поступка пред војним судовима, што јасно показује да је до тада то било препуштено самовољи. Међутим, и у овом пропису су прешироко и неодређено описана кривична дела, па је било могућности за неодмерену репресију. Тако се у члановима 13–14 пописује ко се сматра извршиоцем кривичних дела која потпадају

²¹ Марко Калођера, *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985*, књ. 14, Војни правосудни органи и органи правне службе ЈНА (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986), 10–11; М. Гојковић, *Историја југословенског војног правосуђа*, 125–126; *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, том II, *Билтен Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије 1941–1945*, (Београд: Војни историски институт ЈНА, 1949), 114–115.

²² Акт о томе не садржи датум, али се у литератури наилази на наведени датум. (М. Калођера, н.д., 12; М. Гојковић, *Историја југословенског војног правосуђа*, 126). *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, том II, књига 7, *Документи Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије 1942–1943*, (Београд: Војни историски институт ЈНА, 1959), 192–197.

²³ М. Калођера, н.д., 13; Милош Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа* (1839–1995), (Београд: Војноиздавачки завод, 2000), 323–332 (текст уредбе).

под војне судове. Пре свега, то су били ратни злочинци: „покретачи, организатори, наредбодавци те помагачи и непосредни извршитељи масовних убијања, мучења, присилног исељавања, одвођења у логоре и на присилни рад становништва, затим палежа, уништавања и пљачке народне и државне имовине; сви поједини поседници имања и предузећа у Југославији, окупаторским и другим земљама који су нечовечно експлоатисали радну снагу на присилни рад одведених људи; функционери терористичког апарата и терористичких наоружаних формација окупатора и домаћи у служби окупатора; они који су вршили мобилизацију нашег народа за непријатељску војску.”²⁴ Затим, то су „народни непријатељи” (још неодређенија категорија), под којима се подразумевају: „сви активни усташе, четници и припадници осталих оружаних формација у служби непријатеља и њихови организатори и помагачи; сви они који су у служби непријатеља ма у ком виду – као шпијуни, достављачи, курури, агитатори и слично који су натеривали народ да окупатору преда оружје; сви они који су издали народну борбу и били у дослуху са окупатором; сви они који се одметну од народне власти и раде против ње; сви они који разарају народну војску, или су на други начин помагали и помажу окупатору; сви они који изврше тешке случајеве убиства и пљачке и слично.”²⁵ Чланом 15 прописана су кажњива дела војних лица, односно припадника НОВ, где су осим дела везаних за војну службу наведена и убиства, телесне повреде, силовања, пљачке, крађе, преваре, паљевине.²⁶ Овом уредбом су таксативно у члану 16 побројане казне које се могу изрећи: строги укор, имовинска казна (новчана, у натури, у делу имовине), изгон из пребивалишта, лишење чина односно звања, уклањање са положаја, присилни рад од једног месеца до две године, тешки присилни рад у истом временском распону „па и више” и, коначно, смртна казна. Као пропратна казна могла се изрећи казна губитка војничке и грађанске части, на одређено време или заувек, као и конфискација целокупне имовине.²⁷ Да је овај члан

²⁴ М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, 326.

²⁵ Исто.

²⁶ Вероватно се подразумевало да се за сва ова дела суди и неборцима, односно цивилном становништву.

²⁷ М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, 327. Затвор се не спомиње у казним одредбама. Предвиђене су казне присилног рада и тешког присилног рада који је могао да се продужава унедоглед, јер горња граница није одређена! Из прописа није јасно да ли су осуђени на присилне радове били у затвору или су са слободе морали да иду на рад, али је логичније претпоставити да су били лишени слободе.

био мањкав показало се његовом допуном 12. јануара 1945. године, када је дописано да војни судови изричу још и казну робије од једне до петнаест година.²⁸ Рокови за процесуирање били су неодређени. Смртна казна се обавезно достављала Вишем војном суду на потврду или поништавање. Казна се извршавала стрељањем, а у нарочито тешким случајевима вешањем.

ПЕРИОД 1945–1995. ГОДИНЕ

Закон о уређењу и надлежности војних судова у Југословенској армији донела је, по окончању рата, 24. августа 1945. године, Привремена народна скупштина ДФЈ.²⁹ Као и по претходним прописима, војни судови су судили у трочланим поротним већима, али је као новина уведено да председавајући судским већем (судија) мора бити официр правник. Преостала два члана судског већа (поротници) бирају се из редова официра, подофицира и редова. Такође, за разлику од две ратне уредбе у којима није уређен поступак избора чланова војних судова, овде је то прописано чланом 27: судије свих судова бира и разрешава Председништво Привремене народне скупштине ДФЈ, док поротнике бира Председништво народног представништва (скупштине) федералне јединице на чијем подручју се налази суд. С тим у вези, члан 5 је прописао да војни судија за кривична дела која учини у вршењу судијске дужности може бити стављен под истрагу или у притвор само по одобрењу Привремене народне скупштине ДФЈ, а судије-поротници по одобрењу Председништва територијално надлежне федералне скупштине. Како су сви закони које је донела Привремена народна скупштина морали после доношења Устава бити потврђени, и овај закон је поново изгласан од Народне скупштине ФНРЈ 17. јула 1946. године.³⁰ Ипак, у односу на претходни, овај закон је у битном претрпео измене. Наиме, чланом 26 задржано је решење да Народна скупштина ФНРЈ на заједничкој седници оба дома бира и разрешава председника, његовог заменика и судије

²⁸ М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, нап. 36, 327.

²⁹ Исто, 333-339 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу ДФЈ*, бр. 65/1945.

³⁰ М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, 341-348 (текст закона). *Закон о потврди и допунама закона о уређењу и надлежности војних судова у Југословенској армији* објављен је у *Службеном листу ФНРЈ*, бр. 58/1946. Овим законом уведен је Врховни војни суд који до тада није постојао већ је као другостепена-жалбена инстанца постојало Војно веће Врховног суда ДФЈ (касније ФНРЈ).

Врховног суда ЈА, али је за постављење и разрешавање судија свих осталих војних судова врховни командант добио такво овлашћење. Према члану 5 је, аналогно са претходно наведеним, Председништво НС могло одобрити стављање у притвор и под истрагу председника, његовог заменика и судије Врховног војног суда, док је за све остале војне судије, укључујући и поротнике, такву одлуку доносио врховни командант Јосип Броз Тито.³¹ Да је то била тенденција подвргавања види се из следећег корака учињеног *Законом о војним судовима* од 2. децембра 1947. године.³² У његовом члану 4 предвиђено је да кривични имунитет *свим војним судијама и судијама-поротницима* укида врховни командант. Према члану 14 врховни командант је, такође, постављао и разрешавао „на предлог Министра народне одбране” председнике, судије и судије-поротнике свих војних судова. Дакле, Тито је, као министар одбране, подносио себи као врховном команданту предлог и усвајао га!

Закон о војним кривичним делима донет је 1. децембра 1948. године.³³ Није било измена у погледу састава судова – већину су чинили судије поротници без обавезне правне спреме изабрани из редова војних лица, а одбрану су чинили такође официри који су могли, али нису морали имати диплому правног факултета.

Закон о војним судовима из 1965. године³⁴ је у својим члановима 17 и 24 задржао мешовита већа састављена од официра-судија, односно правника и официра-поротника, тако да су поротници задржали већину.³⁵ Чланом 59, прописано је, по први пут, да бранилац може бити и адвокат из цивилства. Међутим, уколико се процес односио на повреду унутрашњег поретка ЈНА или би могло доћи до от-

³¹ Овакву меру М. Калођера, н.д., 36 и М. Гојковић, *Историја југословенског војног правосуђа*, 140, сматрају оправдано, јер претходно решење „није било практично”. Заправо, ту је дошла до изражаја тежња највише извршне власти, оличене у једној личности, да врши притисак над судијама војних судова у случају њихове непослушности, што би, да је остало старо законско решење, било ипак теже. Јосип Броз Тито је тада био не само генерални секретар КПЈ већ и председник владе, министар одбране и врховни командант ЈА.

³² М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, 349-354 (текст закона). Објављен је у *Службеном листу ФНРЈ*, бр. 105/1947.

³³ *Исто*, 355-375 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу ФНРЈ*, бр. 107/1948. и примењиван је до 1. јула 1951. године, када је ступио на снагу нови *Кривични законик* (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 13/1951). Њиме су била обухваћена и сва војна кривична дела, те након њега нису у Југославији доношени посебни војни кривични законици.

³⁴ *Исто*, 399-422 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу СФРЈ*, бр. 7/1965.

³⁵ *Исто*, 403, 405.

кривања војне тајне, што би могло имати тешке последице, учествовао би само војни бранилац или било који официр ЈНА.³⁶

Међутим, врло брзо, *Законом о изменама и допунама Закона о војним судовима*, донетим 1967. године,³⁷ чланом 14, став 4, брисано је ограничење ангажовања адвоката у погледу „унутрашњег поретка ЈНА”, па је остао смо разлог у вези с могућношћу откривања војне тајне и то оне „која може имати тешке последице за безбедност земље”.³⁸

Закон о војним судовима из 1976. године није направио нови искорак; поновљен је претходни закон.³⁹

Закон о војним судовима из 1995. године⁴⁰ интегрисао је војно правосуђе у савезни правни систем (СРЈ). Здржан је принцип мешовитог суда код првостепених судова, али су од тада официри правници били у већини над официрима поротницима. Врховни војни суд је био искључиво састављен од официра правника.

Што се тиче одбране, чланом 56, став 1, прописно је да „окривљени има право да узме себи браниоца кога сам одабере.” Отпала су сва ограничења за цивиле адвокате која су до тада постојала. Тиме је учињен нови корак у осавремењивању и професионализацији војног правосуђа.

ЗАКЉУЧАК

Војно правосуђе представља посебан облик и праксу правосуђа, а јавља се врло рано, још у 19. веку. У Кнежевини Србији било је у оквиру других прописа и оних који су се тicali кажњавања за војне деликте. Најраније законе налазимо у време Првог српског устанка у *Казненом законуку Проте Матеје* и *Карађорђевог Криминалном законуку*. Развој војног законодавства и судске праксе може се пратити преко *Војног закона* из 1839. године који је, иако општег типа, садржао и одредбе кривичног права за војску до првог специјалног *Воено судског законика* из 1864. године. Велики корак у нормирању

³⁶ Исто, 413.

³⁷ Исто, 423-427 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу СФРЈ*, бр. 54/1967.

³⁸ Исто, 425.

³⁹ Исто, 429-467 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу СФРЈ*, бр. 4/1977.

⁴⁰ Исто, 469-490 (текст закона). Закон је објављен у *Службеном листу СРЈ*, бр. 11/1995.

војног кривичног права учињен је 1901. године, доношењем више закона, међу којима је и *Војно казнени законик*. У овом периоду није учињен помак по питању састава судског већа и права на одбрану: судови су били формиран, у целини или већином, од официра који нису били правници по струци. Мада, у сваком суду постојао је *аудитор* који је обављао више дужности: истражног судије, тужиоца, саветника судском већу, састављача пресуда и других аката. Од састава судског већа много је важније право на одбрану. У суштини, под разним режимима и идеологијама ово право је пред војним судовима било битно ограничено. Све до *Закона о војним судовима* из 1965. године одбрану пред војним судовима могли су вршити само официри, а од тада је то било дозвољено и адвокатима из цивилства, најпре са ограничењима (уколико се радило о могућем откривању војне тајне), а затим без икаквих ограничења. Дошло је и до постепене промене у саставима судских већа: од почетног стања где су сви чланови суда били официри-поротници (без правних знања), преко мешовитог састава, где је дуго већину чинио поротнички елеменат до потпуне професионализације судских већа (састав искључиво од официра правне струке), до чега је дошло у периоду после 1945. године. Коначно, двехиљадитих су укинута војни судови и њихова надлежност је пребачена у судове опште надлежности. Остали су као реликт само првостепени војни дисциплински судови (у Београду, Новом Саду и Нишу), као и Виши војни дисциплински суд у Београду као другостепени, иако они по Уставу и законима не могу да носе назив судова, јер су то *органи* који суде за дисциплинске повреде запослених у МО и ВС.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Гојковић, Милош. *Зборник војних правосудних прописа (1839–1995)*, Београд: Војноиздавачки завод, 2000.

Живановић, Тома. *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865*, Београд: САНУ, 1967.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том II, Билтен Врховног штаба

Народноослободилачке војске Југославије 1941–1945, Београд: Војни историски институт ЈНА, 1949.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том II, књига 7, *Документи Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије 1942–1943*, Београд: Војни историски институт ЈНА, 1959.

Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Српском, том 1, том 17, том 56, Београд: Државна штампарија, 1840, 1865, 1903.

Службени лист ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ: 1945, 1946, 1947, 1948, 1951, 1965, 1967, 1977, 1995.

Литература:

Бугарски, Татјана. „Судије поротници и оцена доказа по слободном судијском уверењу”, *Зборник радова Правног факултета*, вол. XLVIII, бр. 3, 221–228.

Бутуровић, Јован. Павлица, Јован, *Кривични поступак пред војним судовима*, Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986.

Вуксановић Анић, Драга. *Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање*. Београд: Српска књижевна задруга и Војноиздавачки и новински центар, 1993.

Гојковић, Милош. *Историја југословенског војног правосуђа*. Београд: Новинско-издавачки центар „Војска”, 1999.

Грубач, Момчило. *Телесна казна у Србији од првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873). 130 година од укидања телесне казне у ослобођеној Србији*, Београд: Службени гласник, 2004.

Живановић, Тома. *Основи војног кривичног права. Општи део*. Београд: Народна мисао, 1924.

Јанковић, Иван. *Мацке и пацке: огледи из историје репресије у Србији*. Београд: Фабрика књига, 2018.

Калођера, Марко. *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985*, књ. 14, *Војни правосудни органи и органи правне службе ЈНА*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986.

Николић, Драган. *Кривични законик Кнежевине Србије*. Ниш: Градина, 1991.

Петровић, Ненад Ж., „Дисциплинско кажњавање народних војника округа Јагодинског на примеру једног документа из 1866. године”, *Корени*, 8-9, (2010–2011), 138–159.

Петровић, Ненад Ж., *Различита правна питања у Војсци Србије XIX века*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2020.

Dr. Nenad Ž. Petrović, Research Associate
Strategic Research Institute
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: npetrovic21@yahoo.com

THE PROFESSIONALIZATION OF THE COURT PANEL AND THE RIGHT TO DEFENSE IN THE ARMIES OF SERBIA AND YUGOSLAVIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

(Summary)

In this article, the development of the professionalization of military courts in Serbia and Yugoslavia during the 19th and 20th century is analyzed. From the first Military Court Code in 1864 to 1995, the author considers the following two problems: the composition of the court panel and the right to professional defense. Defense before military courts could only be conducted by officers until the Law on Military Courts was adopted in 1965, and since then civilian lawyers have been allowed to do so, first with limitations (if a military secret could possibly be disclosed) and then without any limitations. The composition of court panels has also been changed: from the initial state where all members of the court were officers-jurors (with no legal knowledge), through the mixed composition, where the majority was the jury element for a long time, to the complete professionalization of court panels (composed exclusively of officers legally qualified), which happened in the period after 1945. Finally, in the 2000s, military courts were abolished and their jurisdiction was transferred to courts of general jurisdiction. Only the first instance Military Disciplinary Courts (in Belgrade, Novi Sad, and Niš), and Higher Military Disciplinary Court in Belgrade as the second instance court are left as a relic, although according to the Constitution and laws they cannot be called courts because they are the bodies that judge disciplinary violations of employees in the Ministry of Defense and the Serbian Army.

KEY WORDS: *professionalization, military courts, lawyers, Serbia, Yugoslavia.*

пуковник доц. др Миљан Милкић
Институт за стратегијска истраживања
Београд, Република Србија
E-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

НОРМАТИВНО РЕГУЛИСАЊЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ У ЈНА

АПСТРАКТ: У чланку су наведена и анализирана најзначајнија документа објављена у СФРЈ која се односе на нормативно регулисање научноистраживачке делатности. Неки други фактори који значајно утичу на научноистраживачки рад, као што су формирање и развој научних часописа или формирање војнодокументационих центара и библиотека, нису представљали предмет овог истраживања. Чланак је писан на основу нормативних докумената објављених у Службеном листу ФНРЈ/СФРЈ, Службеном војном листу, као и на основу чланака из часописа Војно дело. Поред тога, коришћена је релевантна литература, као и текстови објављени у војној периодици.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: закони, уредбе, научноистраживачка делатност, ЈНА, СФРЈ.

Основу за доношење првих нормативних докумената из области науке у Југословенској народној армији представљао је *Закон о организацији научног рада* који је усвојен на седници Савезног већа 9. јула 1957. године.¹ На основу члана 103, став 2, овог закона Савезно извршно веће донело је, 28. априла 1959. године, *Уредбу о оснивању савета ЈНА за научни рад*.² Савет је разматрао питања од општег интереса за научне установе у Југословенској народној армији и давао мишљења и предлоге државном секретару за послове народне одбране и Савезном савету за научни рад. Савет је пратио развој научне делатности у Југословенској народној армији. Старао се о координирању рада војнонаучних установа са осталим научним установама у земљи и сарађивао са републичким саветима за научни рад и Савезним саветом за научни рад. Такође, бринуо је о научним кадровима и подизању научног подмлатка и водио општу евиденцију о научним установама и научним кадровима у Југословенској народној армији. Савет је давао мишљења државном секретару за послове народне одбране о томе да ли постоје услови за оснивање поједине научне установе, о спајању или укидању постојећих научних установа и о финансирању тих установа у Југословенској народној армији. Потврђивао је и избор научних и стручних сарадника у свим научним установама у Југословенској народној армији. Савет се састојао од председника и најмање 20 чланова. Председника и чланове Савета именovalo је и разрешавало, на предлог државног секретара за послове народне одбране, Савезно извршно веће или орган који оно одреди. Председник и чланови Савета именовани су на четири године. На основу члана 4, став 2, Уредбе о оснивању Савета Југословенске народне армије за научни рад, Савезно извршно веће донело је, 28. априла 1959. године, *Одлуку о одређивању органа за именовање чланова Савета Југословенске народне армије за научни рад*.³ Чланове тог Савета именовао је и разрешавао Државни секретаријат за послове народне одбране. Ова одлука ступила је на снагу даном објављивања у *Службеном листу ФНРЈ* (објављено у броју 21 од 27. маја 1959. године).

Док је трајало конституисање Савета за научни рад у оружаним снагама Југославије, Савезно извршно веће донело је, 21. маја 1962.

¹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 34, 1957, 641-648. *Закон о организацији научног рада* је објављен у *Службеном листу* 14. августа 1957. и ступио на снагу 30 дана након објављивања.

² *Службени војни лист*, бр. 13, 1959, 442-443.

³ *Службени војни лист*, бр. 13, 1959, 443.

године, *Уредбу о војним научним установама*.⁴ На тај начин је Државном секретаријату за послове народне одбране омогућено да оснива војне научне установе за потребе Југословенске народне армије. Војне научне установе регистровале су се код Савета ЈНА за научни рад. На војне научне установе примењиване су одредбе *Закона о организацији научног рада, Закона о начину финансирања научних установа (Службени лист ФНРЈ, број 23, 1960 и број 16, 1961)*, као и одговарајуће одредбе *Уредбе о војним научним установама*. Оснивач војне научне установе имао је овлашћења да: одобрава план и програм рада војне научне установе; одобрава завршни рачун војне научне установе; даје сагласност на правилник о личним дохоцима и наградама радника војне научне установе; потврђује систематизацију радних места у војној научној установи; поставља и разрешава директора војне научне установе, као и да врши надзор над законитошћу аката и финансијским пословањем војне научне установе. Војне научне установе регистровале су се код Савета Југословенске народне армије за научни рад, а прописи о заштити војне тајне важили су и за те научне установе. *Уредбом о војним научним установама* Државни секретаријат за послове народне одбране био је овлашћен да доноси прописе о обезбеђењу војних научних установа и о организовању војне службе безбедности у овим установама.

Научноистраживачка делатност у војсци значајно је унапређена доношењем *Правилника о Војноисторијском институту*, 25. фебруара 1963. године.⁵ Правилник је донет на основу члана 7, став 1, *Уредбе о организацији Државног секретаријата за послове народне одбране (Службени лист ФНРЈ, број 31, 1958 и број 20, 1961)*. Војноисторијски институт дефинисан је као установа Југословенске народне армије која истражује и обрађује историјску грађу и објављује радове из војне историје. Институт је добио задатке да: проучава и обрађује војну историју југословенских народа; проучава и обрађује поједине ратове или операције иностраних армија; проучава и обрађује тактичка, оперативна и стратегијска искуства из прошлих ратова; објављује научне радове из области југословенске војне историје и војне историје других народа; прикупља, сређује, чува, објављује и даје на употребу грађу архивских фондова, као и да предлаже организацију рада на проучавању војне историје из Другог светског рата. Инсти-

⁴ *Службени војни лист*, бр. 14, 1962, 451.

⁵ *Службени војни лист*, бр. 4, 1963, 105-106.

тут је био непосредно потчињен начелнику Генералштаба Југословенске народне армије. На његовом челу био је начелник чије су дужности биле да руководи радом на проучавању и обради војне историје и обезбеђује извршење задатака предвиђених *Правилником о Војноисторијском институту*. Поред тога, био је одговоран за стање Института, за правилан рад и односе, за васпитање кадра Института и његово стручно оспособљавање. Такође, његова дужност била је и да се стара да часопис *Војноисторијски гласник* одговара потребама Југословенске народне армије и Института. Ради правилног усмеравања издавачке делатности, Правилником је предвиђено формирање Савета Института, који је именовао државни секретар за послове народне одрбане. Савет Института разматрао је сва питања из области војно-историјске делатности Института, оцењивао је значајније радове и одлучивао о њиховом објављивању. Начелник Института давао је мишљење о наставним плановима и програмима и уџбеницима из војне историје, обезбеђивао је сарадњу са одговарајућим установама у земљи и, по одобрењу државног секретара за послове народне одбране, са сличним установама у иностранству. Он је могао бити одговорни уредник појединих публикација Института. Војноисторијски институт имао је у свом саставу Одељење за историју Народноослободилачког рата, Одељење за историју ратова до народноослободилачког рата, Одељење за историју ратова иностраних армија, Одељење редакције монографија о народноослободилачком рату, Одељење архива, Одељење редакције Зборника Народноослободилачког рата, Редакцију *Војноисторијског гласника* и Одељење за опште послове.

Важно је поменути оцене о резултатима научног рада у ЈНА које су, средином 1964. године, изнели пуковници Бошко Ранитовић, Вељко Кадијевић и Милисав Никић у дискусији о војнонаучном раду. Њихова дискусија, објављена у часопису *Војно дело*, заснивала се на ставу да су модернизација армије и дограђивање њене доктрине почивали на свестраној војнонаучној анализи низа проблема из области рата.⁶ Пре свега, указали су на анализе политичко-стратегијског положаја Југославије у међународним односима, материјалног фактора, физиономије евентуалног будућег рата, посебно његовог почетног периода, затим на стање Југословенске народне армије по свим секторима, уз истовремено упоређивање са стањем армија страних

⁶ „О војнонаучном раду”, *Војно дело*, бр. 3 (1964), 91-96.

земаља. Као закључак наведено је да је потребно вршити теоретске анализе о свим битним питањима из вођења борбених дејстава. Као значајне установе које се баве науком наведене су: Државни секретаријат за народну одбрану, Виша војна академија, Војноисторијски институт, Војноиздавачки завод, Редакција Војне енциклопедије, док се у будућности у развоју војне теорије пуно очекивало од свих војних команди, војних школа и појединаца који су природом свога посла упућени на школство и науку.

Правилник о војнотехничким научним институтима, написао је 3. марта 1965. године државни секретар за народну одбрану генерал армије Иван Гошњак.⁷ У члану 111 наведено је да се правилник примењује од 1. јануара 1965. године. Органи управљања и руковођења у Институту били су Савет Института и директор Института. Савет је имао најмање 15 чланова које је бирао колектив Института из редова својих радника. Директор је по свом положају био члан Савета. Војнотехнички научни институт дефинисан је као научноистраживачка и стручна војна установа за одређене техничке области у Југословенској народној армији. У оквиру свог делокруга Институт се бавио научноистраживачким радом у области војнотехничких дисциплина од посебног интереса за ЈНА; пратио је и научним методама оцењивао савремена научна достигнућа у развоју ратне технике и ниво техничких решења средстава наоружања и опреме страних армија и оцењивао услове и могућности њихове примене за потребе ЈНА; развијао је специфична средства наоружања и опреме за ЈНА; одређивао техничке услове за средства наоружања и опреме и учествовао у њиховом оцењивању и пријему; израђивао је техничко-економске студије и анализе које претходе одлукама у вези са обезбеђењем Југословенске народне армије средствима наоружања и опреме; бавио се питањима изналажења најрационалнијих и најефикаснијих метода и средстава за обуку на сложеним средствима наоружања и опреме; учествовао у изради правила описа, руковања и одржавања за средства наоружања и опреме, а за средства која сам развија израђивао је и привремена правила; радио је послове у вези са извозом средстава наоружања и опреме, који се односе на техничку документацију и услове испитивања и пријема; учествовао је у решавању питања ремонта, која се односе на конструктивне елементе и техничке услове пријема, нарочито за сложена средства наоружања и опреме; водио

⁷ *Службени војни лист*, бр. 5, 1965, 139-146.

је политику стандардизације у области своје делатности и сарађивао са одговарајућим научним установама цивилног сектора. Наравно, вршио је и све друге послове које је постављао Државни секретаријат за народну одбрану.

Правилник о изменама и допунама Правилника о војнотехничким научним институтима донет је 4. марта 1968. године.⁸ У вези са делатношћу војнотехничких научних института, 31. јануара 1966. године донета су два упутства: *Упутство о продаји, преносу и закупу ствари које чине основна средства и средства заједничке потрошње војнотехничких научних института* (СВЛ, број 3, 1966, 116–117) и *Упутство о расходовању, продаји, преносу и закупу материјалних средстава и техничке документације који су створени у процесу истраживања и развоја, а не воде се као средства војнотехничких научних института* (СВЛ, број 3, 1966, 117–119).

Савезно извршна веће донело је, 27. фебруара 1965. године, *Уредбу о престанку важења Уредбе о оснивању Савета Југословенске народне армије за научни рад*, којом је стављена ван снаге *Уредба о оснивању савета ЈНА за научни рад* од 28. априла 1959. године.⁹ Нова *Наредба о оснивању Савета за научни рад у оружаним снагама Југославије* донета је 12. априла 1969. године.¹⁰ Било је предвиђено да Савет има до 30 чланова које именује државни секретар за народну одбрану из редова припадника оружаних снага који се баве научним радом, као и научних радника из грађанства. Мандат чланова Савета трајао је четири године, с тим да се сваке друге године именује половина чланова Савета. По свом положају, чланови Савета били су: начелник Генералштаба Југословенске народне армије, помоћници државног секретара за народну одбрану, начелник управе надлежне за оперативне послове Генералштаба Југословенске народне армије, начелник управе надлежне за изучавање ратне вештине Генералштаба Југословенске народне армије и начелник Више Војне академије. Њихов мандат трајао је све време док се налазе на тим положајима. Савет је имао председника и секретаријат, као стално тело. Председника и потребан број чланова секретаријата постављао је надлежни старешина. Савет је представљао саветодавни орган савезног секретара за народну одбрану и био је ангажован на планирању и програмирању научноистраживачког рада кроз координа-

⁸ *Службени војни лист*, бр. 6, 1968, 145–146.

⁹ *Службени војни лист*, бр. 6, 1965, 161.

¹⁰ *Службени војни лист*, бр. 8, 1969, 235–236.

цију истраживачких активности између појединих научних области, затим, преко политике школовања и усавршавања научног кадра, и за повезивање научних делатности из оружаних снага са научно-истраживачким радом у југословенском друштву.¹¹ У саставу Савета формиран су одбори за сваку научну област, као што су били Одбор за друштвене науке, Одбор за ратну вештину и Одбор за техничке науке. У оквиру Савета формиран је и секретаријат који се бавио аналитичко-стручним пословима, а касније је преформиран у Одељење за научноистраживачки рад Савезног секретаријата за народну одбрану.¹²

Једна од далекосежно значајних одлука Савета била је формирање Центра за научну документацију и информације за област друштвених наука и ратне вештине. У информацији која је објављена у *Народној армији* наводи се да је чињеница да се годишње у свету објави велики број књига, научних чланака, велики број саопштења и извештаја, подстакла чланове Савета за научни рад да најпре формирају посебну Комисију за научну документацију и информације. Затим је на седници Комисије, која је одржана крајем маја 1970. године, подржан предлог да се у оквиру Централне библиотеке ЈНА формира Центар за научну документацију и информације за област друштвених наука и ратне вештине, јер се сматрало да су друштвене науке посебно „занимљиве за оружане снаге”.¹³

Имајући у виду значај издавачке делатности за развој научноистраживачког рада, а у складу са чланом 61. *Закона о савезној управи* (*Службени лист СФРЈ*, број 7/1965) и чланом 297 *Закона о ЈНА* (*Службени лист СФРЈ*, број 52, 1964 и број 57, 1965), државни секретар за народну одбрану донео је, 20. децембра 1966, наредбу о оснивању Савета за војноиздавачку делатност.¹⁴

Добар пресек стања у научноистраживачком раду у Југословенској народној армији дао је пуковник др Срђан Хајдуковић у чланку „Организовање научноистраживачког рада у оружаним снагама”, објављеном *Војном делу* у броју 2 за 1971. годину.¹⁵ Он је сматрао да

¹¹ Grupa autora, *Razvoj oružanih snaga SFRJ*, knj. 16–2, *Naučnoistraživačka i razvojna delatnost*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 260.

¹² Grupa autora, *Razvoj oružanih snaga SFRJ*, knj. 16–2, *Naučnoistraživačka i razvojna delatnost*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 19.

¹³ Л.К., „Из Савета за научни рад у оружаним снагама. Актуелна научна информација”, *Народна армија*, 1. јул 1970, 11.

¹⁴ *Службени војни лист*, бр. 19, 1966, 748.

¹⁵ Срђан Хајдуковић, „Организовање научноистраживачког рада у оружаним снага-

је протекли период превасходно био период иницијатива него конкретне изградње научне политике у оружаним снагама, посебно указујући да је време важан фактор и да одређени развој и напредак може бити заустављен у поређењу са онима који су развијенији и који иду брже. Како би се у оружаним снагама изградила научна политика, истакао је, било је кључно да постоји разрађена доктрина са дефинисаним системом општенородне одбране који се жели изградити јер је једино тако могуће конкретизовати интерес војске у области научног истраживања. Због тога су његови предлози били да је потребно изградити концепцију о научноистраживачком раду за потребе оружаних снага и одбрамбених задатака земље, затим приступити интеграцији истраживачког рада у оружаним снагама и у земљи на заједничким истраживачким пројектима који су од интереса за одбрану земље; повећати улагање у науку, стабилизovati изворе финансирања и разрадити динамику њиховог прилицања; извршити анализу стања у научним установама оружаних снага, са гледишта кадрова, опреме и организације у зависности од пројектоване политике; размотрити мере које могу даље оспособити Савет за научни рад како би могао пратити истраживачки рад по пројектима о којима је постигнута сагласност и водити научну политику у свом домену. Такође, сматрао је да је потребно размотрити статус научних установа у контексту нових потреба и довести их у самосталнији положај како би се остварила улога носиоца и координатора у истраживачким програмима од интереса за народну одбрану.

Организација рада Савета за научни рад у оружаним снагама Југославије имао је две измене током 1971. године. Најпре је државни секретар за народну одбрану генерал армије Никола Љубичић донео, 12. јануара 1971. године, Наредбу о измени Наредбе о оснивању Савета за научни рад у оружаним снагама Југославије, којом је број чланова Савета повећан на 35. Они су бирани из редова припадника оружаних снага који се баве научним радом и научних радника из грађанства.¹⁶ Након тога је, 10. марта 1971. године, донео нову Наредбу о измени Наредбе о оснивању Савета за научни рад у оружаним снагама Југославије којом је промењено да начелник Генералштаба Југословенске народне армије више није члан Савета по свом положају.¹⁷

ма”, *Војно дело*, бр. 2 (1971), 27–32.

¹⁶ *Службени војни лист*, бр. 2, 1971, 33.

¹⁷ *Службени војни лист*, бр. 5, 1971, 129.

Прекратницу у развоју научноистраживачке делатности у војсци представља *Закон о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА* од 23. априла 1973. године.¹⁸ У делу Закона који се односи на наоучноистраживачке установе ЈНА дефинисано је да се оне баве научним и развојним радом у научним областима од значаја за оружане снаге и народну одбрану и од интереса за остваривање функција ЈНА, затим Савезног секретаријата за народну одбрану и других органа у области народне одбране.¹⁹ Концептом организације научноистраживачког рада, на основу Закона из 1973. године, дато је значајно место војним школама уз очекивање да оне постану не само наставне него и научне институције.²⁰ Међутим, ова замисао није била остварена, пре свега због тога што је наставнички кадар био преоптерећен наставним и другим обавезама, тако да му је остало мало времена за истраживачки рад.²¹

Од суштинске важности за даљи напредак научноистраживачког рада у Југословенској народној армији било је то што је у *Закону о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА* нормативно регулисан начин на који се стиче докторат из војних наука. Докторат војних наука давала је висока војна школа која је имала организовану последипломску наставу. Статутом високе војне школе одређиване су војнонаучне области и поједине војнонаучне дисциплине из којих се могао доделити докторат војних наука. Ово звање могли су да стекну појединци који су имали степен магистра или специјалисте под условом да су својим радом показали способност за самосталан научни рад и уколико одбране докторску дисертацију. Поред њих, докторат војних наука могли су стећи и појединци са високим образовањем уколико су имали објављене научне радове или су се истакли својим стручним радовима и применом научних резултата у пракси и уколико су успешно одбранили докторску дисертацију. Такође, докторат војних наука могли су да стекну и појединци са високим школским образовањем који нису имали академски степен магистра или специјалисте, нити објављене одговарајуће научне радове, односно истакнуте научне резултате у пракси. За њих је био услов да положе усмени докторски испит и да одбране повољно

¹⁸ *Службени војни лист*, бр. 11, 1973, 337.

¹⁹ *Службени војни лист*, бр. 11, 337–350.

²⁰ Група аутора, *Развој оружане снаге СФРЈ*, књ. 16–2, *Научноистраживачка и развојна делатност*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1989, 256.

²¹ Група аутора, *Развој оружане снаге СФРЈ*, књ. 16–2, *Научноистраживачка и развојна делатност*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1989), 257.

оцењену докторску дисертацију. Усмени докторски испит се полагао из војне научне дисциплине или научних дисциплина на које се односи дисертација. Докторска дисертација је требало да представља самосталан допринос војној науци и бранила се пред комисијом од најмање три наставника или других истакнутих научних радника. Законом је одређено да у комисији морају бити најмање два члана који се ближе баве војнонаучном дисциплином из које се брани докторска дисертација. Одбрана докторске дисертације била је јавна, а дисертација је могла бити објављена. Изузетно, у складу са прописима о заштити тајних података, могло се одступити од начела јавности.

Законом о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА, од 23. априла 1973. године, детаљније је одређен начин оснивања, организација рада и статус научноистраживачких установа у Југословенској народној армији. Научноистраживачке установе ЈНА оснивао је и укидао орган који је и иначе био надлежан за оснивање јединица и установа ЈНА. Закон је, поред научних установа, за вршење научног и развојног рада у ЈНА препознавао још и научне јединице ЈНА, које су могле бити формиране у саставу организацијских јединица ЈНА и Савезног секретаријата за народну одбрану. Научна установа ЈНА, односно научна јединица ЈНА, могла је бити основана уколико се потребе за научним и развојним радом у одговарајућој научној области нису могле задовољити коришћењем услуга постојећих научних установа у Југославији. Поред тога, требало је обезбедити потребан научноистраживачки кадар, просторије, опрему и услове за коришћење неопходне научне документације. Научна установа ЈНА, односно научна јединица ЈНА, морала је имати утврђене задатке и обезбеђена финансијска средства за извршавање почетног плана и програма научног и развојног рада научне установе, односно научне јединице ЈНА. За оснивање научне установе ЈНА био је потребан минимални број од пет лица са научним звањем, док је за оснивање научне јединице било потребно најмање два лица са научним звањем. Поступак за избор у научна и стручна звања покретао се по службеној дужности, на захтев заинтересованог лица или на основу захтева статутом одређеног броја научних и стручних радника запослених у научној установи ЈНА или научној јединици ЈНА. Избор у научна и стручна звања вршило је научно веће научне установе, на основу предлога комисије. Међутим, за први избор у научна

и стручна звања приликом оснивања научне установе ЈНА и за избор у научна и стручна звања лица у научним јединицама ЈНА које немају потребан број научних и стручних радника, Савет за научни рад у оружаним снагама СФРЈ формирао је комисију која је спроводила поступак оцењивања кандидата и изборно тело од најмање пет чланова који су имали научно, односно стручно звање, који су вршили избор кандидата у научна, односно стручна звања. На предлог Савета за научни рад у оружаним снагама СФРЈ, избор у научна звања потврђивао је савезни секретар за народну одбрану.

Посебан део *Закона о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА* односио се на формирање и рад Научног већа које је требало да формира свака научна установа ЈНА. Научно веће имало је најмање пет чланова, укључујући председника. Његови чланови били су научни и стручни радници запослени у научној установи ЈНА, као и потребан број научних радника представника других одговарајућих научних установа ЈНА, односно научних јединица ЈНА. Научно веће старало се о развоју, организацији и спровођењу научног и развојног рада, усавршавању научних и стручних радника и научног и стручног подмлатка, затим је вршило избор у научна и стручна звања и обављало и друге послове утврђене статутом научне установе. Свака научна установа је својим статутом ближе одређивала задатке и начин рада Научног већа и његове односе са другим органима установе.

Закон о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА нормирао је и рад Савета за научни рад у оружаним снагама СФРЈ, као саветодавног органа савезног секретара за народну одбрану. Савет је проучавао стање научних делатности у ЈНА и предлагао мере за њихово унапређивање и усклађивање. Давао је мишљење о предлозима планова, о програмима научног и развојног рада за потребе ЈНА, и о обезбеђењу потребних финансијских средстава за развој научних делатности предвиђених у перспективним плановима развоја и модернизације оружаних снага. Предлагао је мере за усавршавање научних кадрова у ЈНА и за унапређење система информисања о научним делатностима. Савет је чинило од 25 до 35 научних и стручних радника из састава оружаних снага, као и из република и аутономних покрајина. Председника и чланове Савета именовао је савезни секретар за народну одбрану на четири године.

Законом о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА, од 23. априла 1973, било је прописано да се научне установе и научне јединице ЈНА уписују у регистар научних установа и научних јединица ЈНА који води Савет за научни рад у оружаним снагама СФРЈ. На основу тога, савезни секретар за народну одбрану прописао је, 16. јула 1974. године, *Правилник о Регистру научноистраживачких установа и научноистраживачких јединица Југословенске народне армије*.²²

Закон из 1973. замењен је новим *Законом о војним школама и научноистраживачким установама Југословенске народне армије*, који је проглашен 28. фебруара 1978. године.²³ На основу њега, савезни секретар за народну одбрану прописао је, 11. јула 1979. године, *Правилник о наставницима и сарадницима војних школа и школских центара и научним радницима у ЈНА*.²⁴

У складу са *Законом о војним школама и научноистраживачким установама Југословенске народне армије* из 1978. године, савезни секретар за народну одбрану прописао је, 20. маја 1980. године, *Правилник о организовању и спровођењу научне делатности у Југословенској народној армији*.²⁵ Дефинисано је да научна истраживања у ЈНА имају за циљ изучавање карактеристика савременог рата и оружане борбе ради стицања научних и стручних сазнања значајних за изградњу и оспособљавање оружаних снага и система општенародне одбране, као и за организовање и вођење оружане борбе и општенародног одбрамбеног рата у савременим ратним условима и у посебним условима југословенског друштва.

У *Правилнику о организовању и спровођењу научне делатности у Југословенској народној армији* научна истраживања за потребе оружаних снага и општенародне одбране наведена су као мултидисциплинарна и обухватала су истраживања фундаменталног и примењеног карактера у области војне науке и одговарајућих подручја друштвених, техничких, медицинско-биолошких и економских наука. Истраживања у области војне науке обухватала су: условљеност војне теорије карактером југословенског самоуправног социјалистичког друштва; опште законитости и карактеристике рата; проблеме остваривања концепције и развоја доктрине и система општена-

²² *Службени војни лист*, бр. 16, 1974, 542–544.

²³ *Службени војни лист*, бр. 8, 1978, 337–356.

²⁴ *Службени војни лист*, бр. 18, 1979, 676–682.

²⁵ *Службени војни лист*, бр. 15, 1980, 609–612.

родне одбране; питања припреме и употребе оружаних снага; начине вођења оружане борбе и других облика отпора; историјска искуства; геостратегијске услове; савремене погледе на вођење оружане борбе, као и друга питања која су била значајна за вођење оружане борбе у општенародном одбрамбеном рату. Научна истраживања у области друштвених наука обухватала су: истраживања рата са становишта остваривања концепције општенародне одбране, друштвених основа општенародне одбране и друштвене природе оружаних снага, затим улоге људског фактора, морала и друштвено-политичке свести у оружаној борби, друштвене условљености југословенске ратне вештине развојем самоуправног друштва и идејне, политичке, образовне, економске и правне погледе, претпоставке и услове рада у оружаним снагама и остваривања концепције општенародне одбране. У области техничких наука научна истраживања обухватала су истраживања борбених и других система и средстава ратне технике од значаја за оружану борбу и њено материјално-техничко обезбеђење. У области медицинско-биолошких наука, научна истраживања обухватала су истраживања последица дејстава радијационо-биолошко-хемијских и других борбених средстава и еколошких фактора на организам, затим проучавање поступака и средстава за заштиту и побољшање здравља и психофизичке кондиције, лечење и рехабилитацију припадника оружаних снага и организовање њихове здравствене заштите у миру и у ратним условима. Научна истраживања у области војне економије укључивала су истраживања припрема и организовања материјалног обезбеђења и снабдевања оружаних снага у миру и рату, као и истраживања у циљу повећања рационалности и економичности у извршавању задатака оружаних снага. Научна истраживања у области информација и документације обухватала су изучавање организационих проблема и савремених метода рада, прикупљање, обраду и ширење информација из домаћих и страних извора које су од значаја за научна истраживања у оружаним снагама, као и проблеме систематског информисања корисника о питањима општенародне одбране.

Закон о војним школама и научноистраживачким установама Југословенске народне армије из 1978. године био је основа и за доношење Правилника о изменама Правилника о организовању и спровођењу научне делатности у ЈНА, који је донет 10. априла 1983.

године.²⁶ Правилником је дефинисана надлежност за руковођење научном делатношћу у ЈНА:

1) помоћник савезног секретара за народну одбрану био је задужен за научну делатност;

2) начелник Генералштаба ЈНА руководио је научноистраживачким радом у области ратне вештине и организационих наука;

3) помоћник савезног секретара за народну одбрану за војнопривредни сектор руководио је научноистраживачким радом у области техничких наука;

4) помоћник савезног секретара за народну одбрану за политичко-правни сектор руководио је научноистраживачким радом у области друштвених наука;

5) помоћник савезног секретара за народну одбрану за позадину руководио је научноистраживачким радом у области економских и медицинскобиолошких наука и за потребе грађевинске делатности;

6) помоћник савезног секретара за народну одбрану за цивилну одбрану руководио је научноистраживачким радом за потребе цивилне одбране;

7) старешине видова руководиле су научноистраживачким радом од интереса за одговарајући вид;

8) начелници самосталних управа у Савезном секретаријату за народну одбрану руководили су научноистраживачким радом од непосредног интереса за рад управе, и

9) председник Савета за научноистраживачку делатност руководио је научним радом у оквиру својих надлежности.

Закон о изменама и допунама закона о војним школама и научноистраживачким установама Југословенске народне армије проглашен је 23. јула 1986. године.²⁷ Новина у овом Закону на коју треба указати јесте да је у Савезном секретаријату за народну одбрану формиран Наставно-педагошки савет ЈНА, који је савезном секретару за народну одбрану давао мишљења и предлоге по питањима изградње и развоја војног школства и васпитно-образовне делатности војних школа и школских центара.

Иако је значај науке у војсци током периода постојања ЈНА био несумњиво важан, прво југословенско саветовање на тему улоге научних делатности у јачању одбрамбених моћи друштва, као и укуп-

²⁶ *Службени војни лист*, бр. 11, 1983, 369.

²⁷ *Службени војни лист*, бр. 20, 1986, 721.

не оспособљеност науке и научних делатности за функционисање у општеном одбрамбеном рату, одржано је у Дубровнику 13. и 14. априла 1989. године.²⁸ Саветовање под називом „Научна делатност и одбрана” одржано је у организацији Сектора за одбрамбене припреме цивилних структура друштва Савезног секретаријата за народну одбрану и Републичког комитета за науку, технологију и информатику Социјалистичке Републике Хрватске.²⁹ Поред уводног излагања помоћника савезног секретара за одбрамбене припреме цивилних структура друштва, вицеадмирала Ивана Веселиновића, изложено је још 15 кореферата и 14 саопштења. У раду саветовања учествовало је 212 истакнутих научних радника из целе Југославије, као и руководиоци одбрамбених припрема на различитим нивоима друштвеног организовања. Један од закључака био је да убрзани технолошки развој пред војну науку поставља велики проблем како да се теоријски објасне настале промене. Такође је закључено да је војну науку све теже идентификовати и разграничити од политике и политичких процеса који припадају предметима истраживања других наука и научних дисциплина. Упркос свим изазовима које су пред науку постављале нове технологије, на саветовању је изречена оптимистична констатација о томе да војна наука, односно шире посматрано наука за потребе оружаних снага, није делила судбину науке у друштву, „осим у мери у којој је стање науке у друштву било објективни лимитирајући чинилац развоја науке за потребе оружаних снага”. Током саветовања посебно је указано на недостатке које тадашња војна наука испољила по питању планирања одбране, као и недовољне организованости у случају кризних ситуација и рата. Др Милан Бенц је, као озбиљан проблем, навео квалитет процене војно-политичких, економских и других услова као основе од које се полази у планирању одбране.³⁰ Уз констатацију да плановима функционисања делатности у ванредним приликама и у рату нису задовољне ни саме научне организације, он је навео да највећи број организација предвиђа да ће у случају рата наставити рад, иако у смањеном обиму.

²⁸ *Naučna delatnost i odbrana*. (Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Sektor za civilnu odbranu, Republički komitet za znanost, tehnologiju i informatiku SR Hrvatske, 1989).

²⁹ Radovan Radinović, „Nauka i odbrana”, *Vojno delo*, бр. 2 (1989), 189–203.

³⁰ Milan Benc, „Analiza organiziranosti i pripremljenosti naučne djelatnosti za vođenje općenarodnog odbrambenog rata i za druge izvanredne prilike”, u: *Naučna delatnost i odbrana*, (Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Sektor za civilnu odbranu, Republički komitet za znanost, tehnologiju i informatiku SR Hrvatske, 1989), 80.

У закључку је најпре потребно навести да је подређеност научноистраживачког рада идеолошким принципима оставила трага на истраживачку праксу током деценија постојања Југословенске народне армије.³¹ Тако је Политичко-правни сектор Савезног секретаријата за народну одбрану током седамдесетих година био координатор научноистраживачког рада у области друштвених наука.

Имајући у виду политичке околности у држави, потребно је нагласити да је, упркос напретку у нормативној регулативи, научни рад у Југословенској народној армији и даље био под снажним идеолошким обележјем. Тако је генерал-пуковник Ђуро Лончаревић, председник Савета за научноистраживачки рад у оружаним снагама, у својој уводној речи на седници Савета, 8. јануара 1976. године, говорио о задацима научноистраживачког рада у оружаним снагама на бази ставова и сугестија које је Јосип Броз Тито изнео приликом реферисања о стању у оружаним снагама, одржаном на Брионима 7. октобра 1975. године.³²

Одељење за научноистраживачки рад Савезног секретаријата за народну одбрану израдило је, крајем 1985. године, студију „Развој научноистраживачког кадра за потребе реализације тежишних задатака научноистраживачког рада у оружаним снагама”.³³ У њој је наведен пресек научног кадра у Југословенској народној армији, и утврђено да се друштвеним наукама бавио 201 научни радник, од којих су 40 били доктори наука, 139 магистри, седам специјалисти и 15 са високом стручном спремом. Међутим, констатовано је да се мали број њих бавио истраживачким радом. Још једно необично решење било је да је, на основу Закона о изменама и допунама закона о војним школама и научноистраживачким установама Југословенске народне армије од 23. јула 1986. године, председник Наставно-педагошког савета у Југословенској народној армији, по свом положају, био начелник Генералштаба.

³¹ Група аутора, *Razvoj oružanih snaga SFRJ*, knj. 16–2, *Naučnoistraživačka i razvojna delatnost*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 225.

³² Ђуро Лончаревић, „Научно-истраживачки рад у оружаним снагама пред новим задацима”, *Војно дело*, бр. 1 (1976), 5–12.

³³ Група аутора, *Razvoj oružanih snaga SFRJ*, knj. 16–2, *Naučnoistraživačka i razvojna delatnost*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 270.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени извори:

Службени лист ФНРЈ, 1957.

Службени војни лист, 1959, 1962, 1963, 1965, 1966, 1968, 1969, 1971, 1973, 1974, 1978, 1979, 1980, 1983, 1986.

Штампа

Л.К., „Из Савета за научни рад у оружаним снагама. Актуелна научна информација”. *Народна армија*, 1. јул 1970, 11.

Литература:

Benc, Milan. „Analiza organiziranosti i pripremljenosti naučne djelatnosti za vođenje općenarodnog odbrambenog rata i za druge izvanredne prilike”. U: *Naučna delatnost i odbrana*, 73–85. Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Sektor za civilnu odbranu, Republički komitet za znanost, tehnologiju i informatiku SR Hrvatske, 1989.

Grupa autora. Razvoj oružanih snaga SFRJ, knj. 16–2, Naučnoistraživačka i razvojna delatnost. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Radinović, Radovan. „Nauka i odbrana”. *Vojno delo*, 2 (1989), 189–203. University of Defence, Belgrade

„О војнонаучном раду”. *Војно дело*, 3 (1964), 91–96.

Лончаревић, Ђуро. „Научно-истраживачки рад у оружаним снагама пред новим задацима”. *Војно дело*, 1 (1976), 5–12.

Хајдуковић, Срђан. „Организовање научноистраживачког рада у оружаним снагама”. *Војно дело*, 2 (1971), 27–32.

Col. Asst. Prof. Dr. Miljan Milkić

Strategic Research Institute

Belgrade, Republic of Serbia

E-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

NORMATIVE REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITIES IN THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY

(Summary)

The article analyzes the most important legal documents published in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia that relate to the normative framework regulations of scientific research activities. Some other factors that significantly influence scientific research work, such as scientific journals or military documentation centers and libraries, were not the subject of this research. The article was written on the basis of normative documents published in the Official Gazette, the Official Military Gazette, articles published in the journal Vojno delo, relevant literature, as well as texts published in military magazine Narodna armija. Bearing in mind the political circumstances in the country, it is necessary to emphasize that despite the progress in the normative regulation, the scientific work in the Yugoslav People's Army was under a strong ideological mark. The evaluations that can be read in the military literature emphasize that in that period, in connection with the development of social sciences in the Yugoslav People's Army, the Political Administration played a decisive role. An important moment in the development of scientific research activities in the army is represented by the Law on Military Schools and Scientific Research Institutions of the JNA of April 23, 1973. In one part of the Law, which is related to the scientific research institutions of the Yugoslav People's Army, it is defined that they deal with scientific and development work in scientific fields of importance for the armed forces and national defence.

KEY WORDS: *Laws, regulations, scientific research activity, Yugoslav People's Army, Socialist Federal Republic of Yugoslavia.*

351.86(497.1)"19"
355.02(497.1)"19"
COBISS.SR-ID 160286217

др Миле Бјелајац, научни саветник
Институт за новију историју Србије
Београд, Република Србија
E-mail: mile.bjelajac@gmail.com

ИСКУШЕЊА ВОЈНО-ЦИВИЛНИХ ОДНОСА И ПОСЛЕДИЦЕ ПО ОРУЖАНЕ СНАГЕ

АПСТРАКТ: У овом раду истакнуто је неколико питања која су често ван видокруга доносилаца политичких одлука, али и шире јавности, а од пресудног су значаја за питања безбедности земље. Питања свих питања су: колико једна држава има реално времена да се солидно припреми за кризне ситуације, надлажећу опасност и како процене безбедносних изазова утичу на планове развоја институција (војске), обуке и професионализације? Историјско искуство не може да буде готов рецепт, али је упозоравајуће. Старија искуства Србије и Југославије, али и данашња са ширих меридијана, упозоравају на неискреност политике великих сила у походу на светску доминацију. Мале државе су на искушењима. Како се припремити за асиметрични сукоб? Колико политика разуме важност војске за вођење успешне дипломатије? Војска, као стручни фактор који процењује безбедносну ситуацију, са својим виђењима и предлозима често не може да се усагласи са цивилним чиниоцем. У демократ-

ским друштвима цивилни фактор се често води само краткорочним интересима, а војне елите сnose трајну одговорност ако држава неспремна дочека догађаје и дође ултиматум, санкције, слом. Одустати од суверене процене безбедносних изазова и прихватити наметнуте сугестије и помодне обрасце може бити једнако опасно као и „спавање на ловорикама” после великих ратова. Војним професионалцима остаје трајни изазов како и када превести мирнодопску војну формацију на ратну, како прећи са школског шаблона на реалну ратну ситуацију и како развити способност прилагођавања. Такође, важно је да се креативно користе туђа најскорија искуства у одсуству властитих.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војно-цивилни односи, државна политика, војска Краљевине Србије, војске Краљевине Југославије, СР Југославија.

Бавећи се дуги низ година мирнодопском историјом југословенске војске, потом ширећи поглед на српску војску и Југословенску народну армију, Војску СР Југославије, дакле у једној вертикали вишој од века, није нам промакло да наша јавност оскудева у информисаности и знањима о међузависност цивилног и војног фактора, одсудне условљености дипломатије војним фактором, а, с друге стране, о условљености војног фактора економијом и финансијским приликама у држави. Све се то снажно рефлектује на одбрану земље у временима искушења, као и на расположење грађана да се идентификују са својом заједницом, тј. да желе да је бране. Такође, чињеница је да постоји неразумевање улоге војног фактора у модернизацији друштва и његовом економском напретку. Драстични, старији и новији примери из наше историје показују да политичким елитама често недостаје разумевање институције војске, комплексност система какав је војска и међузависност различитих фактора које смо поменули и од којих зависи отпорна снага земље.

Данас се много дебатује о војно-цивилним односима или о цивилној контроли војске. Намеће се мисао да је најпречи проблем и задатак у развоју демократије стављање војске под контролу цивилног министра, парламента и јавности. Поједностављене представе баратају категоријама „идеологизована”, „партијска”, „затворен систем”, „стуб режима”, потенцијални извођач „државног удара”,

подупирач ове или оне партије. Користи се реч „војска”, а мисли се на генерала или неколицину њих. Јавност је често збуњена, јер овом темом се баве многи и нуде се различита објашњења. Али, сви се посредно или директно слажу у једном – војска има важан значај за унутрашња политичка кретања. Требало би додати да је у историји она то на овом простору увек имала. Какав тачно, то је чешће било нагађано и мистификовано, а мање темељено на провереним чињеницама из прошлости.¹ После 2000. године, на челу Министарства одбране било је и таквих министара који су после одласка са дужности захваљивали својим војним сарадницима говорећи да су од њих много научили, јер пре ступања на дужност нису знали много о систему одбране и војсци.² Али, међу генералима је било и таквих који су се устрајно супротстављали одлукама цивилног фактора, јер су сматрали да ће последице бити дугорочно штетне. Међутим, било је и оних других, који су на највишим положајима повлађивали сваком предлогу и захтеву ресорних министара. Познато је да су представници држава из Партнерства за мир (НАТО) инсистирали код државног врха да се унутар система одбране поставе њима погодни појединци. У тим калкулацијама није било неважно какав ће став такви појединци имати по питању сарадње или укључивања у НАТО. Такође, није било мање значајно какав ће став војска имати према Косову.³

Овде треба додати једно теоријско објашњење за разумевање ступања једне земље у војне савезе или аранжмане у недостатку властитих војних капацитета за заштиту виталних националних интереса. Семјуел Хантингтон то прецизно дефинише у свом класичном делу *Војник и држава*:

„Војник се такође залаже за очување државе путем споразума и савеза, под условом да овакви аранжмани повећавају снагу државе у већој мери него што су обавезе које она преузима... Савезници треба да буду одабрани исључиво на основу заједништва националних интереса безбедности без обзира на идеолошке и политичке поставке.

¹ Миле Бјелајац, „Важност изучавања војног фактора за рационалну историјску свест и политичку културу”, у: *Браничево кроз војну и културну историју Србије*, Зборник радова са научног скупа, св. 1, 2006, 25–42, 34.

² На пример Борис Тадић.

³ Никола Врзић, *Викиликс. Тајне београдских депеша* (Београд: Печат, Фонд Слобода-дана Јовановића), 2012, 128–135. Телеграми америчке амбасаде о разговорима са министром Драганом Шутановцем, Борисом Тадићем и протежирање генерала Здравка Поноша за начелника Генералштаба.

Савези међу државама треба да буду посматрани искључиво са становишта политике моћи (силе)."⁴

То је свакако веома осетљиво питање, јер савременици, чак и војни стручњаци, нису у могућности да са пуном сигурношћу процене све последице таквог одабира. Некада такве савезе не диктира преки национални интерес већ заинтересованост великих сила за одређени простор и његову контролу. Мир и безбедност нису нужно загарантовани, а извесни су и територијални губици. О томе постоје историјске чињенице дуже од века и по.

Потребно је размотрити и општеприхваћене премисе о карактеру војног фактора, посебно војних елита у осетљивим пословима безбедности једног друштва. Војник по свом позиву, како пише Семјуел Хантингтон, мора стално да процењује безбедносне изазове за своју земљу. Војник узима у процену капацитете једне државе, радије него њене тренутне политичке намере које су подложне променама, као и све што је политичко. Хантингтон додаје: „пошто је људска природа таква каква је, јачој држави никад не треба веровати чак и кад она прокламује најпријатељскије намере”.⁵ Војничко „гледиште никад не сме да буде обојено жељама... Војник ће поступати на основу простора и ресурса војничких чињеница, чврстих бројки, сурове реалности времена.”⁶

Традиционално, војнички став према националној политици произилази управо из њихове перманентне посвећености процени безбедносних изазова. Они су зато склони да увек посматрају државу као основну јединицу политичке организације, да наглашавају трајну природу претњи војној безбедности и трајну могућност рата.⁷

⁴ Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, (Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore), 2004, 75. (u orig: Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, 19. izdanje 2002, prvo 1957).

⁵ Huntington, *n.d.* 74.

⁶ Sir Richard Gale (brit. General) „The Impact of Political Factors on Military”, *Juournal of the Royal United Service Institution*, February 1954 (наведено према: Huntington, *n.d.* 74).

⁷ Huntington, *n.d.* 72 „Војнички ум је скептичан у односу на замисли усмерене ка спречавању рата. Уговори, међународно право, међународна арбитража, Хашки суд, Друштво народа, Уједињене нације су од мале помоћи миру. Одлучујући чинилац је увек однос силе који постоји између држава... Уговори и други међународни споразуми имају значење само у мери у којој одражавају реалности силе на међународном плану” (с.73); М. Бјелајац, Компромитована дипломатија изгубљен мир, *Политика*, 3. јануар 2023. Ова анализа била је посвећена коренима кризе и рата у Украјини 2022. године, посебно у светлу признања бившег украјинског председника, немачке канцеларке Меркел и француског председника Олана, која сведоче да

Војници су свесни да не делују у идеалним условима, али ће њихово залагање за адекватно буџетско финансирање одбране бити одређено разумевањем безбедносних изазова на краћи и дужи рок. Такође, залагаће се да се одређени економски и људски ресурси усмере у корист одбране. Политичари, посебно у демократијама, који брину о својој популарности, често су опредељењи према краткорочним циљевима. Они најчешће размишљају у распону до четири године или како добити следеће изборе и притом беже од тешких одлука. Ту су две елите, политичка и војна, највише у спору. Војна, јер је трајнија, живи са својим одлукама и историјски сноси консеквенце. Овакав искључив однос није правило што се види и на многим примерима из српске и југословенске прошлости. Први светски рат је већ развио свест о важности целокупних потенцијала друштва (државе) за рат, а не само једног обученог армијског контингента.

У случају Србије и Југославије, па и самог југословенског покрета крајем Првог светског рата, остале су прикривене и несагледане многе кризне ситуације у којима је спремност или неспремност војног фактора утицала на држање државног врха у међународним односима. Једнако тако, с обзиром на снагу војног фактора, однос према Србији и Југославији подешавале су њима ненаклоње силе. Држање некадашњих српских или југословенских савезника такође је било у вези са проценом ваљаности српског (југословенског) војног фактора и спремности да се држава одупре изазовима.

Већ је речено да не постоји довољно разумевања за улогу војног фактора у одвраћању безбедносних претњи и сталних притисака (условљавања). Бављење овом темом подучило нас је да је за оцену успешног деловања војног фактора много важнија чињеница да до агресије није дошло упркос жељама и плановима непријатеља који су постојали током прошлог века.

За оцену војног фактора у ратовима који су вођени у прошлом веку, природно, од највећег значаја су умешност одређеног ратководства, све оне дуготрајне субјективне и материјалне припреме снага за одбрану или напад. Тада се оцењује сва вредност улагања у оружане снаге током периода мира, развој војног школства и савременост обуке. После свега, могу да се оцене и промашаји, пропуштање доношења одлука или закона, нужних претпоставки за стварање респектабилне силе. Такође, може да се процени колико су држава и поли-

су споразуми Минск 1 и 2 били смишљена превара како би се Украјина војнички спремила.

тички систем успешно формирали грађанина мотивисаног да брани своју земљу. Овај сегмент стратегије је у домену политике и на њега, упркос настојањима, војска тек деломично може утицати.

Својевремено смо, не једном, указивали на редуccionизам у поимању улоге војних елита који је присутан у широј јавности, али и старијој, па и новијој историографији. Није постојала спремност или знање да се деловање војне елите, па и њених истакнутих појединаца, сагледа у реалном историјском контексту који им је често „везивао руке“ упркос ваљаним проценама и деловању у добром правцу. Осетили смо да се коришћењем методе „неспутане субјективне воље“, интерпретација политике владара, премијера, министара или истакнутих политичара, пре и после 1945. године, а кроз „слободно закључивање“ (примерено политичкој или идеолошкој коректности) долазило до преких, безпризивних и олаких „синтеза“ или интерпретација. Није се ретко дешавало да се инсинуирала зла воља протагониста и домишљали „мотиви“.

Наш приступ истраживању војног фактора у трајању Југославије, па и војне елите као једног од елемената, настајао је као одговор на својевремено редуковане, често политички инспирисане оцене о трагичном слому војске и државе 1941. године. Да би разумели историјску димензију овог феномена, не само што смо морали посегнути за класицима војне теорије и стратегије, већ и за аналитичарима свеколиких војно-цивилних односа, те додатно укључити у перцепцију компаративне анализе историјских радова који су имали за предмет војнодоктринарне, политичке и економске разлоге за урушавање версајског мировног поретка и избијање Другог светског рата. Редуccionизму смо супротставили истраживање стварног доприноса субјективног фактора (елите посебно), али и објективних околности.⁸ Данас покушавамо да реално сагледамо деловање војне

⁸ М. Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921*, (Beograd: Narodna knjiga, 1988); Isti, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1923–1935*, (Beograd: INIS, 1994); М. Bjelajac, Р. Trifunović, *Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića 1880–1942* (Beograd-Kruševac: INIS-Narodni muzej Kruševac), 1997; М. Bjelajac, „Војни фактор и могућности одбране националних територија 1918-1921“, *Војноисторијски гласник*, br.2, (1985), 195–232; Isti, „Истраживање војног фактора у југословенској историографији, Наше теме, br.12, (1986), 2016-2028; Isti, „Талијанске територијалне претензије у свјетлу војног фактора“ (1918-1920), *VIG*, br.3, (1986), 197–208; Isti, „Истраживање и разумевање улоге војних елита у Југославији – различити приступи и интерпретације“, *Istorija 20. veka*, br. 2, (2005), 199-204; Исти, „Промене у интерпретацији 'Версајског система' током протеклих 100 година“ у: *Крај Великог рата – Пут ка новој Европи*, Зборник радова књ. 41, (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2020), 335-355.

елите с краја деведесетих година. И та генерација нашла се на удару „заборава”, намерног прећуткивања и „политички коректне” интерпретације. Ипак, догађаји које живимо присиљавају на целисходније валоризовање тог скоријег искуства.⁹

Војска није само сила која прети демократији – она је стуб режима. Има своју комплексност и представља једну од настаријих институција државе. Тешко се ствара, али много лакше саботира. Својом снагом и спремношћу треба да одврати унутрашњег или страног „дестабилизатора”. Ако је дошло до нежељеног сукоба или рата то је већ неуспех.

Постојање војне институције је цивилизацијски одговор на постојање конфликтних људских интереса и могућност употребе силе ради остварења тих интереса. Стога је дужност војне професије јачање војне безбедности! Национална војна политика одражава ту бригу за безбедност кроз пет аспеката:

- посматра државу као основну јединицу политичке организације,
- наглашава трајну природу претњи војној безбедности државе и трајну могућност рата,
- наглашава величину непосредних претњи безбедности,
- залаже се за одржавање јаких, разноликих и спремних војних снага,
- противи се уласку земље у рат, осим ако је победа осигурана. То се не односи на ситуацију ако је земља нападнута.

Из нивоа забринутости за безбедност војници траже повећање средстава за војне потребе и адекватне законе. Ту се сусрећу са политичком вољом и економским могућностима земље. Од војника се најчешће тражи листа приоритета, јер је тешко испунити апсолутне захтеве. Део изазова решава се савезништвима. Ту је одувек важило правило да предност имају аранжмани у којима се више добија, као и да савезништво искључиво произилази из највиших националних интереса безбедности без обзира на идеолошке и политичке поставке. О томе је веома илустративно писао немачки генерал Фон Сект, начелник немачке Војне команде у Вајмарској Републици

⁹ Пре неколико година Медија центар Одбрана покренуо је запажену серију издања са сведочењима истакнутих команданта из рата 1998–1999. До тада су тек ретки објављивали своја виђења као „самиздат” или код других издавача.

1920–1926.¹⁰ Немачка је тако остварила најтешњу војну сарадњу са Совјетима. Такође, управо су иницијатори савезништва Француске са СССР-ом, од 1933. године, били најдеснији француски генерали. Слично су промишљали и њихови југословенски (српски) и чехословачки пријатељи.

Дакле, колико су најодговорније војне личности поштовале ове захтеве у трајању од 22 године мирнодопског или условно мирнодопског трајања и грађења институција? Да ли су у условима искустава првог „тоталног рата” радили најцелисходније? Да ли су добро проценили безбедносне опасности и властите могућности? Да ли је војска одиграла улогу одвраћања у појединим кризним ситуација у свом окружењу? Да ли су они на највишим положајима били у сагласности са класичним постулатом да је „идеалан човек војске (је) стога конзервативан кад је стратегија у питању, али је отвореног ума и прогресиван кад се ради о новим оружјима и облицима тактике” (Молтке)? Како је вођена кадровска политика у војсци Краљевине? Шта су све била ограничења у једној сиромашној, ратом порушеној земљи? Била је регрутна маса сељачког света без основних техничких знања за модерне родовевојске (ваздухопловство, ауто-јединице, артиљерија, веза), слаба и недовољна саобраћајна мрежа, финансије угрожене светском економском кризом. Потом, политичка осетљивост одбрамбених припрема у недовољно интегрисаном друштву. Како су се најодговорнији војници односили према политици државних вођа, странака и покрета? Уопште, за какву су се културу војно-цивилних односа залагали?¹¹

Тек одговарајући на ова и слична питања одговарамо и на карактер целокупне елите (по положају, а то су, у нашем случају, генерали и адмирали), као и њеног истакнутог дела (нуклеуса). Одговоре смо понудили у монографијама, као и великом броју посебних радова. Критички је претресана и кадровска политика и тактичка доктрина, опремљеност и увежбаност. Али, сведочимо да је учињено много, готово и немогуће у приоду од 1937. до 1941, не би ли се некако опремили, одвртели агресора и ојачали своју дипломатску преговарачку позицију. У посебно тешком стању после слома Француске и немачког ултиматума, у јулу 1940, најодговорнији настављају трку са временом и судбином, покушавају да се и даље опремају и наору-

¹⁰ Hans Von Seeckt, *The Future of the German Empire* (New York: T. Butterworth, 1930), (превод са немачког).

¹¹ Види напомену бр. 5.

жавају. И гле, у светлу извора првог реда, то чине „издајници” (политичка реторика и суд победника) генерали Милан Недић, Петар Косић и Петар Пешић. Многи појединци који су свој живот скончали у логорским жицама били су у своје време војници за пример, са угледом у народу из кога су поникли, али и у другим југословенским народима. Чинили су максимално могуће у условима које нису могли бирати. Кренули су дисциплиновано на позив отаџбине, мада је неуспех био изванредан. Да ли је успех био изванредан у лето 1914. године? А у јесен 1915. године?

Мада Србија није била империјална сила, она је после 1878. године, у оквиру својих моћи, имала за циљ да прошири своју државност и на оне просторе на којима су у већини живели припадници српског народа и томе је подређивала своју стратегију. Такође, из искуства блокада и царинских ратова, она је, у складу са геополитичким гледиштима свог времена, тежила ка сигурном излазу на слободно море и ширењу железничке мреже у том правцу.¹²

Први светски рат омогућио је да се истакну и други циљеви – ослобођење и уједињење јужних Словена, као и да се створи једна респектабилна држава у региону која би могла свима гарантовати безбедност, економски и културни просперитет. И за ближи и за већи циљ била је потребна модерна и ефикасна војска на коју би се ослонило државно руководство. Како је то дефинисао дипломата и професор др Миленко Веснић: „За прву задаћу потребна је јака војска, јака привреда и јака дипломатија, при чему јачина дипломатије зависи готово математички од војне снаге”. Али, до тога се није долазило лако. Упркос разумевању појединих државника, глас одговорних војника често се тешко пробијао. Југословенска држава је тек требало да се опорави од ратних пустошења, а сустигле су је светске економске кризе. Кроз исте кризе пролазили су и њени савезници. Упркос хтењима, војни фактор није имао оне материјалне услове да се развија према потребама и мери времена. Југославија је била мултиетничка земља, са више народа и националних мањина, што

¹² М. Бјелајац, *Дипломатија и војска. Србија и Југославија 1901–1999* (Београд: Медија центар Одбрана – Академија за дипломатију и безбедност, 2010); Генерал Живко Павловић, *Опсада Скадра 1912–1913* (Прилог историји Првог балканског рата), (Београд: Пишчево издање, 1926); Димитрије Поповић, *Балкански ратови 1912–1913*, (мемоари), (приредио Д.Т. Батаковић,) (Београд: СКЗ, 1993); Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911* (Београд: Историјски институт, 1962); Милић Ј. Милићевић, *Пруга ка Јадрану, Кратка историја железничке кампање Србије за продор на Јадранско море* (Лепосавић: Институт за српску културу, 2007).

је усложњавало питање њеног легитимитета и легитимитета њене армије. После Другог светског рата њену војску контролише партизански ратни кадар и победничка КПЈ. Међутим, као и после Првог светског рата, питање коначних државних граница није одмах било решено. Следили су нови изазови 1947, 1948, 1956. и 1968. године, па све до грађанског рата и распада земље које још није довршено. За време владавине Јосипа Броза Тита, војном фактору је поклањана дужна пажња. Не само да је био један од најјачих ослонаца његовог ауторитета, већ и значајан ослонац међународног престижа и позиције коју је имала СФРЈ. Властити војноиндустријски комплекс чинио ју је мање зависном од политичких уцена и контроле. Западни аналитичари су, 1976. године, оцењивали да „у случају Југославије важну компоненту представља њено настојање да ствара имиџ војне моћи и одлучности да исту употреби. То је била важна компонента одбрамбене стратегије. Традиционално, Београд тежи да остави утисак да ће снаге агресора, без обзира са које стране дођу, бити дочекане одлучним отпором. Чак, уколико агресор буде имао иницијалног успеха, сусрешће се са дуготрајним и погубним партизанским ратом”.¹³ Историчари још нису рекли последњу реч о томе колико је та спремност била фактор одвраћања 1948, 1953, 1956, 1968, 1979, 1981, 1991. и 1992. године.

Историја даје велики број примера из којих се види какве последице има неблаговремено набављање савремених система за одбрану, што је важан чинилац одвраћања агресора и чувар мира и стабилности у региону. Важна је и перцепција тих капацитета одвраћања од оних који имају агресивне намере. Такође, битно је да политичка елита, државно руководство, али и народни посланици, благовремено разумеју хитност тренутка.

На једном предавању у Музеју историје Југославије 1999. године, поменуто је да је прича са ракатама С-300 започела још 1901. године, а настављена 1940. године. Некоме би можда звучало парадоксално, али питање С-300 је само историјско име за једно оружје и најсавременију технологију која отвара тему међузависности на светској сцени, посебно малих земаља пред милошћу великих и како они схватају властити интерес и опоруност испорука. Такве испоруке увек значе и везивање. Некад је то био француски топ *снајдер*

¹³ М. Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 280.

(Schneider 75, 1901), а некад тенкови БТ или авиони последње генерације (1940).¹⁴

У Србији се, почетком 20. века, каснило са набавком брзометне артиљерије и митраљеза када су их већ сви у окружењу имали или су њихове испоруке биле на путу. У мери тих заостајања нису расле само претње од Аустроугарске већ и од Бугарске. Била је умањена и свака шанса у сукобу са Османском империјом. Ипак, препреке су на време сретно превладане. Жеља непријатељски наклонене Аустроугарске да веже Србију по том питању за себе, а сутрадан, по потреби, ускрати муницију, изјаловила се. Разочарана монархија тада је наметнула царински рат Србији не би ли је ослабила. И Србија и Русија дочекале су Анексиону кризу 1908. неспремне. Покушаји краља Александра Обреновића да благовремено набави француску артиљерију 1901. године били неуспешни, јер је Француска чувала производну тајну (хидрауличне кочнице) и за хаубице и за чувени пољски топ *снајдер 75*.¹⁵

Краљевина Југославија била је, 1938. и 1939. године, на добром путу да набави наоружање одличног квалитета, али су околности биле неизвесне, посебно због Минхенске кризе 1938. и окупације Чехословачке, у марту 1939. године, са којом су били склопљени бројни уговори о испорукама оружја и опреме. Године 1936, после Хитлеровог поседања Рајнске области, противно одредбама Версајског уговора, у земљама Запада схваћено је да ће доћи до новог рата. Те земље нису могле да издвоје више средстава за потребе својих источних савезница, па ни за Југославију. Шпански грађански рат и укљученост сила Осовине само је још више утицало на нову трку у наоружању.¹⁶

Све то говори о значају процене фактора време. Није само потребно одлучити се и обезбедити на крају кредите или буџетска средства. Потребно је знати да испоручиоци материјала имају рокове које није могуће убрзати када невоља закуца на врата. Такође, поставља се и питање транспорта таквог материјала, односно осетљивих линија снабдевања. У ту математику са временом рачуна се потреба да се обуче класе регрута и резервиста на новом материјалу,

¹⁴ Драгана Марковић, *Откуцаји времена, Хроника једног времена 1990–2000* (Београд: ВИНЦ, 2000), 293–294. (из интервјуа Марковићеве са аутором, који је објављен у листу *Војска*, 16. јуна 1999).

¹⁵ М. Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 30–32.

¹⁶ М. Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 170–178.

па и сами официри. Надаље, они задужени за наставу морају да допуњују и прилагођавају правила употребе и тактике, а задужени за логистику да планирају размештај, прикривена и заклоњена складишта на евентуално осетљивим правцима. А то опет зависи од разраде и прихваћања ратних планова. Агресор припрема своје планове без журбе, студира противника по свим елементима и бира време. Бранилац, ако све то на време није уочио, ризикује пораз или много већа материјална страдања и патње становништва.

Одговор на ту врсту искушења после Првог светског рата нађен је у постепеном развоју властитог војноиндустријског комплекса, што је настављено и у Југославији после 1945. године, а посебно убрзано током изолације од СССР-а после 1948. године. Да би се ублажио економски терет приликом пројектовања капацитета, рачунало се да ће се користити за извоз. Тако је југословенска војна индустрија деценијама била успешан извозник својих производа и опреме, што се, након опоравка, потврђује и данас у Србији.

Данашњи ратови, посебно рат на простору Украјине, дају обиље примера за претходне тврдње.

Какве су биле процене и могућности СР Југославије пред рат 1999. године? Колико су тадашње војне и политичке елите могле више и благовремено да се ангажују или то нису учиниле с обзиром на објективне околности. Илустративно је и симболично питање покушаја набавке ондашњих најнапреднијих ПВО система који би можда одвратили агресију и можда спречили обим разарања.¹⁷

Покушај набавке савременог система С-300 у последњи тренутак, па чак и током рата 1999, један је од историјских примера који само потврђују већ претходно наведену праксу и правило.

Председник владе СР Југославије Момир Булатовић сведочи да се после дејства НАТО авијације по Србима у Босни, реално претпостављало да би следећа мета могла бити СР Југославија. У то време убрзане су и осмишљавање мере за одбрану. Прикупљане су информације о начину извођења борбених дејстава снага НАТО-аи анализирани принципи употребе. У Школи националне одбране теоретски је симулиран напад НАТО-а на СР Југославију. Готово четири генерације највиших официра прошло је кроз ову припрему (1995–1999). Знало се, на пример, да би НАТО најпре покушао да удари на систем

¹⁷ М. Бјелајац, Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији, *Политика националне безбедности*, Година X, vol. 16, бр.1, (2019), 13–36.

веза, како би обесмислио одбрану, и на капацитете ПВО. Праћене су комуникације за навођење НАТО авијације у акцији, упознаване карактеристике крстарећих пројектила и припремала се одбрана од њих. Булатовић пише да су припреме за одбрану убрзане после октобра 1998.године. У условима санкција била је отежана набавка, као и ремонт најосетљивије у ваздухопловству и другим техничким гранама.¹⁸ Начелник Генералштаба Момчило Перишић обратио му се, средином 1998, у јеку антитерористичке кампање на Косову, дописом у коме су тражена огромна средства за војни буџет, динарска и девизна, како би Војска могла да испуни наређени задатак. Генерал је тражио фактички ребаланс, односно ратну варијанту буџета. Обојица су се сагласила да тих средстава једноставно нема, али да је начелник морао да их тражи.¹⁹

Булатовић сведочи и да је, у годинама пре претњи и напада, покушано да се набави ракетни систем С-300. „Потегли смо старе и нове везе, укључили дипломате и бизнисмене... Ни тајни, ни подземни канали нису дали жељени резултат. Иначе, цијена (која је енормно висока) није била посебан проблем. Непремостиву тешкоћу представљали су његови габарити. Тако велики систем није могао проћи ниједан од дебело разрађених 'споредних канала'... Овај систем је Југославији требао да служи као средство одвраћања, а пошто је агресија била неизбјежна, он би постао средство озбиљног супротстављања.”²⁰

Током рада Анкетне комисије Већа грађана Савезне скупштине за истраживање убиства министра војног Павла Булатовића (2001), неколико генерала је сведочило и одговарало на питања о активностима у вези с набавком система С-300. Генерал Александар Димитријевић је објашњавао да је у време Владе Радоја Контића руски дуг био установљен на 500 до 600 милиона долара. „Било је покушаја разговора нас са њима, Перишића, да се нешто од тих пара упореби за набавку тих средстава, јер смо ми ишли логиком да када имамо нешто и онај зна да имате нешто, онда ће теже да се одлучи да крене. Оног часа кад је кренуо то губи значај. Али, можете му нанети губитке”. Димитријевић је појаснио да Савезна влада у то време није била заинтересована да тај новац издвоји за ту сврху, јер су се та

¹⁸ Momir Bulatović, *Pravila ćutanja, Istiniti politički triler sa poznatim završetkom* (Beograd: Narodna knjiga, 2004), 317–318.

¹⁹ Исто, 322.

²⁰ Исто, 32–322.

средства могла набавити. Након тога није било сврсисходно, рекао је и додао да је Милошевић звао Перишића и Љубишу Величковића и саопштио им да је разговарао са Лукашенком, те да су Белоруси спремни да испоруче С-300. Међутим, испоставило се да они имају само једну бригаду С-300 и да су могли да дају једну батерију, али је питање транспорта било немогуће решити.²¹ Генерал Југослав Коцопељић је Анкетној комисији појаснио да је то питање везано са системом дугорочне сарадње и да подразумева везану куповину, што значи да би уз С-300 морали набављати и силну опрему коју већ имамо или нам није потребна. Руска влада била је одобрила „букер” за све време рата, али је био потребан указ Јељцина.²² Пуковник (касније генерал) Светко Ковач, тада актуелни шеф безбедности, сведочио је да је много људи понудило помоћ при посредовању у набавци С-300. „Сви су мислили да могу да набаве С-300. Могуће је да је неко нудио и покојном Павлу, не знам још коме из војске, али, колико ја знам, није вођен ниједан озбиљан разговор о томе, јер Руси то нису давали,”²³ изјавио је Ковач.

Генерал Перишић, као да се правда после свега, у својим казивањима новинару Ђури Загорцу помиње спорења са државним врхом око употребе војске, прихватања или неприхватања ултиматума тзв. Међународне заједнице, тражења да се војска ојача неопходним системима (С-300) и обуставе све остале инвестиције за рачун одбране:

„Из искуства са Заливским ратом и Босном знали смо да ће се њихова одмазда заснивати на нападима из ваздуха, где су у апсолутној супериорности. Процењивали смо да до копнене инвазије неће лако доћи, знали су добро да су терен и мотивисаност на нашој страни. У тим околностима, предложили смо да се појачамо тамо где смо најслабији, у противваздушној одбрани. Тражили смо да се набаве нови проверени, ефикасни системи. Рачунали смо да би лансери С-300 значајно побољшали наш положај и да би сигурно и нападача приморало да размишља. Јер, с овим системом, од сто авиона у налету, обара се 20-25 авиона. С другом генерацијом овог система ефекти су још значајнији. Обара се 40-45 авиона. Ми нисмо имали

²¹ М. Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 294-296. Према сведочењу генерала Александра Димитријевића, бившег начелника службе безбедности, пред Анкетним одбором Скупштине, у: *Документарна сведочанства нашег времена, часопис Српска слободарска мисао*, март/април 2002, 188–189.

²² *Документарна сведочанства*, 228–229.

²³ *Исто*, 287–288.

могућности и времена да отворимо кишобран, да заштитимо целу територију. Могли смо, рецимо, са три бригаде (једна бригада 26 лансера) да заштитимо витална добра и веће градове, што би била велика ствар... Политички врх је одбио та средства уз образложење да немамо средстава!

- А која су средства тражена?
- За поменуте три бригаде 500 милиона долара.
- Да ли се могло задужити?

Мислим да јесмо. Кад смо предлагали ову инвестицију морали смо мислити и на реалност. А та наша реалност се заснивала: у земљи се граде нови објекти, спортске дворане... подземни пролази, путеви. Ми смо мислили, јер смо тачно знали шта нас чека, да је корисније и важније да сачувамо изграђено и људе, да доста тога што се градило може да сачека.”²⁴

На крају, поред питања процене времена када би и у којим околностима могле наступити опасности по безбедност земље, од не мањег значаја били су одабири праваца (сталне) реформе војске, њеног обима и одбрамбене доктрине. Из искуства Југославије, и данас Србије, поставља се и питање ко треба да процењује безбедносне изазове у земљи и региону у догледној будућности и ко затим одређује приоритете и габарите војних снага и свих осталих потреба за одбрану земље. Чињеница је да професионалци годинама уназад све јасније и чвршће инсистирају на повратку обавезе служења војног рока, као јединог сигурног начина да се у случају потребе, рата или ванредне ситуације, војна сила може подићи на потребан ниво и бити фактор одвраћања. Инсистира се на комбинацији професионалног састава, резервне популе и просторне компоненте. Занимљиво је да све такве иницијативе наилазе на одлагање или омаловажавање под различитим изговорима.

²⁴ Đuro Zagorac, *Bitka ljutog generala* (Београд: Archive Media Bgd, 1999), 210–211; Ова казивања Перишића, у најмању руку су хронолошки непрецизна. Према претходно наведеним исказима, он је тражио набавку у лето 1998. године, када су већ биле уведене санкције (ембарго) УН на испоруке оружја и једној и другој страни. Истина је да је тражио, али не наводи да су то хтели и политичари. Испречиле су се објективне околности.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелајац, Миле. „Важност изучавања војног фактора за рационалну историјску свест и политичку културу”, у: *Браничево кроз војну и културну историју Србије*, Зборник радова са научног скупа, св. 1, Пожаревац 2006,

Бјелајац, Миле. *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921*. Београд: Народна knjiga, 1988.

Бјелајац, Миле. *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1923–1935*. Београд: INIS, 1994.

Бјелајац, Миле. „Војни фактор и могућности одбране националних територија 1918–1921,” *Vojno-istorijski glasnik*, br.2, (1985), 195–232.

Бјелајац, Миле. *Дипломатија и војска. Србија и Југославија 1901–1999*. Београд: Медија центар Одбрана- Академија за дипломатију и безбедност, 2010.

Бјелајац, Миле. „Истраживање војног фактора у југославенској историографији”, *Naše teme*, br.12 (1986).

Бјелајац, Миле. „Истраживање и разумевање улоге војних елита у Југославији – различити приступи и интерпретације”, *Istorija 20. veka*, br. 2, (2005).

Бјелајац, Миле. Р. Трифуновић, *Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića 1880–1942*. Београд-Крушевац: INIS-Narodni muzej, 1997.

Бјелајац, Миле. „Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији,” *Политика националне безбедности*, Година X, vol.16, бр.1, (2019).

Бјелајац, Миле. „Промене у интерпретацији „Версајског система” током протеклих 100 година” у: *Крај Великог рата – Пут ка новој Европи*, Зборник радова књ.41, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2020.

Бјелајац, Миле. „Талијанске територијалне претензије у свјетлу војног фактора (1918–1920)”, *Vojno-istorijski glasnik*, br.3, (1986).

Булатовић, Момир. *Pravila ćutanja, Istiniti politički triler sa poznatim završetkom*. Београд: Народна knjiga, 2004 .

Врзић, Никола. *Викиликс. Тајне београдских депеша*. Печат, Београд: Фонд Слободана Јовановића, 2012.

Генерал Живко Павловић, *Опсада Скадра 1912–1913(Прилог историји Првог балканског рата*. Београд: 1926.

Sir Richard Gale (brit. General), „The Impact of Political Factors on Military Judgement”, *Journal of the Royal United Service Institution*, February 1954.

Документарна сведочанства нашег времена, часопис Српска слободарска мисао, март/април 2002 .

Ђорђевић, Димитрије. *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*. Београд: Историјски институт, 1962.

Загорац, Ђуро, *Момчило Перишић. Битка љутог генерала*. Београд: Archive Media Bgd, 1999.

Марковић, Драгана. *Откуцаји времена, Хроника једног времена 1990–2000*. Београд: ВИНЦ, 2000.

Милићевић, Милић Ј. *Пруга ка Јадрану, Кратка историја железничке кампање Србије за продор на Јадранско море*. Лепосавић: Институт за српску културу, 2007.

Поповић, Димитрије. *Балкански ратови 1912–1913. (мемоари)*, (приредио Д.Т. Батаковић), Београд: СКЗ, 1993.

Seeckt Von, Hans. *The Future of the German Empire*. New York: T. Butterworth, 1930.

Hantington, Semjuel P. *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Београд: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, 2004.

Huntington, Semuel P. *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. 19. izdanje: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow
Institute for Recent History of Serbia
Belgrade, Republic of Serbia
e-mail: mile.bjelajac@gmail.com

TEMPTATIONS OF THE CIVIL-MILITARY RELATIONS AND THE CONSEQUENCES ON THE NATIONAL DEFENSE

(Summary)

*T*emptations within the Civil-Military nexus is a traditional one rather than occasional. This paper highlights several issues that are often out of sight of political decision-makers, but also of the general public. Some of these issues are of crucial importance for the security of the country. The question of all questions is how much time does a country realistically have to solidly prepare for crisis situations, impending danger? How do assessments of security challenges influence a development of institution (military), training and professionalization plans? Historical experience cannot be a complete recipe, but it is a warning. How many politicians understand the importance of the military in conducting successful diplomacy? The military, as an expert factor that assesses the security situation, often cannot comply with the civilian factor with its views and proposals. The civilian factor in democratic societies is often guided only by short-term interests, and the military elites bear permanent responsibility if the state meets events unprepared and an ultimatum, sanctions, or breakdown comes. For military professionals, there remains a permanent challenge to advice civilian top of how and when to translate a peacetime military formation into a wartime one, how to move from a school template to a real war situation, and how to develop the ability to adapt. In an evaluation process of particular Military, it is worth to question how it creatively (or not) use other military's most recent experiences in the absence of its own. Of no less importance is a firm insisting by military and the defense ministers, on buying modern armament on time and developing domestic military industrial complex. The Serbian and Yugoslav experience on display shows many examples that support the thesis that civil-military were not harmonious in many critical occasions. On the part of civilian side one can list several personalities (Ilija Garasanin,

Nikola Pasic, Milan Stojadinovic, Josip Broz Tito) that understand well importance of military for any diplomatic endeavor, especially for the deterrence. The monarchs in the Serbian past also understand well this traditional necessity. The same remark could not go to some other high-ranking politicians even in the last, very turbulent decades. On the part of top military brass one can spot different attitude among the generals and ministers. Some, fully aware of their sensitive responsibilities for the future of the state, firmly insisted in behalf of defense interests and displayed grim future if the parliament and government does not take it in consideration. They even offered their resignation on the post. However, there were those in whole period who have chosen to obey for the sake of their career any political decision whatever the final consequences would be. In this paper we put emphasis on numerous examples of how even historians are inclined to misjudgment motives of military in the past, whereby using ideological clue. On the contrary, we put in the foreground the real motives for the actions of the military leadership and the army, as well as the objective circumstances that prevented modernization and military reforms in spite of good will. We presented historical examples from the past of Serbia and Yugoslavia that suggest the importance of the time factor when it comes to procurement of materials from abroad. Once it was about the French cannon 75 (1901), and once it was anti-aircraft missiles S/300 (1998). In the essence it is the same story. The examples of interwar period bore the same nature, too. We drew attention to the fact that the acquisition of the latest military technology is related to political ties and the issue of alliances. The limited scope of this work does not allow for a wider citation of examples, but we refer to our earlier works in which this is listed.

KEY WORDS: *military-civil relations, state policy, Army of the Kingdom of Serbia, Army of the Kingdom of Yugoslavia, Federal Republic of Yugoslavia.*

Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране

Ј(Н)А И ИЗАЗОВИ ВОЈНОГ
ПРОФЕСИОНАЛИЗМА 1945–1992.

Тираж
200 примерака

Штампа
Војна штампарија, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.231(497.1)“1945/1992“(082)

355.48(497.1)“1945/1992“(082)

Ј(Н)А и изазови војног професионализма : 1945–1992. : [тематски зборник] / [главни и одговорни уредник Татјана Милошевић]. - Београд : Институт за стратегијска истраживања Универзитета одбране, 2024 (Београд : Војна штампарија). - 223 стр. : илустр. ; 24 cm

На насл. стр.: Република Србија Министарство одбране [и] Универзитет одбране [и] Институт за стратегијска истраживања. - Тираж 200. - Стр. 7-9: Предговор / Татјана Милошевић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-81121-39-9 (ИСИ)

а) Војно образовање -- Југославија -- 1945-1992 -- Зборници б) Југославија -- Војна историја -- 1945-1992 -- Зборници

COBISS.SR-ID 159973641

